

GALICIA IN THE SCHOLARY AND JOURNALISTIC WORKS OF IVAN FRANKO

by Vasyl Luchkiw

Thesis presented to the Faculty of Arts
of the University of Ottawa through the
Ukrainian Section, Department of Slavic
Studies as partial fulfillment of the
requirements for the degree of Master
of Arts.

Degree conferred May 22, 1958
V. Luchkiw
Secret. of the Graduate Division
Ottawa, Canada, 1958

UMI Number: EC56047

INFORMATION TO USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted. Broken or indistinct print, colored or poor quality illustrations and photographs, print bleed-through, substandard margins, and improper alignment can adversely affect reproduction.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if unauthorized copyright material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI®

UMI Microform EC56047
Copyright 2011 by ProQuest LLC
All rights reserved. This microform edition is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

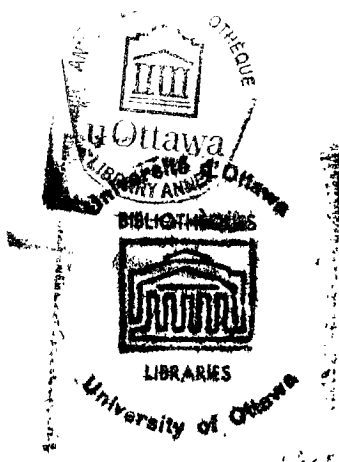

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

ГАЛИЧИНА В НАУКОВИХ І ПОПУЛЯРНИХ ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА

Василь Лучків

Праця предложена Філософічному Факультетові
Оттавського Університету за посередництвом
Українського Відділу Департаменту Славістики
для одержання ступня магістра.

Оттава, Канада, 1958

ПОДЯКА.

Професорові Докторові Константинові Біді за
керування цією працею і цінні вказівки
складаю щирю подяку.

ЗМІСТ.

Розділ	Сторона
ВСТУП.....	I
I. КУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ В ГАЛИЧИНІ.....	5
1. Вплив інтелігенції на розвиток культури.....	5
2. Розвиток театру.....	12
3. Популярні видавництва.....	28
II. ЛІТЕРАТУРНІ ПРАЦІ І. ФРАНКА ПРО ГАЛИЧИНУ.....	32
1. Історія літератури.....	32
2. Завдання літератури в Галичині.....	48
3. Літературна критика.....	54
III. ПИСАННЯ НА СОЦІАЛЬНІ ТЕМИ В ГАЛИЧИНІ.....	62
1. Історія панщини.....	62
2. Суспільне життя після знесення панщини.....	94
IV. ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ В ГАЛИЧИНІ.....	109
1. Банкова система.....	109
2. Вартість гроша.....	112
3. Аграрна політика.....	118
4. Державна статистика.....	129
ЗАКІНЧЕННЯ.....	133
БІБЛІОГРАФІЯ.....	138
АБСТРАКТ.....	148

ВСТУП.

Мабуть ніхто з українських письменників нової доби не мав такої широкої освіти як Іван Франко. Він знав добре різні філософські школи і напрями своєї доби, був обізнаний з раціональною естетикою позитивізму, ідеалістичною естетикою німецького романтизму, французькою школою натуралізму і марксівською естетикою соціалізму. Він пильно стежив за світовою літературою, багато писав про неї, був одним із визначніших українських літературознавців, літературних критиків і теоретиків літератури. Він один з найвизначніших письменників і діячів цілої України, а Галичини зокрема. За його працю для Галичини названо його Каменярем Західної України. Він, як каменярь, будував твердиню народної просвіти, науки і добробуту. Він ще змалку пізнав потреби українського народу і цілий свій вік працював над поліпшенням його долі та бажав зрівняти український народ під кожним оглядом з культурними народами цілого світу.

В часі його життя, робітників на народній ниві було небагато і Франко мусів кидатись на всі боки, щоб залатувати діри і довести таку чи іншу ділянку народного життя до певного рівня. Завдяки його природним здібностям і працьовитості сліди його праці залишилися у нас на кожному кроці. В кожній ділянці, за яку він тільки брався був першим, давав приклад і заохочував інших до праці. Своєю науковою працею він охоплював не тільки Галичину, але й Наддніпрянщину, Буковину й Закарпаття. Бажаючи Піднести освітній рівень і добробут селянства й робітництва,

він не забував за українську інтелігенцію. Писав не тільки для дорослих, але і для молоді і дітей. Тому не диво, що його працю високо оцінює український нарід, а проф. Михайло Грушевський говорить про Франка слідує:

"Різносторонність його зацікавлень, потягів і тем роботи була незвичайна, і не було такої ділянки, де його не тягло б приложити свою працю. Він не гордував ніякою працею, коли вона в його розумінні зв'язувалась із загальнішими питаннями господарського, культурного чи політичного піднесення українського народу. У цім було щось від спадщини селян-господарів, що безнастанно обзирали хазяйським оком своє газдівство і негайно прикладали свої руки де щось могли поправити, приспорити, поліпшити."¹

Це надзвичайно влучна і найбільше правдива характеристика праці Франка, яку подав другий великий український талантист, сучасник і співробітник Франка - М. Грушевський.

У своїй всесторонній діяльності, Франко присвятив багато уваги і праці науковим студіям з різних ділянок українського і всесвітнього життя. Звичайно, що найбільше наукових праць Франко присвятив своїй вужчій батьківщині - Західній Україні. Завданням цієї праці є зібрати і розглянути відомі праці Франка, які відносяться до Галичини. Франко працював у різних ділянках суспільного, культурного і політичного життя Західної України, однак ми розглянемо тільки його культурні, літературні, соціальні і економічні праці про Галичину. Особливу увагу звернемо на підхід Франка до даної проблеми і його розв'язку, наукову вартість

---

¹ І. Дорошенко, Вол., Великий Каменяр, Вінніпег, КУК, 1956, ст. 6.

праць Франка, по можливості, порівняння з подібними працями інших українських науковців, вплив деяких наукових праць на його поетичну творчість та на зміст поодиноких праць, які відносяться до чотирох повще наведених ділянок життя Галичини.

Вживаючи слово Галичина, ми маємо на увазі тільки Східну Галичину. Це вяснення потрібне для того, що за часів Австро-Угорського володіння, до Галичини входила і Краківська область, заселена поляками і була відома як Західна Галичина. Тому, під словом Галичина ми розуміємо тільки Східну Галичину, заселену українським народом де жив, працював і помер Франко. Правда, що в деяких випадках ми ~~маємо на увазі цілу~~ Галичину, але тоді ми це точно відмічуємо на сторінках нашої праці. Це саме відноситься до таких висловів, як галицька література, історія Галичини, культура Галичини, де ми маємо на увазі літературу Західної України, історію Західної України та культуру Західної України.

Більшість наукових ^{і популярних} праць Франка відносились до тої найнижчої верстви населення, до українських селян, яких він уважав підпорою цілого українського народу. Ми побачимо, що в деяких працях Франко гостро виступав проти гнобителів селян, а часто навіть критикує політику Австрійської імперії за її байдуже ставлення до селян. І тому ми звернемо особливу увагу на об'єктивність і суб'єктивність наукових праць Франка, як на характерні прикмети великого науковця, який однаково критикує чуже і своє, при чому його наукові праці не стають полемічними

брошурами, а набирають ще більшого наукового значення.

Наукова діяльність Франка є так широка, що ми тут не всілі її охопити. Коли до широкості додати ще й різnorodність наукової праці Франка, тоді ми вповні бачимо правдивість повищих слів, які, до речі, висловили, в такій чи іншій формі, більшість сучасних франкознавців. Тому ми обмежились тільки до важніших праць Франка в згаданих ділянках українського життя. На нашу думку, обговорені нами праці Франка вповні підкреслять його великий талант як науковця, його великий запас знання, провідні ідеї його наукових праць і його великий вклад в скарбницю української науки взагалі, а Галичини зокрема.

Ми відмітимо ще одну характеристику Франка, завдяки якій він переростав своїх сучасників на цілі десятки років—це критичне думання Франка і примінення поступових ідей до піднесення українського життя в Галичині. Ми побачимо, що коли навіть він повертав до старого, то це не був сліпий поворот, а тільки стара форма з поступовим змістом і новими ідеями.

Всі ці прикмети, характеристики та ідеї Великого Камєняра і будівничого української науки в Галичині будуть відмічені в нашій праці щоб таким чином дати правильне навітлення і значення наукової праці Івана Франка в розбудові українського життя в Західній Україні.

КУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ В ГАЛИЧИНІ.

Одна з ділянок наукової діяльності Івана Франка це дослідження розвитку культури в Галичині. Він особливо звернув увагу на поодинокі чинники, які мали вплив на розвиток культури, чи були тісно з ним звязані. Розвиток української культури в Галичині був дещо відмінний від розвитку культури інших народів з тої причини, що Галичина була під пануванням інших народів, які старалися зденационалізувати духові надбання галицьких українців. В хвилинах, коли здавалося, що українська культура в Галичині була майже знищена, появляються певні чинники, які не тільки не допускають українські культурні надбання до руїни, а причинюються до їхнього розвитку. Франко вважає, що було три головні чинники, які впливали на духовий розвиток українського населення Галичини.

На думку Франка першим чинником, ^{що} проявив велику дільність, передовсім після знесення панщини, була українська інтелігенція. Він каже, що

"говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини у нас, то значить говорити про духовенство, - бо ніякої другої інтелігенції в нас не було. Духовенство тодішнє мусимо розділити на сільське і міське, або властиво на парохів та капеланів і василіанів та консисторі львівський і перемиський".¹

Далі Франко говорить, що цей поділ конечний тому, що ці групи жили зовсім по різному. Коли ченці і консисторі мали власні

І. І. Франко, "Критичні письма о галицькій інтелігенції", Твори, том Іб, ст. 35. Праця вперше появилася в журналі "Молот", Львів, 1878 р.

добра, пішились поважанням панів і були більше образовані, тоді сільські священники були на ласці панів і поза церковними книгами і обрядом більше нічого не знали. Пани якраз таких священників і бажали в своїх посілостях і боялися різни-
них новаторів, які починали говорити про людські права, чоловічу гідність і тим подібні речі. Священик різнився від селянина тільки тим, що його не гнано на панщину. Одначе були випадки, що й священникови наказано йти на панщину за те, що він станув по стороні народу і правди. Такий саме випадок Франко описує у своїй поемі "Панські жарти".

Франко підкреслює, що все культурне життя Галичини було тоді в руках священників, передовсім монахів та консисторій, які в більшості стояли далеко від народу. Свою думку він піддержує цитуючи факт, що від 1837 до 1850 р. було видано 43 книжки, з яких 40 видали священники на теологічні теми. Франко звертає увагу на те, що не всі книжки мали теологічну тематику як наприклад "Русалка Дністровая", яка появилася 1837 р. Про цю книжечку Франко говорить:

"Були в ній напечатані пісні народні, дві три статті прозою і 20 карток оригінальних поетичних творів. Видавці той книжечки, молоді семінаристи, - казав би-сь, люди зовсім спокійні та благонамірні; в самій книжечці нема ні ясних ідей, ні смілих намагів революційних, ні навіть ярих образів або виразних згадок про життя народу. Ну, сказати одним словом, книжечка ніяким світом, що б того... небезпечна або що".²

---

2. І. Франко, "Критичні письма о галицькій інтелігенції", Твори, том Іб, ст. 37.

Та Франко вказує, що так воно не було. Ще до появи книжечки видавці потерпіли "формальне гоненіє" від поліції та від консисторії. Кінець був такий, що більшу частину накладу - як каже Франко - "...забрано і уміщено в місці темнім і прохладнім, - в пивниці консисторії..."³ Видавців по висвяченню рзіслано на адміністративні посади, далеко від людей.

Розглядаючи "Русалку Дністрову" Франко називає її наскрізь революційним явищем свого часу. Він заявляє, що "Русалка", хоч не сміло, не тільки запротестувала проти культурного гнету, але що вона піднесла сильний протест проти політичного та суспільного утисків українського населення Галичини. Вона внесла нові думки та ідеї в українську культуру, чим затривожила тодішні "освічені кола" на цілих десять років, отже до часу знесення панщини.

Знесення панщини сприяло розвитку української культури в Галичині. На початку травня 1848 р. у Львові оснувалось перше політичне товариство "Руська Рада Народна" під проводом єпископа Яхимовича, каноніка Куземського та правника Борисикевича. Франко відмічує, що завданням "Ради" була не тільки політична оборона, але і культурний ріст українців Західної України. За почином "Ради" założено перший в українській мові часопис в Галичині "Зоря Галицька". Рівно ж, вислано представників на перший словянський зїзд до Праги, де вони заступали українські

---

³ І. Франко, "Критичні письма о галицькій інтелігенції", Твори, том Іб, ст. 37.

інтереси між іншими слов'янами. В жовтні 1848 р. відбувся перший зїзд українських науковців, переважно людей духовних, де головною особою був о. Я. Головацький. Тут ухвалено заснувати перше просвітне товариство "Галицько-Руську Матицю". Франко підкреслює, що поодинокі свідоміші українці гаряче працювали на полі піднесення культури в Галичині. Він згадує про Миколу Синевідського, основника першої повітової бібліотеки в Коломиї, створеної на те "...аби околичні русини могли читати та розвиватися".⁴ Іван Озаркевич заложив перший український аматорський театр в Коломиї. Франко каже, що "за прикладом Коломиї почали русини у Львові і Перемишлі також устроювати драматичні вистави, котрі причинилися до пробудження руського духу".⁵

Відносини деякий час сприяли українському культурному розвитку. Починаючи від 1849 р. заведено українську мову як обов'язковий предмет не тільки в народних школах, але і в гімназіях. На Львівському університеті створено катедру української мови і літератури, яку обняв Я. Головацький. Франко підкреслює, що коли додати до того що в той час галицькі, буковинські і угорські українці зблизилися до себе і, що на сценах театрів виставлявано переважно твори українських письменників як Котляревського, Писаревського і Квітки то побачимо - як каже Франко - що

---

4. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 657.

5. Там же ж.

"...розмах до правдивого, широкого і всестороннього національного життя в тім часі був дуже добрий, що пізнішим поколінням майже на кожному кроці приходилося нав'язувати до того, що вже було розпочато або бодай задумано в 1848 р."⁶

Та на жаль такий стан довго не тривав. Франко відмічує, що поляки бачили, що коли українці зреалізують всі свої задуми та остання надія на відбудову Польщі в Галичині пропаде. Тому вони почали при помочі різних інтриг перешкоджати українським діям в зреалізуванні їхніх плянів. Франко вказує, що на словянському з'їзді в Празі поляки обіцяли українцям "золоті гори", щоб показати іншим слов'янам, які вони щедрі та справедливі. А тим часом в Галичині все було наставлене проти українців; поляки просто "...відмовляли руській народності права до самостійного розвою, а руську мову називали відміною польської"⁷ - пише Франко.

Така ситуація не могла довго існувати і молода українська інтелігенція почала поволі занепадати. Цей занепад Франко характеризує словами:

"На жаль, у русинів не стало сили, вмилості та єдності, аби відповідно піддержувати всю роботу, розпочинану на стількох різних полях. Треба було пройти довгу та тяжку школу втрат, пустих сварів, ...треба було аж через гіркий досвід і помилки доходити до розуму, ...фундувати будинок народного життя не на піску урядової ані панської ласки, а на скалі власного свідомого, освіченого та зорганізованого народу".⁸

Інтелігенція починає відходити від народу і її праця обмежується до пустих балачок та внутрішніх сварок. Франко зазначає, що

---

6. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 661.

7. Там же, ст. 658.

8. Там же, ст. 661.

на протязі тридцятьох років наша інтелігенція не видала ані одного визначного письменника, політика, публіциста, науковця чи іншого діяча на полі розвитку української культури. Правда, був Федькович, але він, як говорить Франко, діставшись між галицьку інтелігенцію "...остався тільки мізерним наслідувачем Шевченка, нічим не оригінальний окрім бесіди..."⁹

Життя, працю та відношення інтелігенції до народу характеризує Франко в своїй праці "Критичні письма о галицькій інтелігенції",¹⁰ яка появилася 1878 р. в журналі "Молот". Тут Франко звертає особливу увагу на факт, що інтелігенція і різні товариства були далеко від народу, що нарід просто не знав про їхню діяльність, а дуже часто і про існування такого чи іншого товариства. Така праця не багато причинилася до розвитку української культури в Галичині, а навпаки, вона причинилася до її денационалізації та занепаду. І тут виступає українське селянство, яке зуміло задержати українські культурні надбання, надати тій культурі певний національний напрям і стати немов осередком української культури в Галичині.

Кожне людське діло має свій початок і кінець. Франко вважає, що галицька інтелігенція "закінчила свій відступ від народу", коли в часописі "Слово" появилось ряд статей Наумовича під наголовком "Просвещение нашего народа" і "Назад к Народу".

---

9. І. Франко, "Критичні письма о галицькій інтелігенції", Твори, том Іб, ст. 25..

10. Там же, ст. 23-40.

Характеризуючи ці статті в своїй праці "Чи вертатися нам назад до народу?"¹¹ яка появилася в журналі "Світ", ч. 6, 1881 р., Франко завважує, що в них "...бачимо перший знак нового, критичного повороту в розвитку нашої інтелігенції". В своїх працях Наумович звертає увагу інтелігенції на тяжке становище народу, на економічні, суспільні і політичні утиски та приходять до висновку, що при таких обставинах просвіта народу є неможлива. А що робить наша інтелігенція - питає Франко? Тут він наводить слова Наумовича, який говорить:

"Ми /є/ 'народовцями' лиш в дуже незначній частині, хіба лиш в найтонших жилочках та нервах на оконечностях нашого тіла - а тіло в цілості переросло польщиною, а кров наша нею нею переварена, а шпик в костях наших польський, пляхетський, аристократичний, антислов'янський, антируський, антинародний, - ба є ще й невеличка хімічна примішка єврейщини... Задля нашого антинародного виховання між нами а народом пропасть утвердилась велика".¹²

Франко додає від себе, що критика Наумовича нічим не різниться від критики інтелігенції молодим поколінням. Це ті самі думки, котрі молоде покоління доказувало і стверджувало чисельними доказами ще в 1878 році.

Одначе Франко не погоджується з пропозицією розв'язки цього стану, яку пропонує Наумович. На думку Франка розв'язка Наумовича "Назад до народу!" не розв'язує проблеми, бо як може порівнюючи темна інтелігенція видвигнути народ на вищий рівень

---

11. І. Франко, "Чи вертатися нам назад до народу?", Твори, том І9, ст. 40-49.

12. Там же, ст. 43.

життя в повному розумінні цього слова? - питає він. І на це питання він відповідає:

"Наперед з народом! (підкреслення-І.Ф.) ... Інтелігенція... повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з ширим чуттям до народу;... повинна зідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього, як його брат, як рідний, як свій, повинна стати робітником, як він,... Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна частина народу".¹³

Коли інтелігенція піде за вказівками Франка, то вона стане провідником народу, його заступником і оборонцем і поволі видвигне його з темряви, з матеріальної і духової нужди.

Насувається питання чи в нас є така інтелігенція, яка могла б взяти в свої руки провід і долю народу? І тут Франко дає відповідь, кажучи, що

"У нас нема інтелігенції! (підкреслення-І.Ф.) У нас є тисячі людей письменних, але інтелігенції нема.
; ; ; .....
Ми не думаємо винувати за те наших т. зв. інтелігентних людей. Вони не самі своєю волею зробились такими. Вони витвір виховання, школи, окружуючих обставин, і силою приурочення до тих обставин мусили втиснутися в ту мертвлячу форму, котру найшли вже готовою".¹⁴

Далі Франко говорить, що кожний інтелігент мусить інтенсивно працювати над собою, щоби вирватися з теї старої форми і стати до праці для народу.

---

13. І. Франко, "Чи вертатися нам назад до народу?", Твори, том І9, ст. 47. -

14. Там же, ст. 48-49.

В своїх працях Франко вказував, що вплив інтелігенції на розвиток української культури в Галичині до кінця девятнадцятого століття не був дуже великий. Причини цього були різні. Франко уважає, що головна причина була та, що інтелігенція не була національно свідомою і не вірила в свої сили, та сили свого народу, якого, як він підкреслює, вона навіть добре не знала. Далі Франко відмічує, що коли навіть були поодинокі люди, які старалися працювати на полі розвитку культури то вони переважно орієнтувалися на чужих прикладах, залишаючи свій народ і його вимоги на другому плані, що обнижувало вартість їхньої праці. Якщо інтелігенція була б такою, якою народ хотів її бачити, то разом з народом перемогла б, якщо не всі, то більшість обставин та інтриг, які не допускали до розвитку українського культурного життя в Галичині.

Театр в історії розвитку української культури відіграв не малу роль. Він розбуджував нові зацікавлення українською культурою, а коли українське друковане слово було заборонено урядовими чинниками, як це було на східних українських землях, театр перебрав на себе завдання носія українських культурних здобутків і впливав на розвиток національного життя не тільки на Східній Україні, але і в Галичині. І тому не диво, що Франко, який болів над кожною невдачею українського народу і радів, коли цей народ здобував собі права на національне існування,

присвятив багато праці дослідям розвитку українського театру взагалі, а в Галичині зокрема.

Одною з перших праць Франка на тему розвитку театру була праця "Руський Театр у Галичині"¹⁵ до якої дає Франко слідуючу замітку:

"Статейка ся, в початку біжучого року (1885-В.Л.) написана по-польськи, печатана була в 29 н-рі варшавського тижневика "Правда", відки скороченим перекладом подав її п. Франтішек Ржегорж по-чеськи в одній з послідних н-рів "Слов'янського Збірника". Доповнену і поправлену подаю її руським читателям".¹⁶

В українській мові праця появилася в журналі "Зоря", чч. 23 і 24, за 1885 рік. Франко уважає, що початком українського театру є рік 1838, місцем - львівська духовна семінарія, а патроном першого українського театру він уважає тодішнього ректора семінарії о. Григорія Яхимовича, пізнішого єпископа і митрополита. Заслуга о. Яхимовича в тому, що він не тільки, як каже Франко, впровадив "виклад церковного язика" і обряду як обовязкові предмети семінарії, але допомагав питомцям в їхній театральних зацікавленнях. Але коротка була хвиля театального росту в семінарії - каже Франко, бо вже 1841 р. о. Яхимович стає єпископом і залишає семінарію. Франко відмічує, що "...разом з ним (єн. Яхимовичем-В.Л.) уступив також той свобідний, ліберальний дух з семінарських мурів..."¹⁷ З цього виходить, що наступник єпископа

---

¹⁵ І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том 16, ст. 92-105.

¹⁶ Там же, ст. 92.

¹⁷ Там же, ст. 94.

Яхимовича не був зацікавлений розвитком театрального мистецтва і не дозволяв питомцям продовжати, розпочате ними і підтримуване його попередником, діло.

Однаке хвиля пориву і росту театру в семінарії не пропала безслідно. Семінаристи, любителі театральної штуки, ставши священниками, почали працювати над збагаченням драматичної літератури. Франко згадує, що о. Рудольф Мох перший спробував написати українську комедію п. з. "Справа в селі Клекотині", яка була надрукована аж 1849 р. Далі, колишній семінарист К. Скоромівський (Долиняненко) працював над перекладом трагедії Хомякова "Єрмак", який був закінчений і виданий 1849 р. Того самого року появилася драма І.А. Кобринського "Козак і Охотник", правдоподібно перероблена з французького. Франко згадує ще про одну перерібку, а саме Мольєрової комедії "Жорж Дандін" зробленої І. Наумовичем п.з. "Гриць Мазниця". Вона цікава тим, що між поодинокими актами перекладач повставляв свої власні ліричні інтермецца. Здавалось, що ці оригінальні, чи перекладні драматичні твори знайдуть собі популярність на українській сцені та спричиняться до розвитку театральної штуки в західній Україні. Але так воно не було і Франко каже, "...що ні одна з тих праць властивої сцени ніколи не побачила".¹⁸

Розглядаючи розвиток українського театру в Галичині Франко підкреслює Факт, що тільки 1848 р., після знесення панщини,

---

¹⁸ І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том 16, ст. 95.

зроблено рішучий початок в напрямі створення українського народного театру. Осередком цього руху була Коломия, де під проводом о. Озаркевича таки того року було поставлено "Наталку Полтавку" і "Москаля-чарівника" Котляревського, а опісля "Сватання на Гончарівці" Квітки. Як сприйняла Українська громада ці вистави? Осв що пише Франко про сприйняття "Наталки Полтавки", якій о. Озаркевич дав назву "На милування нема силування":

"...публіка руська, ... з великим восторгом повітала рідне слово, роздачесь з сцени, за кпжним уступом обсипала граючих безконечними оплесками, а коли представлення скінчилося, притьмом забажала побачити автора, не знаючи про те, що той давно вже умер і то аж в Полтаві".¹⁹

Франко далі говорить, що не помогли ніякі виясненя і глядачі далі вимагали побачити автора. Коли в кінці на сцену виступив один з акторів, щоби вияснити справу, вони не дали йому прийти до слова і він мусів прийняти овації, які були призначені для небіжчика Котляревського. Франко каже, що "з тої забавної сцени зродилась опісля жартовлива поговорка, що 'Котляревський 1848 року в Коломиї був'".²⁰

Франко підкреслює, що ця перша вистава була неначе іскра, яка підпалює велику ватру. Вже не тільки коломийська публіка домагалася чим раз нових вистав, але по всіх більших містах Західної України почали організуватися аматорські гуртки, а пєси Котляревського ставлено по кілька разів навіть в Перемишлі

---

19. І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том 16, ст. 96.

20. Там же ж.

і Львові. Одначе, як твердить Франко, цей запал довго не тривав. Вже від 1850 року, завдяки урядовим утискам і, як каже Франко, "не без вини й самих провідників Русі", духове життя українців Галичини поволі завмирає. На думку Франка, самотнім, трохи живішим проблеском з тих часів занепаду є комедія В. Ковальського, основана на шекспірівському мотиві. Але Франко сумнівається чи вона побачила коли-небудь сцену.

В своїй цитованій праці Франко підкреслює, що розмова про постійний український театр почалась щойно тоді, "...коли з приливом свіжих хвиль українофільства з-за кордону і з рівночасним наданням конституції пульс життя народного у русинів живіше і швидше забився".²¹ В 1862 р. завязалося у Львові українське товариство "Руська Бесіда", яке на перших своїх сходинах прийняло проєкт заложення українського театру в Галичині. Франко говорить, що і цим разом було велике захоплення українським театром не тільки між членами "Бесіди", але між загалом українського населення Галичини. На це вказують навіть щедрі жертви, які почали напливати від священників та селян з цілого краю до "фонду театрального". В кінці спроваджено, правдоподібно з Житомира, освіченого і здібного артиста Еміля Бачинського, якому доручено заряд театром і режисировання.

Вкінці, в перших місяцях 1864 року українські мешканці Львова дочекалися першої української вистави, якою була мелодрама

---

²¹ І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том 16, ст. 97.

"Маруся", основана на знаній повісті Квітки. Про цю першу виставу Франко говорить:

"Представлення те, як і взагалі ціле устроєння театру, мало характер чисто народний; заповіджено, що тільки народне, русько-українське слово роздаватися буде за сцени, що народні штуки будуть головним складником її репертуару, що актори між собою говорити будуть тільки по-руськи і тільки руської народної мови уживати буде дирекція в своїй кореспонденції; навіть правопис афішів був фонетичний".²²

Далі Франко каже, що навіть театральний комітет був у руках людей "рішучо українофільської барви", або таких, які мали здоровий погляд на народну справу. За найбільшого драматурга того часу Франко уважає Лозовського (псевдонім польсько-українського письменника П. Свенціцького-Стахурського, який був званий і під псевдонімом Павла Свого), який дуже близько був звязаний з розвитком українського театру в Галичині.

Беручи приклад з польських театральних труп, провідники українського театру, а особливо директор Бачинський, рішили відвідати більші міста української Галичини з своїм репертуаром. І тут Франко підкреслює цікавий факт, що хоч дохід театру був досить добрий, то брак доброї адміністрації допровадив ще молоду театральну групу до упадку. Все це закінчилось тим, що при кінці 1867 р. Бачинський виїхав до Камянця Подільського і українська Галичина залишилась без театру. І тільки за два роки "Бесіда" спровадила з Росії здібного артиста і режисера, Молодецького,

---

22. І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том 16, ст. 98.

якому обіцяла допомогу в організуванні театру в Галичині. Тут Франко звертає увагу на те, що коли новий керівник театру прибув до Львова, він стрінувся з рядом перешкод, а навіть управа "Бесіди" - як каже Франко - "...бачачи, що характер нової трупи буде чисто народний, зломилася своє слово і відмовила Моленцькому всякої помочі".²³

Але, за словами Франка, молодий ентузіаст театру Моленцький таки зумів заснувати театр, тільки не у Львові, а в Перемишлі. Відвідуючи міста української Галичини при кінці 1870 р. перемиський театр заїхав і до Львова. Франко відмічує, що управа "Бесіди" прихильно прийняла театр і не тільки відступила йому свій театральний інвентар, але виклопотала безплатну залю в "Народному Домі". Це не відбулося без концесій - "на кошт язика народного!" - як каже Франко. Ось що пише Франко про вистави цього театру:

"...представлення, давані ламаним язиком, не притягали руської публіки, особливо молодіжі, перейнятої гарячим українофільським духом, а надто стягнули ще на театр крики польських газет, що театр пропагує московщину".²⁴

Франко уважає, що це причинилось до того, ^{що} театр залишив Львів і повернув до Перемишля. "Бесіда" і на далі мала контролю над адміністрацією і репертуаром театру, але за це театр побирав річну субвенцію, ~~призначену~~ соймом.

---

23. І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том І6, ст. 102-103.

24. Там же, ст. 103.

На другий рік (1873) прибув з Росії Бачинський з своєю трупю і від того часу галицькі українці мають два мандрівні театри; один під зарядом "Бесіди", а другий приватний. Франко згадує, що ще учнем Дрогобицької гімназії він (Франко) працював для театру Бачинського

"...перекладаючи Раймундового 'Марнотравника', переробляючи на мелодраму 'Прекрасну Єлену' і іншу оперу, 'Моряки в пристані', на оперету, поправляючи давніші самородні переклади та переводячи драму Гуцкова 'Уріель Акоста', котра, однак ж, осталась недокінченою".²⁵

Далі Франко говорить, що за два роки, з причини недуги керівника, театр Моленцького упав, а його рештки, під проводом пані Т. Романович, виїхали до Росії. З цього скористав Бачинський, який заключив договір з "Бесідю" і побирав річну заповомогу. Але з поворотом пані Т. Романович "Бесіда" передала їй завдання організувати нову трупу і дирекцію театру. Вона пробула на посаді директора театру аж до залишення сцени. Тоді "Бесіда" повірила дирекцію театру панам Біберовичеві і Гриневецькому.

Нові керівники Галицького театру піднесли його на досить високий рівень, про що Франко згадує:

"Театр руський п-ів Гриневецького і Біберовича в теперішнім стані може сміло рівнятися з найліпшими провінціальними театрами, які коли-небудь у нас були. ...кожна штука ...добре вистудіювана і старанно виконана, ... костюми... добрі і вірні; ...мова чиста і поправна..."²⁶

---

25. І. Франко, "Руський Театр у Галичині", Твори, том І6, ст. І04.

26. Там же ж.

Франко підкреслює, що працю цього театру признав і оцінив красивий сойм, "підвищаючи перед роком запомогу о 1000 золотих ринських".

Франко був не тільки істориком українського театру в Галичині, але він опрацьовував поодинокі його проблеми і вказував на завдання, яке цей театр повинен сповняти між українським населенням Галичини і на його роль в розвитку української культури. В своїй праці "Наш театр",²⁷ яка появилася в журналі "Народ", в чч. 9 і 10 та 15-18, за 1892 рік, він опрокидує думку, що театр є школою життя, бо - як він каже -

"якою школою життя є для нас наш театр? Той театр, котрий досі навіть не трібував, а в значній часті навіть не може трібувати (підкреслення-І.Ф.) показати нам нашого життя таким, яке воно є?"²⁸

Своє твердження Франко підтримує репертуаром галицького театру, де поруч різних перекладів є й українські твори переважно з Східної України, де життя народу, його інтереси і типи є зовсім інші від галицьких. Франко не заперечує вартості цих творів, але уважає, що в дійсно народному театрі вони повинні бути радше додатком, а не творити головну частину його репертуару.

Він каже, що

"Хлібом насущним театру справді народного... повинні бути свої штуки, де би виводилось такі люди, яких ми бачимо, такі інтереси і колізії драматичні, яких ми самі є свідками, які відбиваються на нашій власній шкурі".²⁹

---

27. І. Франко, "Наш театр", Твори, том І6, ст. 178-190.

28. Там же, ст. 178-179.

29. Там же, ст. 179.

Галицький театр не відповідав своїм репертуаром вимогам народного театру і тому Франко говорить, що

"Театр, кимррий піддає прилюдній критиці тільки деякі дрібненькі явища, осмішує або клеймує тільки деякі невеличкі, покутні хиби, а лишає на боці, промовчує або покриває брехнею головні, основні недостатки суспільності, той театр ніколи не стане вповні національним, не буде школою життя, або буде злою школою".³⁰

На жаль, галицько-український театр знайшовся в такім нещаснім положенні і Франко не бачить можливости поправи в найближчому часі.

Франко підкреслює цікавий факт, що духовенство Європи не було прихильне до театру, а на Україні і Росії священикам заборонено відвідувати театри, то знову в Галичині театр держався завдяки праці і матеріальній підмозі духовенства. Священики були тут меценатами, авторами, композиторами, а часто навіть і акторами українського театру в Галичині. Очевидно, що такий великий вплив духовенства на театр залишив свої характерні позначки на розвитку театру в Галичині, і Франко характеризує їх такими прикметами:

"...склонність до мілкої моралізації і проповідництва, до малювання ідилічних сцен, підпущених солодкуватим сентименталізмом, страшенна дразливість на все 'неестетичне', т.є. не підхоже під старосвітські, вузькопарафіянські погляди на приличність, нехить до смілого аналізу і навіть до зображення явищ прикрих, вражаючих нерви нижних пансіонерок".³¹

Одначе Франко не винус тут самих священиків, бо на його думку

---

30. І. Франко, "Наш театр", Твори, том Іб, ст. І79.

31. Там же, ст. І8І.

багато винні взірці, на котрих вчать ся наші драматурги, особливо галицько-польські драми та комедії, повні "конвенціональної фальші і пусті де границь неможливого". Одначе головною хибкою галицького театру Франко уважає те, що недоступним йому було і ще довго буде зображення провідної верстви галицької інтелігенції, зображення духовенства і його добрих та злих впливів.

Франко вважає театр, побудований на взір західно-Європейського, міщанського, "буржуазійного", у Галичині поки що неможливим тому, що

"1) цензура не допустить на нашу сцену штук (навіть коли б вони були написані), доторкаючих найважливіших, насущних справ нашого суспільно-політичного життя; 2) у нас нема потрібної для такого театру міщансько-буржуазної публіки, ... 3) ... ми, русини галицькі, властиво не маємо своєї національної історії, не маємо минушини, котра б була близька до свідомості народної і висравлена на сцені, могла б підносити народного духа".³²

З цього виходить, що існуючий театр не має ніяких виглядів на будуче і не сповняє свого завдання відносно українського населення Галичини і його культури. Франко уважає, що коли театр бажає стати справді підмогою поступу і просвіти треба зробити слідуєче:

"1) перенести його (театр-В.Л.) з міст і містечок у села. Ми мусимо шукати мужика там, де він є, а не ждати, аж поки він почне нас шукати, бо може сього й зовсім не буде;
2) зробити його настільки дешевим, щоби справді ціла маса

---

32. І. Франко, Твори, том І6, ст. І84.

селянства могла з нього користати; 3) зробити його по змісту справді пропагандою поступових і світлих думок, нав'язуючи zarazом ...до речей і понять і вірувань, близьких і відомих народові, зрозумілих для цілї його маси".³³

І на думку Франка тільки театр, який сповнить ці три вимоги буде міг називатися справді національним і зробить дійсну прислугу розвиткові нашого народу і його культури. А що такий театр є можливий і потрібний, на це вказує захоплення селян виставами, які влаштовують аматорські гуртки по малих містечках і селах. Свої думки і пропозиції піддержує Франко тим, що в Німеччині (звісний Оберамергау), Австрії, Чехії, та інших державах Європи існують такі "мужицькі" театри і приносять велику користь для розвитку культури тих народів.

Та Франко на цьому не стає. Він вказує, що національне відродження Чехії дуже багато завдячує т. зв. "Кукльовому театрові" (ляльковому). Далі, він підкреслює, що такий саме театр мав вплив на таких геніїв, як Гете, який взяв з такого лялькового театру основу до свого твору "Фавст". Франко думає, що коли такий театр, з відповідним репертуаром, пристосувати до галицьких обставин, то він напевно причиниться до розвитку української культури в Галичині. Все таки Франко не думає позбавляти більших міст їхніх театрив. Він каже, що

"Коли публіка міста може удержати порядну трупу з репертуаром сучасних драм, комедій та опереток народних - то добре, хоч піддержувати штучно, для самої національної гордості іменно такий театр, і то ще, як се є у нас, театр доволі низької проби, а в додатку ...мужицькими грішми, я б не радив".³⁴

---

33. І. Франко, "Наш театр", Твори, том І6, ст. 185-186.

34. Там же, ст. 187.

За це він пропонує, щоби для малоосвіченої публіки, дрібних міщан і селян, для ярмарків та відпустів зорганізувати окремий театр, на взір нашого давнього театру, який складався з двох частин: поважної, релігійно-моральної драми та веселої інтермедії. Але Франко застерігає, що "тенденція обох родів sztuk мусила б бути наскрізь гуманітарна і поступова".

Поворот до старих форм драматичної штуки був тоді дуже поширений в Європі, а особливо в Німеччині. Франко вказує на те, що "повертаючи до старих форм драматичної штуки, ми повинні вливати в них новий поступовий зміст".³⁵ Іншими словами, Франко не пропагував сліпого повороту до старого театру. Він був тільки зацікавлений простою драматичною формою старого театру, яка з новим, поступовим змістом могла багато причинитися не тільки до розвитку українського театру в Галичині, але і до національного розвитку галицьких українців.

Життя акторів галицького театру знайшло своє забраження в праці Франка "Руський театр"³⁶, яка появилася в польському часописі "Kurjer Lwowski" чч. 349, 351, 361, за 1893 рік. Тут Франко описує кочовниче життя акторів мандрівної української трупи і відмічує, що не зважаючи на злидні, невігоди і нужди і на те, що їхня платня аж ніяк не вистає на покриття хоч найконечніших життєвих потреб, ці люди таки не покидали театру. Він не дивується

---

35. І. Франко, "Наш театр", Твори, том І6, ст. 189.

36. І. Франко, "Руський театр", Твори, том І6, ст. 194-208.

акторам, особливо з родинами, які під впливом щоденних клопотів, невигод і журби за майбутнє своє і своїх дітей, шукають кращого пристановища на чужих сценах чи навіть в інших ділянках ремесла. Все теки, не зважаючи на такі тяжкі умови і брак відповідних фахових сил український театр в Галичині час від часу видає визначних акторів, про яких Франко говорить, що вони "...майже якимсь чудом розвиваються і доходять до такого ступеня досконалості, що можуть гідно задовольнити вимоги навіть вибагливої критики".³⁷

На думку Франка галицький театр може дійти до більшої досконалості і дати своїм акторам краще поле розвитку, якщо він спеціалізувався б і став театром виключно народним. Це значить, що він повинен обмежити свій репертуар до п'єс з народного життя і рідного середовища. Для піддержки своєї тези Франко вказує на розвиток театру на східних українських землях, що його репертуар, завдяки цензурі, був обмежений виключно до українського життя. Що показалося? Франко відмічує, що на протязі десяти років він видає таких славних артистів як Кропивницький, Карпенко-Карий, Садовський, Старицький, Саксаганський, Заньковецька і багато інших. Далі він підкреслює, що цей власне театр "...мав з кожного погляду рішучий і корисний вплив на розвиток українського театру в Галичині".³⁸

---

37. І. Франко, "Руський театр", Твори, том І6, ст. 197.

38. Там же, ст. 199.

Франко думає, що приклад повстання театру на східній Україні повинен стати наукою для тих, від яких залежить доля українського театру в Галичині. Він каже, що в Галичині такий театр має всі можливості існування і розвитку. Навіть чужинці належно оцінюють такий театр і як приклад, Франко вказує, що поляки з Західної Галичини звернулись до українського театру з пропозицією, щоб він відвідав Краків і більші міста Західної Галичини, при чому запевнили йому успіх якщо він ставитиме п'єси з народного життя. Франко підкреслює, що народний театр матиме тільки тоді успіх, коли буде повна співпраця його членів, а особливо, коли буде постійне поновлювання репертуару, бо, як він говорить, "виставляючи по двадцять разів старі, закладені п'єси і звертаючись тільки до патріотизму земляків, театр ніколи не вийде з дотеперішніх напівзливднів".³⁹

Розглядаючи сили українського театру в Галичині, Франко на перше місце висуває артиста Костя Підвисоцького, якого розвиток таланту треба завдячувати побутові в трупах Кропивницького та Саксаганського. Про нього Франко говорить, що

"сьогодні він (Підвисоцький-В.Л.) не тільки найкращий артист української трупи в Галичині, але й режисер, і йому завдячує українська сцена гарну постановку багатьох українських п'єс".⁴⁰

Далі Франко згадує Яновича, що на ньому теж помітний вплив сценічних зразків із Східної України. Вже слабшими є Стечинський

---

39. І. Франко, "Руський театр", Твори, том Іб, ст. 201.

40. Там же, ст. 205.

та молодший Підвисоцький. Окремо Франко згадує про Лопатинського, як тільки одинокого в той час артиста з університетською освітою і який за коротко виступав на сцені, щоб можна надати йому певне "артистичне обличчя". Найздібнішою артисткою того часу Франко уважає Осиповичеву, далі Підвисоцьку та менш помітні Слободівну, Фіцнерівну та Лопатинську. Франко відмічує, що існуючий склад галицького театру є за малий і відчувається велику недостачу "...справжнього коміка, артиста для ролі єврея і артистки для ролі матері, чи загалом для ролей старших жінок".⁴¹

Праці Франка про український театр в Галичині становлять великий вклад в історію не тільки галицько-українського театру, але цілого українського театру, а деякі з них навіть європейського театру. Франко, в своїх аргументах цілий час покликається на здобутки театру в Східній Україні або інших європейських країнах. Це вказує не тільки на велике Франкове знання театральної штуки і її розвитку, але його намагання піднести західно-український театр на рівень театрів інших народів. Про наукову вартість говорять самі його праці, а ми тільки додамо, що Франко був не тільки добре обізнаний з новими напрямками театру, був добрим театральним критиком, певним, що так скажемо, ідеологом галицького театру, але і дуже добрим драматургом. Його драма "Украдене щастя" здобула йому перше місце на конкурсі, а на її популярність вказує те, що до сьогодні вона не сходить з української сцени, чи то професійної, чи аматорської.

---

41. І. Франко, "Руський театр", Твори, том І6, ст. 208.

Франко вважає, що популярні видавництва та просвітні товариства є одним з головних розсадників української культури і народної просвіти в Галичині. Тому в своїй праці "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва",⁴² яка появилася в журналі "Світ", чч. 4 і 5, за 1882 рік, він розглядає добрі і злі сторінки цих установ та пропонує свої пляни для їхнього поліпшення.

На думку Франка існуючі видавництва працюють без жодного плану і тому їхні видання не мають жодного зв'язку зі собою. Вони переповнені порожніми фразами, які зовсім не причиняються до просвіти народу, а часто спричиняють ще більше "затуманення". Франко вважає, що другою хибю, яку стрічається в популярних виданнях є

"...високий, гордий, надто вчительський, а часом аж про-роцький тон, в яким говориться до народу. Сей тон показує не що, як дурнувату і духову обмеженість самих авторів і книжки, писані таким тоном, більше шкодять, ніж помагають, більше дражняють і знеохочують, ніж навчають".⁴³

Далі він говорить, що більшість книжок, які написані в такому тоні, говорять про пусті і непотрібні речі і на його думку їх треба "...радше спалити, ніж пускати між народ". Франко підкреслює, що непростимою недоречністю популярних видань є відношення до селянина як до дурня, недоука і варвара. Він говорить, що етнографічні праці доказали великий поступ і розвиток світогляду

---

42. І. Франко, "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва", Твори, том І9, ст. ІІ3-І28.

43. Там же, ст. ІІ5.

нашого народу і мова про варварство в народі не має місця.

Популярні видавництва мають на меті просвітити народ, однак, як думає Франко, досі вони не сповнювали свого завдання і якщо вони дійсно бажають просвітити народ, вони - на думку Франка - повинні заховувати слідуєчі принципи:

"1. Видавництво повинно вестися систематично, після певного плану, відповідно до вимог педагогії; 2. в книжках популярних треба говорити народові всю правду (підкреслення-І.Ф.) про природу і життя, т.є. треба вважати його не чимсь нижчим, диким, неспосібним до розуміння правди, а братом і батьком. Все, що ми знаємо - ні, найкраще з того, що ми знаємо... повинні ми живую мовою, в легкій і приступній формі подати народові".⁴⁴

Франко відмічує, що Драгоманов вже був висказав свої думки відносно потреби упорядкування українських популярних видавництв і навіть подав свій план праці цих видавництв, хоч його план не входив у подробиці а подавав радше цілий обсяг завдання популярних видавництв. Тут може і лежить причина, що досі майже нічого з його плану не сповнено, хоч при товаристві "Просвіта" існувала комісія, яка мала виробити докладний і практичний план популярного видавництва, але - як відмічує Франко - до комісії вибрано людей, які ніколи глибше не застановлялися над важливістю такого плану і тому не дивно, що у висліді комісія дала план, подібний до шкільного поділу часу. Про вартість цього плану Франко говорить так:

---

44. І. Франко, "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва", Твори, Том І9, ст. ІІ6-ІІ7.

"План вийшов чисто курям на сміх, - і від того часу наші педагоги і популяризатори махнули рукою на всякі плани і друкують книжечку за книжечкою як Бог пошле: молитвослови і фізіологію, календарі і гігієну".⁴⁵

Франко думає, що в плані популярних видавництв мусить бути певний поділ відносно їхньої праці. І так, він поділяє популярні видавництва на три групи: "видавництво наукове, видавництво політичне і видавництво, повчаюче о ділах практичних: господарстві сільських, ремеслах і т.д."⁴⁶, при чому він уважає, що наукове видавництво є головним двигуном образования і освіти народу. Франко звертає увагу, що при опрацюванні якоїсь небудь наукової теми, викладач повинен виходити не з абстрактних понять чи загальникових принципів, але з одного конкретного явища. Наприклад, говорячи про подорож Колумба, можна подати в легкій і для кожного доступній формі географію, опис природи, опис моря та звичаї і обичаї багатьох народів. Він твердить, що такий спосіб писання збудить у народі зацікавлення до книжок і причиниться до піднесення народної освіти.

На думку Франка, товариство "Просвіта" повинно взяти на себе видавання наукових книжечок, наглядати над читальнями в цілому краю і давати почин і заохоту до заснування нових читалень. Друге освітнє товариство "імені Качковського" повинно взяти на себе видавання книжок, які повчають народ про господар-

---

45. І. Франко, "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва", Твори, том І9, ст. ІІ7.

46. Там же, ст. ІІ8.

ські справи тому, що це товариство до тепер цими справами займалося і тепер йому залишиться тільки поширити і удосконалити свою працю. Франко підкреслює, що справа піднесення народу з економічної нужди не є легка і це товариство мусить доложити багато праці, щоби мати хоч деякий успіх; Франко сумнівається чи воно зможе вивязатися зі свого завдання, але він сподіється, що селяни, які становлять більшу частину членів того товариства, зрозуміють, яку користь їм може принести така праця і доложать всіх зусиль, щоби її досягнути.

Залишається ще третя група популярного видавництва, а саме політичне, і Франко вважає, що тут найкраще може послужити часопис, який виходить раз на тиждень - часопис "Батьківщина". Франко підкреслює, що у політичному просвіченні народу важливе місце займає політичне товариство, тому він радить, щоби реорганізувати "Руську Раду", або щоби створити нове політичне товариство "з людей широмислячих і не люблячих спати по кілька літ". Франко не вважає це за остаточний план; це радше думки, які повинні викликати ширшу дискусію, з якої повинен зродитися остаточний і практичний план. Франко бажав не тільки викликати дискусію, але заохотити українську інтелігенцію до праці над освітою народу і вказати їй як треба працювати, щоби принести найбільше користі для матеріального і духового піднесення свого народу.

ЛІТЕРАТУРНІ ПРАЦІ ФРАНКА ПРО ГАЛИЧИНУ.

Іван Франко займає одне з перших місць в ділянці українського літературознавства. Він студіював кожний період української літератури і залишив нам свої спостереження, описи та студії. Його літературознавчі праці починаються від загальних нарисів історії української літератури. Одною з перших таких праць був його огляд української літератури, поміщений в російській енциклопедії Брокгауза і Єфрона, Ст. Петербург, 1904 р., том 41, ст. 300-326.

"В короткому нарисі Франко зумів дати читачеві, хоч і короткий, але дуже змістовний огляд розвитку української літератури від самого початку в київській князівській державі до найновішого часу".¹

висловлюється про цю працю Франка один з кращих сучасних франкознавців - В. Дорошенко.

Далеко ширший огляд розвитку української літератури подав Франко в своїй праці "Нарис історії української літератури", яка, заходами Української Видавничої Спілки, появилася окремим виданням у Львові 1911 р. і яка нараховує 450 сторінок. Та на окрему увагу заслуговують його студії поодиноких періодів української літератури. І тут на перше місце висувається його праця "Характеристика української літератури XVI-XVIII в.", яка була друкована польською мовою в журналі "Kwartalnik Historyczny", Львів, 1892 р. Це загальна характеристика розвитку україн-

---

¹ В. Дорошенко, Володимир, "Наукова діяльність Івана Франка", Київ, Ч. 4 (37), рік VII, Філадельфія, липень-серпень 1956, ст. 175.

ської літератури, чи поодиноких її періодів, базована на "самостійному дослідженні окремих творів чи низки творів".

Франко цікавився так званою "апокрифічною літературою" і присвятив їй багато часу та праці. В. Дорошенко говорить, що

"короною його (Франка-В.Л.) дослідів над апокрифічною літературою був корпус апокрифів і легенд з українських рукописів, які він видав у 1896 - 1910 рр. в 5 томах в 'Пам'ятках української мови й літератури' НТШ під наголовком 'Апокрифи і легенди'".²

Знову проф. К. Біда говорить, що "його праця (Франка-В.Л.) про апокрифи публікувалась по частинах (у трьох томах, 1896, 1899, і 1902 рр.) під заголовком: "Апокрифи і легенди".³

Великий вклад в дослідженні старої літератури дала його студія "Варлаам і Йоасаф". Тут Франко розглядає старохристиянський духовний роман, подаючи його зміст за українським рукописом з Крехівського манасриря та досліджує генезу твору.

Завдяки Франкові Іван Вишенський, представник середньої доби української літератури, являється одною з найбільше досліджених постатей в українській літературі. Докторська праця Франка "Іван Вишенський і його твори" висвітлює постать великого українського полеміста та його літературну діяльність.

---

2. Дорошенко говорить, що перший том обнімає апокрифи старозавітні, 1896; другий - апокрифи новозавітні (євангелія), 1899; третій-апокрифи новозавітні (Діянія), 1902; четвертий-апокрифи есхатологічні, 1906; і пятий-легенди про святих. Гляди Київ..., ст. 175-176.

3. За проф. Бідою перший том містить старозавітні апокрифи, другий-апокрифічні євангелії, третій-апокрифічні "діяння апостольські". Гляди; К.Біда, Релігійні мотиви в наукових творах Івана Франка, Мюнхен, "Ціцери", 1956, ст. 5.

Та крім наукової монографії, Франко присвятив цій постаті ще цілий ряд окремих статей, популярну брошуру, видану в Коломиї 1892 р., а його науковий дослід постаті Івана Вишенського мав великий вплив на повстання одної з кращих поем Франка - "Іван Вишенський". Зовсім правильно відмічує В. Дорошенко, що

"Студії Франка про українську літературу давнього й середнього періоду та публіковані ним матеріали поширили наше знання про письменство тих часів, до яких попередні історики української літератури ставилися легковажно, як до мертвої схолястики..."⁴

Та не тільки в цьому заслуга Франка. Своїми студіями про наше старе письменство він "...запротестував проти зачислювання наших пам'яток до продукції 'старшого брата'".⁵

В своїх дослідях, Франко непоминув і нової доби української літератури. Тут в першу чергу треба згадати цілий ряд його студій над Шевченком, які він помістив у своїх та чужих журналах і часописах. Далі, його розвідка про "Писання Івана Котляревського в Галичині", праця "З останніх десятиліть ХІХ в.", яка увійшла в збірку Молода Україна та в кінці його стаття "Говоримо про вовка, скажімо і за вовка" написана з приводу виступу Б. Грінченка проти вартості поезій галицьких поетів.

Кожну згадану працю, яка відноситься до історії української літератури в Галичині ми ще обговоримо докладніше на

---

4. Дорошенко, В., Київ..., ст. 177.

5. Там же ж.

сторінках цієї праці. Цей короткий огляд праці Франка ми подали тільки на те, щоби підкреслити факт, що Франко працював не тільки над літературою Галичини, але цілої України та, що українську літературу він уважав власністю цілого українського народу і, що змагав, у міру можливостей, до її поширення і на східних землях України. Далі, щоби вказати на широке літературне знання, яке він вложив у своїх працях над дослідом української літератури.

Розглядаючи історію української літератури в Галичині, Франко приходять до висновку, що за польської окупації українська література тут майже не існувала. Він вважає, що причиною цього були такі моменти: безнастанне намагання уряду польонізувати Галичину, занепад української шляхти і міщанства. Правда, що навіть в таких несприятливих обставинах були поодинокі пробіски, чи як Франко їх називає "зірничі відродження" української літератури. Треба відмітити, що такими "зірницями" відродження були українські священики і про таких двох Франко згадує в своїй праці "Нарис з історії української літератури в Галичині".⁶ Франко пише, що в 1736 р. о. Іван Прислосський, священик в маленькому селі Камінна

"...переклав псалтир з церковної мови на українське, так зване лемківське наріччя, яким говорить простий народ у тім краю і додав до кожного вірша псалмів відповідний вірш із св. письма нового завіту".⁷

---

6. Франко, Іван, "Нарис з історії української літератури в Галичині", Твори, том І6, ст. І4І-І56. Праця вперше появилася в польському журналі "Глос", Варшава, 1888 р., чч. 2,4,5, і І2.

7. Там же, ст. І43.

Одначе ця праця ніколи не була друкована і дійшла до нас тільки в рукописі.

Другий "несвідомий апостол народного відродження" в Західній Україні був о. Теодор Попович, священник в селі Тухлій. Франко каже, що він 1751 р.

"...уклав книжечку надзвичайно цікавих апокрифічних легенд майже чисто народною мовою, до яких додав на початку вірш під заголовком 'Піснь о світі'; цей вірш писаний способом, стилем і мовою, дуже близьким до народних пісень".⁸

З рукописами цих праць Франко познайомився у Львові, в бібліотеці Оссолінських.

Франко відмічує, що умовини літературного розвитку не багато змінилися і тоді, коли Галичину забрала Австрія. Правда, Марія-Тереза і Йосиф II мали наміри зробити багато в цьому напрямку, але за малими винятками вони своїх намірів не зреалізували. Йосиф II заснував духовну семінарію у Львові (1783 р.) а рік пізніше Львівський університет, на якому, в 1787 р., було дозволено викладати українську мову. На думку Франка це багато не допомогло. Українська інтелігенція не знала навіть до якого народу вона належить і називала себе російським народом, малоросами або просто словянським народом. Тому, коли 1806 р. було заборонено викладати українську мову на Львівському університеті, ніхто цим не турбувався і за тим не жалував.

---

8. І. Франко, "Нарис з історії української літератури в Галичині", Твори, том Іб, ст. 143.

Франко відмічає цікавий факт, що австрійський уряд полемізував тоді з російським у справі народної приналежності Галичини. Вислідом тої полеміки і для підкреслення цілковитої незалежності і окремішності галицького народу від російсько, було заснування духовних семінарій у Відні а потім у Львові і в кінці відновлення галицької митрополії в 1808 р.

Франко підкресляє, що перший проблиск літературно-освітнього руху в Галичині вийшов з Перемишля чи точніше, з Перемишського єпископату, де тоді був єпископом Михайло Левицький, людина з великими здібностями. Одначе велика заслуга в цьому русі належить о. канонікови І. Могильницькому, колишньому учневі відомого славіста і професора Віденського університету, Копітара. Немає сумніву, що єпископ Левицький був під впливом цього знаменитого каноніка, про якого Франко пише:

"Була це перша людина на Галицькій Русі, яка намагалася пануючу тут у погляді на народну справу єгипетську темряву розвіяти з допомогою світла науки. Озброєний арсеналом ґрунтовного... філологічного знання, він узявся до вивчення української народної мови..."⁹

Далі Франко пише, що о. Могильницький займався заснуванням шкіл і за його ініціативою єп. Левицький видав катехизм а опіля буквар для народних шкіл. За апробатою єпископа він zorganizував, із свідоміших священників, "Товариство галицьких священників греко-католицького обряду", яке мало за завдання видавати попу-

---

9. І. Франко, "Нарис з історії української літератури в Галичині", Твори, том Іб, ст. І46-І47.

лярні та релігійні книжки. Але, завдяки інтригам поодиноких світських, а то навіть духовних людей, це товариство було розв'язане. Перша спроба, хоч і невдала, залишилась історичним доказом прагнення української інтелігенції до праці над освітою свого народу.

Праця тих двох "апостолів народного відродження" не була дуже велика і обмежувалася до видання шкільних підручників і церковних книг. Але це був початок; неначе світанок, який настає після темряви нічної і про який Франко говорить:

"Світанок українського народного відродження був довгий і морозний. Від 1816 р. до 1830 р. вийшло у нас ледве 36 книжок, брошур або невеликих летючок, друківаних кирилицею, мовою переважно церковною, далекою від народної..."¹⁰

Звичайно, що при такому розвитку, українське відродження було відразу засуджене на повільну загибель. Економічні реформи так пригнітили край, що здавалось, що після перших проблисків відродження 1816 р. залягла над Галичиною ще темніша ніч і здавалось, що ця частина українського народу втратить свою національну індивідуальність і пропаде.

Але Франко вказує, що так воно не сталося. Пожвавлення культурного руху між західними і південними слов'янами (1820-30) цим разом не оминув і Галичину. Завдяки цьому рухові появилася перша збірка пісень під заголовком "Польські і руські пісні галицького народу", видана в польській мові Влацлавом Залеським

---

¹⁰ І. Франко, "Нарис з Історії української літератури в Галичині", Твори, том 16, ст. 151.

1833 р. Збірка утішала великою популярністю серед народу і за словами Франка

"...була перша ластівка нашого народного відродження. Аж із неї письменні русини переконалися, що й у них, в устах отсього простого хлопа-панщизняка, живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, котру не тільки допускають до книжок, але в котрій чужі люди знаходять дивну красоту...";^{II}

яка була неясна, незрозуміла і незнана неосвіченому народові і якої ще й тепер він не міг вповні зрозуміти і охопити.

Франко підкреслює, що великої ваги були впливи з східних земель України на літературне відродження Галичини. Тут з появою "Енеїди" Котляревського (1798 р.), а особливо з заснуванням Харківського університету починається новий літературний рух. Появляється перша збірка українських народних дум, потім збірки, переважно пісень, Цертелєва, Максимовича і Лукашевича. В роках 1798-1809 виходять перші три видання "Енеїди" Котляревського, а 1818 р. Павловський видає першу українську граматику. Майже всі ці твори доходили хоч по одному примірнику в Західну Україну і деякі з них зробили тут велике враження та вплинули на розвиток місцевої літератури.

Особливо великий вплив на розвиток літератури в Галичині і на поодиноких її представників мали твори І. Котляревського. Франко розглядає цей вплив з всіма подробицями в праці

II. І. Франко, "Панщина й русини", Твори, том 19, ст. 652.

"Писання І.П. Котляревського в Галичині"¹² і приходять до висновку, що

"...літературна продукція галицьких русинів до 1848 року була занадто слаба, занадто стиснена тодішніми цензурними обставинами..., щоб ми могли бачити в ній виразні сліди і плоди впливу Котляревського... Та проте від перших проб-лисків нашого відродження аж до 1849 року ми раз у раз стрічаємо сліди впливу Котляревського на наших писателів і на ширшу громаду".¹³

Франко вказує, що високо підносить значення творів Котляревського в Галичині Микола Устиянович в своїй промові на з'їзді українських вчених 1848 р. За ним слідує Головацький, який, як професор української мови і літератури на Львівському університеті, старався популяризувати твори Котляревського, особливо "Енеїду", в якій він бачив велике національне значення. Іван Вагилевич називає твори Котляревського безсмертною окрасою української літератури, а самого Котляревського творцем нової української літератури. Однак, це було тільки дуже поверхове знання Котляревського. Українська інтелігенція спочатку не мала змоги ґрунтовно пізнати автора і його творів, а опісля під впливом П. Куліша, який відносився майже ворожо до Котляревського і його творів, Котляревський відійшов до архіву і залишився тільки як "шкільний автор".

Франко уважає, що першу підвалину ґрунтовного пізнання Котляревського в Галичині поклав проф. Онишкевич. Він, при по-

---

12. І. Франко, "Писання І.П. Котляревського в Галичині", Твори, том І6, ст. 298-310. Вперше праця появилася в "Записках НТШ", т. XXVI, Львів, 1898 р.

13. Там же, ст. 298.

мочі учнів Степана Смаль-Стоцького і Володимира Коцовського, видав твори Котляревського 1877 р. в яких зовсім змінив погляд на батька української модерної літератури і на вартість його творів для Галичини. Франко каже, що його студії "...показали й метод, як треба студіювати такі появи (твори Котляревського-В.Л.) - метод культурно-історичного досліді і порівняння".¹⁴

Франко зауважує, що вже від появи збірки пісень Залеського, молодші українські інтелігенти поглиблюють своє знання рідної мови, історії та культури; стають свідомими синами свого народу і борцями за його відродження. До таких Франко зачисляє в першу чергу діячів "Руської Трійці" - Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького і Івана Вагилевича. Між ними на перше місце висувається М. Шашкевич, якого Франко називає "батьком нового, народного галицько-руського письменства".¹⁵ Далі, Франко говорить про Шашкевича, що

"він мав відвагу і дар висловити досить виразно, а бодай для тогочасних прибитих русинів досить зрозуміло все те, що їх боліло, чого вони бажали і чого надіялися. Він знав ту тугу, ту зневіру, яка тоді мусила нападати кожного русина і чорною хмарою застелювати поперед ним небо..."¹⁶

і чого не мав жодний з його товаришів. І народ знаходив у його словах надію, силу і народну гідність. Тому Шашкевич був так близько народу, який уважав його за свого світоча і провідника.

---

14. І. Франко, "Писання І.П. Котляревського в Галичині", Твори, том 16, ст. 310.

15. І. Франко, "Панщина й Русини", Твори, том 19, ст. 652.

16. Там же, ст. 653.

За прикладом "Руської Трійці", а головню М. Шашкевича пішли і молодші його товариші Микола Устиянович, Рудольф Мох, Антін Могильницький, Йосафат Кобринський та інші. Правда, в літературі ще домінувала "мертва сколястика" і молоді письменники сприймалися між народом дуже поволі. І тут нічого дивного. Ще у вісімдесятих роках 19-того століття галицьку літературу взяли в свої руки гімназійні учителі, яких Франко називає в за-саді чесними і які може

"...прагнуть загального добра, але в той же час надзвичайно залежні, похливі і, ...закам'янілі в літературних і естетичних поняттях часів середини ХУІІІ ст., ...Коли б щось було написане в дусі інших засад і поглядів, то воно напевне не буде вміщено ні в жодному з існуючих тепер українських часописів".¹⁷

На думку Франка це була одна з причин, що молоді письменники з новими ідеями дуже помаленько приймалися серед народу, як це бачимо з праці Франка "Українська література в Галичині за рік 1886".¹⁸

Одначе молоді письменники не падали духом і боронили свої ідеї та своє розуміння літератури. І про них Франко пише:

"Молода генерація виступала на літературне поле з новими окликами, з новим розумінням літератури й її задач. Література мала бути по змозі вірним забраженням життя, і то не мертвою фотографією, а образом огрітим власним чуттям автора, надиханим глибокою ідеєю".¹⁹

---

17. І. Франко, "Українська література в Галичині за рік 1886, Твори, том І6, ст. І06.

18. Там же, ст. І06-ІІ7. Праця вперше надрукована в польському журналі "Правда", чч. 2, 6, Варшава, 1887 р.

19. І. Франко, Молода Україна, ст. 31.

Франко підкреслює, що цей крок до реалістичного малювання життя в літературі не був прийнятий відразу українською інтелігенцією, а особливо редакторами і видавцями, як новий напрямок в літературі, що відбилось негативно на розвитку літератури в Галичині. Видавництва і редактори часописів та журналів просто не хотіли друкувати твори молодих письменників реалістичного напрямку. Франко згадує про випадки, ~~але~~ редактори видали першу частину даного твору без більших змін, але другу переробили так, що вона майже нічим не відносилась до цілості твору. Звичайно, що тут не вся вина спадала на редакторів і видавців. Франко відмічує, що

"громадська цензура була в десятеро грізнійша для авторів, ніж прокураторська, а львівська громада стояла під терорізмом провінціальної публіки, що не знаючи иншої літератури крім польсько-шляхетської або німецької сентиментальної..., тільки й ждала найменшої причини, щоб звернути номер (журналу-В.Л.), зректися пренумерати, ще й вилаяти редактора".²⁰

З цього виходить, що неосвічена громада не мало причинилася до слабого розвитку української літератури в Галичині, особливо в часі розвитку реалістичного напрямку в літературі Галичини.

Не зважаючи на різні перепони, новий літературний напрямок придбав собі визначних представників в українській літературі. В Галичині на перше місце висунувся Олександр Кониський, про якого Франко говорить, що в тому часі він мав великий вплив у Галичині і, що він неначе був сотворений для

---

20. І. Франко, Молода Україна, ст. 32.

перехідної доби, для заповнення різних прогалин в літературі та суспільно-громадському житті. Франко каже, що

"в потребі він умів бути і новелістом і повістярем і драматиком, і поетом, і публіцистом, і сатириком, і істориком літератури, і критиком, і популяризатором потрібних відомостей. Його жива, палка вдача переймала ся всякими ідеями, але не держала ся їх довго. ...Одно тільки ніколи не покидало його, не змінило ся у нього - почуте обов'язку працювати для України і на користь її розвою".²¹

Розглядаючи далше постать і діяльність Кониського, Франко зауважує, що він не залишив глибокого сліду в літературі та, що тільки його різностороння праця причинилася до заповнення прогалин в нашому національному і літературному відродженні.

Франко каже про Кониського, що

"се не був авторитет, що своєю силою пригнітав молодших і слабших, як чинив Драгоманов; се був гарцівник, рухливий і легко узброєний, що вказує нові терени до здобування, хоч сам і не здобуває їх".²²

Наведена характеристика Кониського дає нам хоч частинний уяву про особу, яку Франко уважає за найбільше впливову в розвитку нової української літератури в Галичині в тому часі.

На думку Франка, найбільш характерним явищем українського письменства в останньому десятилітті дев'ятнадцятого століття був зворот до наукової праці. Він вказує, що на протязі відносно короткого часу появились дві монументальні праці українських учених старшого покоління. Це були: Словар Желехівського і Недільського та Історія руської літератури

---

21. І. Франко, Молода Україна, ст. 33.

22. Там же, ст. 34.

Огоновського, яку Франко цінить не за її наукову вартість, а за те, що вона була першою працею того рода і, що Огоновський перший зібрав у ній велику скількість біографічного та історично-літературного матеріалу. Франко вказує на велику заслугу в розвитку української науки в Галичині проф. М. Грушевського, який переорганізував Наукове Товариство ім. Шевченка в якому містився центр наукової праці Галичини. Про Грушевського Франко пише:

"Чоловік широкої освіти, незломної волі і невичерпної енергії, він сполучує в собі серйозність і критицизм ученого історика з мододечим запалом для справи піднесення рідного народу..."²³

Далі Франко підкреслює великий вклад праці Грушевського в науку Галичини, яка завдяки йому та його невтомності і наполегливості, як провідника Наукового Товариства ім. Шевченка

"...звернула на себе увагу широко поза межами Галичини та єдина симпатія і повага для наших національних змагань..."²⁴

Розглядаючи розвиток повісти в Галичині Франко підкреслює, що вона розвивалася дуже повільно. Вправді, він не може знайти оправдуючих причин такого стану, але говорить, що "дотеперішні наші проби на полі ширшої повісти були не зовсім удачі".²⁵ Він уважає, що "Царівна" Ольги Кобилянської, хоч і невдала композиційно, є найкращою більшою повістю того часу.

---

23. І. Франко, Молода Україна, ст. 56-57.

24. Там же, ст. 57.

25. Там же, ст. 59.

Описуючи цю повість, Франко каже:

"Се майстерна, тонно гаптована тканина, якій бракує лише руки енергічного артиста, який міг би злучити поодинокі рядом нанизані сцени в гарний і ефектовний малюнок".²⁶

Він зауважує, що це перша повість в Галичині, побудована не на любовних інтригах, а на психічній аналізі буденного життя пересічних людей.

Франко звертає особливу увагу на розвиток новелі в Західній Україні та стверджує факт, що вона тут стояла далеко краще як повість. Що більше, вона видала ряд письменників-новелістів, якими може погордитися не кожна література. Він підкреслює різnorodність представників новелі в Галичині: "яке широке поле, яка ріжnorodність, яка свіжість, що віє майже з кожної з сих фізіономій!".²⁷ Далі він підкреслює цікавий факт, що протинародні течії, які все ж таки мали місце в народі, за малими винятками, не прийнялись в літературі, що треба завдячувати здоровому і свіжому народному організмові.

З великою увагою ставиться Франко до групи молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, яка поклала головну увагу творчості на психологію. Він каже, що мета такого твору це "розбудженє в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психо-

---

26. І. Франко, Молода Україна, ст. 60.

27. Там же ж.

логії і так званої психофізики".²⁸ Він не хоче критикувати цей новий напрямок чи літературу, бо за його словами "...для історика такі суперечки не мають значіння. Для нього кожний напрям добрий, коли його репрезентанти - справдішні й живучі таланти".²⁹ А цей новий напрямок в нашій літературі був репрезентований дійсно великими і талановитими людьми. До представників цієї школи Франко зачисляє Ольгу Кобилянську, яка своїми оповіданнями "Людина" та "Некультурна" дала ряд майстерних малюнків людської душі і здобула признання також в німецькій та російській літературах. Далі слідує А. Крушельницький, М. Яцків, М. Черемшина та найбільший талант з них всіх - Василь Стефаник, про якого Франко говорить: "може найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка... Се правдивий артист із божої ласки, яким уже нині можемо повеличати ся перед світом".³⁰

Розглядаючи українську поезію в Галичині, Франко підкреслює її повільний розвиток, за що знову обвинувачує редакторів. Він говорить, що поети були, але редактори, "...особливо такі, що самі не любили і не розуміли поезії, нарікали дуже часто на письменників, особливо молодих, що 'засипують нас віршами'..."³¹ Такі редактори просто викидали вірші, а дуже

---

28. І. Франко, Молода Україна, ст. 61.

29. Там же ж.

30. Там же, ст. 62.

31. І. Франко, "Наша поезія в 1901 році", Твори, том 16, ст. 332.

часто їх нищили. Не всі вірші були слабенькі, що підкреслює Франко так:

"...а з того, що вони (редактори-В.Л.) відкидали як не-
потрібне і чого не встигли знищити (як, приміром, знищили
Федьковичеве "Посланиє"), пізніші покоління повикопували
такі перли, як твори Руданського, поезії Лиманського, ба-
гато поезій Федьковича і т. ін."³²

Далі Франко звертає увагу на поетів перших років двадцятого століття і говорить, що вірші в роді:

Сонце гріє, вітер віє,
Соловейко свище;
Серед поля край дороги
Забуте огнище, -³³

складаються з гарних, але пустих фраз і належать до минувшини. На думку Франка сьгоднішній український поет не пише вірші тому, що не має нічого іншого до роботи, але він - як каже Франко - "...висловляє поетичним словом тільки те, що дійсно наболіло в душі, та й не лише наболіло, але встало 'встоятися! вияснитись, скристалізуватись і утворити ясну, органічну цілість"³⁴. Така поезія стає вже свого рода відбиткою духового життя не тільки самого поета, але і цілого народу, серед якого він живе.

I. Франко займався не тільки історією української літератури, але він надавав тій літературі певний напрямок,

---

32. І. Франко, "Наша поезія в 1901 році", Твори, том Іб, ст. 332.

33. Там же, ст. 333.

34. Там же ж.

наводив її на правильну дорогу для служби рідного народу і в кінці, вияснював певні місця з теорії літератури чи певні літературні напрямки, даючи при тому свої думки та опінії. До таких його праць треба зачислити в першу чергу його студію "Література, її завдання і найважливіші ціхи",³⁵ яка повстала з приводу появи статті І. Нечуя-Левицького "Сьогочасне літературне прямування". В цій праці Франко виводить, що література є тісно звязана з життям і що на це вказують, за словами Франка

"...фізіологія і психологія, котрі кажуть, що кожний чоловік лиш може то робити, говорити, думати, що вперед у формі вражень дійшло до його свідомості, - і відтак тоті елементи може комбінувати, складати, ділити і переформувати; але щось зовсім нового (підкреслення-І.Ф.), зовсім відірваного від світу його вражень чоловік ніколи не міг і не може сотворити".³⁶

І це Франко називає "несвідомим реалізмом", який був конечним не тільки в кожній літературі, але в кожному рядку письменника. Новіший літературний реалізм був вже науково опрацьований і оформлений зовсім свідомо і на думку Франка, його головною підставою було "до чого має служити література?" Відповідь на це він виводить з історії всіх літератур: "література певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу".³⁷

---

35. І. Франко, "Література, її завдання і найважливіші ціхи", Твори, том Іб, ст. 5-Із. Праця вперше появилась в журналі "Молот", Львів, 1878 р.

36. Там же, ст. ІІ.

37. Там же ж.

Але Франко не зупиняється на цьому. На його думку, література має ще важніші завдання відносно свого часу і народу, серед якого вона повстала і він каже, що

"вона повинна при всім реалізмі в описуванні також аналізувати описувані факти, висказувати їх причини і їх конечні наслідки, їх повільний зріст і упадок. До такої роботи не досить уже вправного ока, ..., - тут вже треба знання і науки, щоб уміти доглянути саму суть факту, щоб уміти порядкувати і складати дрібниці в цілість не так, як кому залюбиться, але по ясним і твердим науковим методи".³⁸

І це, за словами Франка, є найбільшою прикметою нової реалістичної літератури, а науковий підклад її становить найбільшу вартість цієї літератури і запевняє безсмертність її творам чи визначнішим письменникам. Про завдання цієї літератури Франко говорить, що вона має

"вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого поряску і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя - значить, зближувати інтелігенцію з народом і закріплювати її до служби його добру".³⁹

А без такого завдання і наукового підложжя література стане тільки забавкою інтелігенції, нікому нічого доброго не принесе і служитиме хіба для розривки по "доброму обіді".

Франко зовсім зриває зі старим літературним напрямком, який полягав на "високих законах естетики", коли обороняє тенденційність письменників-реалістів, які, на його думку

---

38. І. Франко, "Література, її завдання і найважливіші ціхи", Твори, том Іб, ст. ІІ-І2.

39. Там же, ст. І2.

"...подають факти і образи з життя не так собі, для того, що се факти, але для того, що з них логічно і конечни виходить такий і такий вивід, - і стараються ті факти ...так угрупувати, щоб вивід сам складався в голові читача, ...і будив у нім самім певні чуття, певні сили до ділання в жаданім напрямі".⁴⁰

Критикам, які говорять, що література повинна стояти понад партіями і підлягати тільки чистим і високим законам естетики, Франко відповідає:

"Література, стояла понад партіями, - се тільки ваш сон, се ваша фантазія, але на ділі такої літератури не було ніколи. А ваші вічні закони естетики, се, шануючи день святий і вас як гречних, - старе сміття, котре супокійно догниває на смітнику історії... У нас єдиний кодекс естетичний - життя. Що воно зв'яже, те й буде зв'язане, а що розв'яже, - те й буде розв'язане".⁴¹

Підсумовуючи свої думки Франко приходить до заключення, що сучасна література повинна бути робітником на громадському полі, а її тенденції і методи повинні бути наукові. При описі фактів вона повинна уважати тільки на правду, а не на естетичні правила.

На нашу думку, згадана праця Франка являється певним доповненням праці Нечуя-Левицького. Франко хоч і критикує його принципи реальної літератури, то все таки він не заперечує існування такого літературного напрямку в українській літературі. Що більше, вони обидва погоджуються, що реальна література має бути народня, себто автор має бути близький до народу

---

40. І. Франко, "Література, її завдання і найважливіші ціхи", Твори, том Іб, ст. І2.

41. Там же, ст. І2-І3.

і описувати його життя. Різняться вони тільки в підходах до цієї справи. Нечуй-Левицький бере за підставу своєї праці питання яка має бути література?, коли Франко опирається на питання для чого має служити література? Однак в дальшому, їхні теорії реалізму зближуються і різниця сходить тільки до точнішого і більш детального опрацювання, яке проявляється в праці Франка. Віддаючи всю пошану і признання праці Франка, ми не можемо відкинути працю Нечуя-Левицького, як безвартісну хоч би тому, що він був першим, що сформував теорію реальної української літератури, а друге, що його твори, написані за цю теорією відіграли велику роль в літературному і національному відродженні Галичини, що підкреслює сам Франко.

На початку двадцятого століття поширився в Західно-Українській літературі новий літературний напрям так званий модернізм. Першим відгомонам цього напрямку була поява збірки поезій Василя Пачовського, про яку Франко говорить:

"Я тоді з повною симпатією відгукнувся на сю нову появу, вповні відчуючи її духа й тенденцію, і, крім похвал... не закрит перед читачами деяких важних, бо основних, ідейних хиб нового напрямку. ..., та я не вважав себе в праві виступати як ментор супроти молодого покоління і надіявся на те, що хиб з часом, під впливом нових думок і досвідів, самі собою вирівняються".⁴²

Виразником нового літературного напрямку був літературний

---

42. І. Франко, "Маніфест 'Молодої Музи'", Твори, том Іб, ст. 372.

кружок "Молода муза", який видав свій маніфест 1907 р. Автором цього маніфесту був О. Луцький, який свого часу закидав Франкові, що він намагається знищити Кобилянську і про це Франко пише: "Се була інсинуація, негідна чесного чоловіка, і вона не забудеться п. Луцькому".⁴³

В своїй праці "Маніфест 'Молодої Музи'"⁴⁴ Франко розглядає провідні думки маніфесту. В першу чергу він підкреслює велику і шумну фразеологою Луцького, з якої тяжко щонебудь зрозуміти. Однак Франко і тут не заперечує існування модернізму в українській літературі і коли Луцький виходить з становища так званого "формального модернізму", то Франко піддержує більш народній модернізм. На думку Луцького сучасне серце повинно шукати тепла і спокою хоч би в облаках "нового містичного неба", тоді як Франко думає, що

"серце не потребує шукати свого тепла ніде поза власним організмом, бо ж воно в тім організмі саме - джерело тепла. Серце не потребує і не зносить спокою, бо спокій для нього - се смерть".⁴⁵

В цьому і полягає головна різниця думок Луцького і Франка. В дальшому, Франко розбирає думки Луцького майже слово за словом і доказує його необізнаність з українською літературою, наївність, непрактичність постулатів, неясність думок і в Кінці

---

43. І. Франко, "Маніфест 'Молодої Музи'", Твори, том 16, ст. 375.

44. І. Франко, "Маніфест 'Молодої Музи'", Твори, том 16, ст. 372-378. Праця появилася в часописі "Діло", ч. 263, 1907 р.

45. Там же, ст. 374-375.

наводить думку Луцького про незадоволення творця. Ця думка звучить: "Не задоволяє кого круг позитивного світу, так в творчості артистичній, як в мрії, вільно йому стелеться шлях навіть у метафізичні і містичні Краї".⁴⁶ Розглядаючи це, Франко додає від себе: "То значить простими словами: вільно йому повіситися".⁴⁷

Повище наведені слова вказують на тон, в якому написана його праця. Тон гострий і спрямований не так проти "Молодої Музи", як проти особи Луцького. Це властиво одна з прикмет Франка, який реагував надзвичайно гостро на різні прояви неправди, а особливо, коли хто небуť безпідставно на нього накидався. Ми хочемо підчеркнути факт, що в таких виступах праці Франка не тільки не втратили своєї наукової вартості, як це звичайно буває в таких випадках і не стали полемічними брошурами, а навпаки, вони стали певним дороговказом і науковим авторитетом у розвитку не тільки галицької, але цілої української літератури чи поодиноких її напрямів.

Літературно-критична діяльність Івана Франка мала великий вплив на розвиток української літератури взагалі, а західно-української зокрема. Не було ані одного замітнішого

---

46. І. Франко, "Маніфест 'Молодої Музи'", Твори, том Іб, ст. 378.

47. Там же ж.

явища в українській літературі, на яке Франко не відгукнувся б і якому він не дав би літературної оцінки чи то з погляду суспільно-політичного чи наукового. Деякі сучасні франкознавці та літературні критики, як О. Дей порівнюють його до російського критика В.Г. Белінського та німецького критика Лессінга.

Одна з кращих літературно-критичних праць Франка "У нас нема літератури"⁴⁸ була написана як передмова до перекладу "Фавста" Гете 1881 р. Вона настільки різнилася від переконань тодішніх галицьких літературознавців, що вони не допустили її до друку і Франко був змушений написати іншу передмову до свого перекладу "Фавста". В цій праці Франко підкреслює, що сучасна література в дійсності не є літературою. Часописні фрази, пусті брошури, порожні стихи, мертві повісті - це ще не є література. На його думку,

"се підпеньки, що ростуть на здружнїлих пнях, а не крєпкі, здорові дерева. Се плісень, що вкриває гниле багно, але не пахуча, цвітїста мурава. Се щось таке, що твориться, ні в воздуху, ні на землі, ні в воді, щось відірване від життя, від мислі, від сучасних інтересів, що постає і гине,..."⁴⁹

І за такий стан він гостро критикує самих письменників, які, на його думку, відірвались від народу, втратили відчуття правди і "рік за роком троять читаючу громаду каламутним багном".

---

48. І. Франко, "У нас нема літератури", Твори, том Іб, ст. 41-46. Праця появилася в журналі "Література і Мистецтво", Львів, 1941 р.

49. Там же, ст. 41.

Але не тільки самих письменників він обвинувачує. Він підкреслює, що тут винна вся інтелігенція, яка називає себе народом, а в дійсності не є навіть частиною народу, а радше "паразити на його тілі, їдці, не робітники, п'явки, не герої!".

Франко ще раз вертає до характеристики літератури і говорить, що "література це передовсім свідомо, розумна праця, а у нас досі, ..., роблено ...несвідомо, случайно, без ясної думки".⁵⁰ Далі Франко закликає людей, в яких ще живе хоч маленька іскорка правди щоб вони визнали правдивість його слів і тоді, як каже він -

"...треба всім нам перейнятися тою правдою, не спускати її з ока ніколи. Бо тільки знаючи, що се правда, що літератури, суспільної думки, суспільної совісті у нас досі нема, тільки знаючи те, ми зможемо сміло взятися до праці, не в'язані ніякими зглядами. Ми не думаєм робити з минулого чисту таблицю - ми бачимо, що воно є чиста таблиця, на котрій треба починати писати".⁵¹

Для піддержання своєї думки, Франко наводить слова великого російського критика Белінського, який сказав, що "Росія не має літератури" і зараз після того виступають на літературне поле такі уми як М. Гоголь, Лермонтов та інші. Далі Франко згадує про німецького критика Лессінга і його слова: "Все брехня! У нас нема ні геніїв, ні пів геніїв... У нас нема літератури!" І неначе на його заклик, на полі німецької літератури появляються Гердер, Гете і Шіллер.

---

50. І. Франко, "У нас нема літератури", Твори, том Іб, ст. 42.

51. Там же, ст. 43.

Здавалося, що Лессінг і Белінський мали якусь чарівну силу. Сказали слово і нараз, з нічого, повстає ціла нова література. Але Франко далекий від таких ілюзій. Він бачить в них людей, які були

"...чуткі і чисті серцем, а до таких людей щоденні, звичайні факти говорять голосно, хоч, може, мовчать для других. ... - у них було те, ... - безпосереднє, живе відношення до життя, любов до правди і добра і переконання, ...про можливість того добра між людьми. Тільки те переконання ...дало їм такої великої сили, потягнуло за собою їх сучасних і потомних, зробило їх основателями нової школи".⁵²

І тут Франко висказує певний жаль, що хоч і в нас був такий самий стан літератури як в Росії перед Белінським і в Німеччині перед Лессінгом, то все таки в нас нема людей, які моглиб розбудити той літературний сон і вивести літературу на новий шлях. Бо в нас, і тут він наводить слова Шевченка, "своя мудрість і все своє" а від себе додає - "і того нам досить!" Одначе ми тут не зовсім погоджуємось з твердженням Франка. Коли інші літератури мали своїх світочів, то ми мали Франка, який своєю критикою і невтомною працею формував нашу літературу, розбуджував її з літаргічного сну і наводив на нові шляхи розвитку. І на нашу думку, Франко нічим не уступає ані Белінському ані Лессінгові а навпаки, ми сказалиб, що він більше причинився до розвитку української літератури, як Белінський до розвитку російської чи Лессінг до розвитку німецької літератури.

---

52. І. Франко, "У нас нема літератури", Твори, том Іб, ст. 43-44.

Франко, в своїй літературно-критичній діяльності звертає особливу увагу на маловартісні твори, в яких письменники самі не знають, що вони хочуть сказати. На його думку такі твори не тільки нічого не дають народові, а навпаки, засліплюють його обманами, перекрученням історичних фактів і різними старинними казками, які не мають жодного відношення до сучасного життя. Прикладом такої критики може служити його рецензія на книжку Ом. Огоновського "Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона". (Книжечка "Просвіти", 1882, ч. 3 /67/).⁵³ Ця праця Франка появилася в журналі "Світ", 1882, ч. 18-19, і є неначе продовженням іншої праці Франка "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва", яка була надрукована також в журналі "Світ", 1882 р., ч. 16-17. Франко, критикуючи книжку Ом. Огоновського, критикує загально всі популярні видавництва і говорить, що в їхніх виданнях в більшості "...нашому народові подається тота, давно перегнила солома замість здорової страви!".⁵⁴

Великий талант Франка-критика проявляється в його праці "Говоримо на вовка - скажімо і за вовка",⁵⁵ яка появилася в журналі "Зоря", 1891 р., ч. 18. Це відповідь на критичну статтю Д. Чайченка (Б. Грінченка) "Галицькі вірші". Д. Чайченко

---

53. І. Франко, /Рецензія на книжку Ом. Огоновського/ "Оповідання про життя святого великомученика і лікаря Пантелеймона", Твори, том 16, ст. 47-51.

54. І. Франко, "Оповідання...", ст. 51.

55. І. Франко, "Говоримо на вовка - скажімо і за вовка", Твори, том 16, ст. 169-177.

закидує галицьким поетам польонізми та росіянізми в їхніх віршах і заявляє, що їхніх віршів ніхто не читає на Україні. В своїй праці Франко не виступає як оборонець галицьких віршів, але в імені правди, доказує Чайченкові, що галицькі вірші не є зовсім провінціональні. Відносно поодиноких слів і форм уживаних галицькими поетами, Франко каже, що

"все те слова і форми уживані галицько-руським народом; польонізмами можна назвати їх остільки хіба, остільки і в польській мові є слова, витворені з тих самих пнів, але такі слова є і в мозковській, і в чеській, і в других словянських; викидати такі слова з нашої мови для того тільки, що у інших слов'ян є подібні, се значило би добровільно обскубувати свою мову".⁵⁶

Далі, Франко підкреслює факт, що Україна ще не мала тоді одної літературної мови і як повинні писати поети, яким заборонено вживати тих слів, які вони кожного дня чууть?

Франко опрокидає закид Чайченка, мовляв галицьких віршів не читають на Україні, як зовсім неправильний і безпідставний. Він вказує на те, що навіть сам Чайченко, пишучи свою статтю, мусів їх перечитати. Далі, Франко наводить рецензію "Одесского Вестника", ч98, з 1890 р., в якій написано: "Из выдающихся произведений (в "Дзвінку") отметим весьма удачную переделку известной сказки Гетте "Рейнеке-лис" (Лис Микита), сделанную галицким писателем И. Франко". Редакція Київського видання Творів Франка (1955) в примітках помістила уривок з

---

56. І. Франко, "Говоримо на вовка - скажімо і за вовка", ТвориР том Іб, ст. 174.

статті А. Кримського, яка появилася в "Зорі", 1891 р., ч. 24, в якій Кримський пише:

"...вірші галичанина Франка, ...визначаються різко та яскраво, здаються освіжаючим джерелом! Коли б українці їх не захотіли читати тільки через деякі одміни в мові, це було б щонайменше чуднотою. Але ж вони їх читають! І я знаю навіть ось які події: люди, котрі вважають читання сучасних (українських-таки) поетів за марнування часу, переписували цілу збірку "З вершин і низин" Франка! Факт навіть не одиночний, і він сам за себе говорить".⁵⁷

З цього ми бачимо, що галицькі вірші не були аж такі слабенькі і провінціональні, а навпаки, деякі з них були навіть дуже популярні на Україні. Що більше, ми бачимо, що закиди Чайченка не мали тривкої підстави і були радше звичайною "клеветою" в сторону галицьких поетів і їхніх творів.

Літературно-наукова праця Івана Франка була надзвичайно велика і багата. Може вона не була така систематична, але це вже характерне для Франка, який часто залишав систематику і опрацьовував поодинокі літературні проблеми щоби в такий спосіб розбудити і піднести літературне життя в Галичині на рівень з іншими народами Європи. Правда, що це відноситься особливо до нової української літератури. Одначе коли взяти до уваги його працю над старинною і джередньою добами української літератури то вона йде систематично. Перейшовши до нової доби, Франко опрацьовує поодинокі маркантні періоди чи явища в українській літературі в загалі а галицькій зокрема. Його праці

---

57. І. Франко, "Говоримо на вовка - скажімо і за вовка", Твори, том Іб, ст. 442-443.

про завдання літератури служили певним дороговказом новій українській літературі і направляли її на правильний шлях служби народові. Його гостра критика не мало причинилася до розвитку і популяризації не тільки цілої української літератури, але і поодиноких її представників.

Тут треба відмітити факт, що Франко не тільки писав, критикував і докоряв, що дана річ зроблена не так як треба. Він вказував як повинно бути і при помочи яких середників можна це досягнути. Він давав свої доповнення до певних літературних напрямків, вказував на те, для чого повинна служити література, а в своїх критичних працях він не тільки критикував, але давав вказівки письменникам, критикам і читачам. А оце ще один факт гідний уваги; Франко в своїх працях видвигає народ на перше місце, а все інше на його думку повинно служити тому народові і уважати щоб він не залишався позаду інших народів світу під кожним оглядом народного життя.

ПИСАННЯ НА СОЦІАЛЬНІ ТЕМИ В ГАЛИЧИНІ.

Іван Франко спеціально історією не займався, але його історична спадщина є досить багата. Між іншим, він був добре поінформований про дії рідного народу і залишив нам багато цінних розвідок з історії України взагалі, а Галичини зокрема. Він опрацював один період історії Галичини, якому історики, за малими згадками, не присвячували більшої уваги. Це період панщини, від 1772 року до 1848 р., який Франко вважає "за головну частину історії українського народу, бо ж власне цей народ гнувся під її ярмом". І тому не диво, що більшість історичних праць Франка займається панщиною та її скасуванням в Галичині.

Однією з найбільших історичних праць І. Франка про панщину є праця "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині".¹ В передмові до першого видання цієї праці Франко пише:

"Мені давно бажалося подати нашому селянству ясно, приступно та без великої вченості розказану історію селянського стану, і я довгі літа збирав потрібні книжки, а то й писані джерела та усні оповідання, що могли би придатися для такої праці.

.....
Я вважав потрібним дати читачеві не так оповідання про само знесення панщини в 1848 році, як радше докладну відомість про те, звідки взялася панщина в нашім краю, чим вона була для нашого народу, хто й як працював над її піддержанням та загостренням, а хто над її обмеженням і знесенням".²

---

1. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 560-662. Історична монографія, вперше надрукована окремим виданням в 1898 р. у Львові. Друге видання появилось тут 1913 р.

2. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 796.

Ці слова дають нам повний образ підходу Франка до цієї наукової праці та її тематики.

Франко починає свою працю загальною характеристикою панщини. Він уважає, що робота селянина панові була тільки одним з проявів панщинного порядку і він говорить, що

"Перша, основна річ у панщинним порядку була та, що законом признана була нерівність між людьми: (підкреслення-І.Ф.) признано було одних повноправними, панами, а решту людей так чи сяк неповноправними".³

З цього виходить, що панщина не була обмежена тільки до селянської верстви населення, але охоплювала все населення даної країни, за винятком державних урядників, яких Франко називає "цісарські очі, вуха й руки", шляхти та вищого духовенства. До них належав ще й посадник Львова, який не був вибраний, а тільки назначений урядом. Франко відмічає, що міщани панщини не робили, але за виїмком кількох "вільних" міст, мусіли крім державного податку платити панам так званий "домовий чинш".

Франко твердить, що найбільший тягар панщини спадав на селянський стан населення. І на його думку, під Австрією селянинові стало дещо легше як було під Польщею; він вже не був панська власність і його земля не була панською власністю; та все таки його права були дуже мізерні та відносилися тільки до найконечніших вимог життя. Франко порівнює їх з правами робочої худоби, якій треба дати їсти та zapewнити відповідну стайню

---

3. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 560.

бо інакше худоба пропаде і господар втратить. І Франко каже, що

"...за паншизняних часів хлоп мав поле і хату, (підкреслення-І.Ф.), аби з того і на тім жив і працював; але поза тим він належав до пана. Та й не можна сказати 'мав' так, як ми се тепер розумімо. Поле, хата, навіть худоба були тільки наполовину його власність; зверхню власність над усім тим мав пан...⁴

який був неначе опікуном селянина і без панського дозволу він не міг нічого зробити з своєю власністю. Але на цьому ще не обмежувалась панщина селянина. Франко відмічує, що пани брали від селян державні податки і при тому побирали для себе різні данини: кури, яйця, прядиво, мід, хміль та інші селянські вироби. Деякі пани роздавали горілку з своїх гуралень і кожний селянин мусів річно узяти певну скількість, за яку мусів заплатити або відробити. І таким способом пани приучували селян до п'янства, а самі говорили, що для таких п'яниць людських прав не має. За словами Франка "так виглядав той порядок, за котрим деякі наші пани й досі зітхають, уважаючи його найвідповіднішим для себе".⁵

Розглядаючи питання; звідки і як повстала панщина?, Франко, на підставі історії, висвітлює процес закріпачення селян від найдавніших часів. Він відмічує, що за княжих часів хлібороби жили в родах і були тільки обов'язані платити князеві

---

4. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 562.

5. Там же, ст. 564.

данину грішми або природними багатствами. Позатим, вони були вільні і не знали над собою ніякого пана. На думку Франка, безнастанні війни українських князів у XI, XII, і XIII віках привели до частинного рабства. Він підкреслює, що підчас вдатнього походу забурано до неволі багато людей противника, яких опісля продавано на ярмарках, або осаджувано на землі як хліборобів під княжим наглядом. Таким чином повстали дві верстви хліборобів; одні вільні, які жили родами і другі невольники, яких називано "Смерди" і якими управляли княжі наставники. За прикладом князів скоро пішли багатші дружинники а опісля і купці. Франко вказує, що число невольничих сіл почало скоро рости. Рівночасно, в XI і XII віках і аж до 1241 року, число свобідних осель і свобідних селян скоро меншає. Вільні люди, в більшості добровільно, переходять в невилничий, або пів невилничий стан. На думку Франка, причина була в тому, що підчас воєнного часу селянство зубожіло, і не маючи змоги виплатити державних податків, яких, до речі, давніше не знало, задовжувалося в багачів і за невиплату довгів попадало в невилничество. Франко каже, що

"Можна би сьому дивуватися, якби ми не бачили тої самої появи й по інших європейських краях у давніх часах. У старій Греції так само, як і у Франції і в Німеччині, при переході з кочового стану рільничого, рільнича людність була зразу свобідна, а за яких 100-200 літ майже вся була в неволі у багатих панів і то без оружної сили, без завоювання".⁶

---

6. І. Франко, "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 566.

З цього виходить, що процес переходу вільних хліборобів у стан невільничий не був питомим тільки для нашого народу, і що він відбувся і в інших країнах Європи. Франко підкреслює, що все таки він різнився тим, що в одній країні він перейшов більш суцільно, а в другій менш суцільно. Що більше, з історії довідуємось про випадки, де в одній і цій самій країні він переходив по різному.

Франко твердить, що Західна Україна перший раз стрінула фєвдальний устрій при кінці XIV віку, коли вона попала під панування Польщі. Він відмічує, що Польща, вже від X віку почала перебирати німецькі порядки, між ними і фєвдальний устрій, який полягав на так званій драбині, що йшла від найменших вільних фєвдалів аж до короля, який уважався найвищим фєвдалем. Хлібороби були тут прикріплені до землі, але під охороною самого короля.⁷ Одначе, за словами Франка, Польща не перейняла німецьких порядків вповні. Він каже, що

"Польща ...виробила у себе порядки, дечим подібні до німецьких, але дечим значно гірші для хліборобів. І тут наступив різкий розділ між станом хліборобським і лицарським, що з-німецька прозвав себе шляхтою (підкресленн-І.Ф.); і тут короля почали вважати властителем усієї землі і всіх людей у краю. Та... шляхта не утворила тут фєвдальної драбини... але виробила так звану шляхетську рівність".⁸

У висліді прийшло до того, що шляхта намагалася обмежити владу

---

7. За інформаціями про фєвдалізм гляди: Смолка, С, Початки фєвдалізму, Львів, 1874.

8. І. Франко, "Паншина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 567.

короля з одної сторони, а з другої, обмежити і знівечити свободу інших суспільних верств, а особливо хліборобів.⁹ Франко відмічує, що в Галичині польські порядки причинилися дуже багато до нищення хліборобів поминувши те, що вони тут дуже помало приймалися. Він говорить, що поруч старих порядків насаджувано нові, які з часом зовсім приглушили старі порядки і закони. Україна приваблювала своїм багатством осадників з різних країв, які приносили також свої права і закони. І Франко каже, що

"...панами в краю були поляки і вони підлягали польському праву. По містах оселилися німці на 'німецьким' праві. В горах і по Підгір'ю були, здається, ще від руських часів села, осаджені на 'волоським' праві, а головна часть людності - русини, підлягали руському праву. Євреї судилися своїм правом, вірмени - своїм, - одним словом, була правдива вавилонська змішанина правних порядків..."¹⁰

Яка, на думку Франка, нічого доброго не дала, а навпаки, причинилася до другої соціальної диференціації в Західній Україні, а саме до соціальної диференціації селянства. Франко відмічує, що вже на початку XV віку селянство поділялося на свобідних і несвобідних. Несвобідні знову поділялися на невірників і так званих каланників, або бідних. Свобідні поділялися на данників і так званих "служебних". Тут Франко підкреслює цікавий факт, що "...хоч польське праводавство вже в XIV віці не знало невірництва, то в Червоній Русі невірники були ще геть у XV віці".¹¹

---

9. Гляди: В.Б. Антонович, Исследование о крестьянах в Югозападной России, Киев, 1970.

10. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 573.

11. Там же ж.

Він підкреслює, що невольничі торги тут не відбувалися, але невольників можна було тримати і спроваджувати з інших країн. Всі невольники підлягали руському праву, яке признавало невольництво. На підставі польського права, католик, чи християнин взагалі, не міг бути невольником. Але, як твердить Франко, поляки в Галичині робили так, що "...русинів, православних, не признавали християнами".¹² Франко уважає, що завдяки інтригам польських панів та руському праву, невольництво проіснувало в Західній Україні аж до половини XV віку.

Зупиняючись над руським правом, яке допускало невольництво, Франко відмічує, що в деяких випадках воно було навіть корисне для людей і він каже, що воно

"...давало громаді значну самоуправу; вона вибирала собі голову, тіуна або отамана, сама розділювала землю між поодинокими членами громади, сама (вічем, а не через вибраних урядників) розсуджувала свари між своїми членами і разом відповідала за кожного свого члена перед посторонніми панами та перед властями...".¹³

і тому населення Галичини, яке було під руським правом нехотіло його покидати. Це може звучить дещо парадоксально, але Франко підкреслює, що коли приглянутись селянам на іншому праві, (чи то німецькому, чи волоському) побачимо, що вони не мали і стільки самоуправи, яку давало селянам руське право, поминувши те, що тільки воно признавало невольництво.¹⁴ Франко під-

---

¹². І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 573.

¹³. Там же, ст. 574.

¹⁴. Про це гляди: М. Грушевський, Історія України-Русі, том У, ст. 107-220.

креслює, що таке право було шляхті не до смаку і вона заселювала Галичину осадами на волоським, чи німецьким правах, які були а руку панам і дозволяли скоріше заводити підданські права, які існували в Польщі. І тому не диво, що від 1435 р., коли то перший раз заведено польське право в Західній Україні і до кінця XV віку Франко каже, що

"...Число осель на німецьким праві все збільшується, поки вкінці зовсім не пропали невеликі решти староруського вічевого порядку по селах..."¹⁵

В селах, поруч панщизняних тягарів, запанувало також панське судівництво. І Франко відмічує, що від того часу доля селян була тяжка і вона змінилася тільки з упадком Польщі в 1772 році.

По розборі Польщі, 1772 р., Галичина дісталась Австрії, в якій тоді панувала Марія-Тереза. Франко підкреслює, що австрійський уряд, під проводом Марії-Терези, видав ряд законів¹⁶ відносно Галичини, але вони в дуже маленькій мірі облегшили становище селян. Франко твердить, що в загальному, цесарева

---

15. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 574.

16. Першою постановою Австрійського уряду, по окупації Галичини, було скасування так званого "посполітого рушення", чи загального ополчення. (Спосіб воювання в Польщі, який давав тільки шляхті право носити зброю). В грудні 1772 р. видано закон про "Основний Інвентар"; списки маєтків шляхти, які мали служити до оподаткування. В лютому 1774 р. видано закон "Фасії", тобто, правдивого зізнання своїх доходів. Законом із квітня 1775 заведено в Галичині рустикальний податок. Було ще цілий ряд інших законів, які одначе є тільки доповненням до закону "Основного Інвентаря", з грудня 1772 р.

не зробила більшого поступу в напрямі знесення панщини, хоч вона сама в своїх маєтках замінила панщину на данину, але при тім сказала, що "...робить се тільки як дідичка в своїх власних селах, а не як цесарева...",¹⁷ себто, ситуація селян не змінялася.

Марія-Тереза померла в 1780 р. і панування та провід над Австрійською монархією перейняв її син Йосиф II, про якого Франко пише:

"Він був перейнятий просвітними, поступовими думками свого часу і сильно вірив у те, що самовладний, просвічений монарх силою своєї волі та державної власті може підняти всю суспільність на вищий ступінь розвою. ...Йосиф II уважав хліборобство головним багатством Краю, ...і він постановив собі зробити все, що можна, для піднесення цього стану".¹⁸

Далі Франко відмічує, що вже на початку свого панування Йосиф II повідомляє надворну канцелярію, що його метою є "знести в цілій державі підданське невільництво і запровадити умірковане підданство". Своє рішення цесар піддержує цілим рядом законів-патентів, яких завданням було обмежити панщину.¹⁹ Аналізуючи детально всі патенти, Франко підкреслює велику працю Йосифа II над знесенням панщини, та зауважує, що "...у всіх тих працях він стояв сам, не знаходячи помочі ні між панами, ні між урядниками".²⁰ І тут нічого дивного, бо знесення панщини не було

---

¹⁷. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 577.

¹⁸. Там же, ст. 578.

¹⁹. За детальними інформаціями гляди: І. Франко, Твори, том 19, ст. 578-584.

²⁰. Там же, ст. 584-585.

на руку ані панам, ані урядникам. Одначе цісар не звертав на це уваги і прямував до своєї мети, керуючись при тому двома провідними думками: "розумом і любовю до людей". І тому, - як каже Франко - "Не диво, що наш народ досі не забув про нього і оповідає про його розумне та чоловіколюбне поступування з підданими".²¹

Та не судилось Йосифові II побачити наслідки своєї праці. Він помер 20 лютого 1790 р., а його закон про знесення панщини мав увійти в життя тільки 1 листопада, того ж року. Франко зазначає, що смерть цісаря "була великим нещастям для Австрії, а особливо для підданого селянства". Наслідник Йосифа II, Леопольд II, ще до свого приїзду до Відня (він досі жив у Італії) оголосив, що скасує всі закони та постанови свого попередника, які відносяться до панщини. Шляхта побачивши, що новий цісар не йде слідами свого попередника, почала висилати свої бажання та вимоги до цісаря, які відносилися не тільки до панщини, але і до інших питань державного життя. Про це Франко говорить, що

"...шляхта ...висловила таку купу своїх сердечних бажань у всіх ділянках державного життя, що коли би цісар був захотів усе те сповнити, був би мусив пересипати цілу Австрію що до одної цеголки і завернути історію взад не о 40, але 100 або більше років".²²

---

²¹ І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 585.

²² Там же ж.

Звичайно, що цісар не міг сповнити всіх вимог шляхти, тим більше, що він боявся селянських заворушень, які, як підкреслює Франко, в той час відбувалися в Чехії та Моравії. І тому він уневажнив тільки останній закон свого брата з 10 лютого 1780 року.²³

Франко твердить, що цісар Леопольд II думав сам взятися за справу викупу панщини, але передчасна смерть перешкодила йому в цьому ділі. Він помер 28 лютого 1792 р., а його наслідник Франц II (пізніший цісар Франц I), за словами Франка "...не мав у собі навіть стільки поступового духу, що Леопольд".²⁴

Франко підкреслює, що австрійський уряд провадив ще шість років дискусії над поліпшенням долі підданих, які закінчилися законом з 1 вересня 1798 р., який офіційно дозволяв викуп панщини. Це був останній акт панщиняного законодавства аж до 1848 року.

В тому часі Австрія попала в зatoryні війни з Францією, які принесли великі втрати в людях, господарських запасах і 1811 р. довели до банкрутства. Франко відмічує, що такий стан в державі нічим не причинився до поліпшення долі підданих, тим більше, що в 1815 р. Австрія прилучилася до так званого "Святого

---

23. Франко правдоподібно мав на увазі останній закон Йосифа II з 10 лютого 1789 р. про знесення панщини; Йосиф II не міг видати ніякого закону в лютому 1780 р., бо тоді ще жила марія-Тереза і його перший закон датований 1 листопада 1781 р.

24. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 587

союзу держав, якого головною метою було - як каже Франко - "...здушити всякий свобідний рух, усяке самостійне народне життя в Європі".²⁵ Звичайно, що про свободу підданих тут не могло бути й мови.

Франко підкреслює, що державне банкрутство Австрії мало велике значення в розвитку економічних справ у Галичині і це одна з причин, чому він, на підставі багатьох документів та інших джерел,²⁶ детально розглядає банкрутство Австрійської держави. В своїй праці Франко відмічує, що Австрія побачила перший раз паперові гроші ще за панування Марії-Терези. Це були так звані "платні облигації", яких в 1762 р. було на суму десять мільйонів. Але їх сплачено і вже в 1766 році знесено. В 1762 році, законом з 15 червня, заведено в державі властиві паперові гроші, так звані "банкоцетлі". Франко відмічує, що перший раз випущено їх на суму 12 мільйонів ринських, але від 1771 р. держава почала чим раз більше видавати цих паперових грошей. Звичайно, що війна з Прусією, а потім з Францією причинилась не мало до упадку фінансової господарки Австрії. Франко підкреслює, що в 1798 р. пущено в обіг 91,860,000 ринських паперовими, які стояли ще на рівні з металевю монетою,

---

25. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 578-579.

26. Франко використав рукописи з бібліотеки Оссолінських у Львові, ч. 2866, та праці: Беер, А., Фінанси Австрії у XIX ст., Прага, 1877. Заневич, І. Знесення панщини в Галичині, "Житє і Слово", IV, Устиянович, К., Мєсть Верховинця, Львів, 1879. та інші.

але поминувши те, довги держави зросли до 121 мільйонів у 1790, до 572 мільйони в 1798 р.

Стан державної господарки був безвиглядний і не було ніяких познач на поліпшення. Навпаки, з кожним днем він ставав ближче до пропасті. Франко відмічує, що при кінці 1800 р. було в обігу 337,170,000 ринських банкоцетлями, а за сто ринських сріблом, треба було платити 128 ринських банкоцетлями; в 1806 р. ця сума зросла до 160 ринських банкоцетлями. Щоби поправити існуючий стан, цісар проголосив підвищення старих податків та позаводив деякі нові. Очевидно, що це багато не могло, бо держава була виснажена війнами і податки впливали дуже слабо і не точно, коли державні потреби з кожним днем росли. Як держава запобігала лихові? Франко говорить, що вона видавала чим раз більше банкоцетлів! Так, що на початку²⁷ 1810 р. вже було около 900 мільйонів ринських банкоцетлями в обігу, а сто ринських сріблом коштувало 400 ринських банкоцетлями. Франко відмічує, що для поліпшення фінансового стану в державі, уряд з цісарем робили різні заходи, які в результаті не дали більших змін, чи фінансової полегші. В кінці дійшло до того, що, як твердить Франко, в половині 1810 р. було в обігу 1,049,500,000 ринських банкоцетлями. І знову уряд обтяжив населення новим, так званим маєтковим податком, але і це не допомогло. Вартість

---

27. Гляди: І.Франко, Твори, том 19, ст. 578-589.

банкоцетлів з кожним днем меншала і на початку 1811 р. за сто ринських сріблом треба було заплатити 1200 ринських банкоцетлями. Франко відмічує, що того ж року уряд видав закон, що на його основі банкоцетлі мали тільки одну п'яту своєї вартості і до 31 січня вони повинні бути виміняні на нові гроші у тому самому відношенні. Рівнож уряд зменшив на половину всі свої грошеві повинності відносно населення. Таким було австрійське державне банкрутство, що його наслідки, як підкреслює Франко, наш народ відчував ще довгі роки опісля.²⁸

Франко вважає, що хоч більшість законів та приписів Йосифа II залишились нескасованими, то вони не мали більшого значення для поліпшення долі підданих, бо залишились тільки на папері і пани не звертали на них уваги та поводитися з підданими по старому. Він підкреслює, що найбільш дошкульними були панські самосуди, що їх буки відібрали здоров'я не одному селянинові, а були випадки, що й смерть постигала підсудного від панських буків. Правда, що законом було заборонено самосуд і різні тілесні карі. Та це був закон, а - як каже Франко -

"шляхта покликала на Йосифів придворний декрет із 20 листопада 1781 р., в котрім нібито була встановлена кара І ринського ...за одного бука, ...і кара за утискання підданих, а підданих били досхоchu".²⁹

Далі Франко підкреслює, що піддані боялися дразнити своїх панів і тому не використовували навіть згаданого закону і тільки

---

28. Гляди: І. Франко, Твори, том І9, ст. 589-590.

29. Там же, ст. 591.

поодинокі випадки доходили до відома уряду. Одначе за твердженням Франка і тих випадків було багато, бо до кінця 1829 р. пани заплатили 264,073 ринських карі і відшкодування покритим. Коли взяти під увагу високу ціну грошей, то - як каже Франко -

"...за яких 40 літ галицькі пани заплатили за побиття й кривдженя підданих, доказане їм урядово, свідками, більше як мільон ринських на наші гроші".³⁰

Тут треба пам'ятати, що це були тільки урядово доказані випадки. А скільки було таких, про які ніхто не знає, також що їх уряд відкинув через брак відповідних доказів? Знаючи політику пана відносно свого підданого, можемо без сумніву ствердити, що їх напевно було далеко більше як тих, за які пани були покарані. Так "високо" стояла гуманність шляхти!

Та не тільки самі буки залишили ті часи в пам'яті селян. Найбільшим нещастям тих часів уважає Франко заведення ґрунтового податку в 1821 р. Він відмічує, що стара податкова система полягала на тому, що піддані платили, а пани різними способами викручувались, часто розподіляючи свій податок між підданими. Тому вже в 1806 р., з наказу цісаря, створено окрему комісію, яка мала устійнити нову систему уподаткування, що покривала б всіх однаково. Одначе, як підкреслює Франко, праця комісії йшла дуже поволі, бо члени не могли погодитися між

---

30. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 591.

собою. Тільки в 1813 році комісія погодилася на заведення ґрунтового податку, який, за словами Франка, складався: "...податок від ґрунтів, податок від панщини і податок від домів".³¹ І здавалося, що справа податку полагоджена. Але Франко відмічує, що воно так не було, бо комісія не могла знайти способу виміру податку і аж в квітні 1816 р. вона погодилася на заведення так званого "постійного катастру".³² Далі Франко підкреслює, що для заведення цієї системи, держава мусіла витратити десять мільйонів ринських, а тому, що грошей не було, цісар розложив це на двадцять літ. Працю розпочато в полудневих краях монархії, а Галичина мала чекати на свою чергу ще біля тридцять років.

Та не довелось Галичині чекати, бо вже в 1819 р. заведено тут ґрунтовий податок, але побудований на старих основах. Франко підкреслює, що з цього скористали пани, забрали багато землі від селян і повписували її в інвентарі як свою власність. Далі він говорить, що це спричинило багато заколоту при скасуванні панщини і довело до таж званих сервітутових процесів, які пани у більшості вигравали, руйнуючи не тільки поодиноких господарів, але цілі села. Понеслися безчисленні скарги до уряду, який упімнувши панів, думав, що все буде в порядку. Але пани і цим разом не покорилися урядові. І Франко уважає, що вис-

---

31. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 592.

32. "Постійний катастр" - вимір землі та записання її у відповідні земельні книги. Така система вже тоді існувала в Медіолані, Італія.

лідом того було, починаючи від 1819 р., ряд бунтів-повстань селянства проти панів за відібрання землі.³³

Австрійський уряд поволі успокоював незадоволених селян, але не міг запобігти розбійництву, яке поширилось від 1819 р. Франко каже, що розбійництво в той час не було нічим новим, бо "розбійництво було з давен-давна нерозлучним товаришем хлопської неволі".³⁴ Тут ще треба відмітити, що селяни ставилися зовсім позитивно до людей, які переховувалися по лісах та горах, бачили в них не розбійників, а "вільних козаків" і при кожній нагоді були готові допомогти їм. Франко відмічує, що про діяльність розбійницьких відділів, чий як їх тоді називано "шайок", говорить сам австрійський уряд, який в 1820 р. видав аж чотири закони проти розбійництва і визначив нагороду 25 ринських за кожного спійманого розбійника. Але це багато не допомогло і вже 1822 р. уряд підвищує нагороду до 50 ринських. З цього видно, що розбійництво з кожним днем поширювалося і приносило не мало клопоту і заколоту в державі.

Франко вважає, що останньою пам'яткою, яку залишив для нашого селянства 1821 рік, було знесення громадських шпихлірів, які повстали ще за Йосифа II. Питання заснування, розвитку та знесення шпихлірового фонду в Галичині, Франко опрацював

---

33. В 1819 р. був такий бунт в селі Волі Якубовій, в 1824 р. в Скільщині, та 1832 в Нагуєвичах, які Франко описує в Житє і Слово, том I і II.

34. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 594.

окремо, під заголовком "Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр."³⁵ Розглядаючи це питання, Франко в першу чергу зветас увагу на те, що воно ще не порушене в науці та історія його в більшості промовчує. Він дивується, що навіть в офіційних підручниках галицького панщизняного права немає згадки про шпихліровий фонд в Галичині. Франко вже від дитинства чув дещо про шпихліри в Галичині, передовсім від старших людей та від свого батька, про що він згадує в своїй праці так:

"Зацікавлення громадськими шпихлірами в Галичині почалося у мене... від найвчаснішого дитинства. Мій батько зазнав багато з тих часів... Він і інші старші від нього господарі ...згадували не раз про громадські шпихліри за панщизняних часів..."³⁶

Але це були тільки згадки, з яких Франко міг мало користати, бо як сам він згадує, що вони знали тільки те, "...що за недодержування різних приписів при веденні тих шпихлірів мандатори цупко били мужиків по задах".³⁷ Брак відомостей та документів не зменшили зацікавлення Франка і прибувши до Львова, він проводить багато часу в бібліотеці Оссолінських, студіюючи документи та інші джерела, які відносилися до історії Галичини.

На підставі документів, Франко доходить до висновку, що перші шпихліри повстали в вісімнадцятому столітті. Причиною

---

35. І. Франко, "Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр.", Твори, том І9, ст.386-455. Праця вперше надрукована в Українсько-руському Архіві, Львів, 1907 р.

36. Там же, ст. 378.

37. Там же ж.

їхнього повстання були часті голоди, пошесті, тяжкі зими, посухи та повені. Він каже, що в Галичині перші тяжкі роки припадають на 1785-1786 рр., про що згадують записки Краснопушчанського монастиря з 1786 р. словами:

"Цілий рік, як і попередний, тобто 1785, був неприємливим, бо через дощі, які лили безпереривно як весною, так і в літку і восени, хліб не виріс і не було можливості зібрати його у вигляді сіна. Не уродила теж в цьому році огорожина. Пасіка взагалі була без вжитку і зовсім занепала через часті холоди і дощі".³⁸

Повище наведена цитата дає нам хоч деяку уяву про стан господарки в Галичині на протязі двох років. Коли до цього додати ще високі ціни харчевих продуктів та бачимо, що бідному селянству грозила загибель. І тому, за словами Франка, щоби недопустити до загибелі селян, Йосиф II наказав відчинити державні магазини і видати з них збіжжя селянам, але з тим, що вони мають його повернути з "насином по горцю від кожного кірця".

Франко підкреслює, що селяни в більше розвинених краях Австрії (як Чехія та Моравія), не були задоволені з царської допомоги і самі почали закладати збіжєві склади по селах. Цісар дуже радо пристав до цього почину селян і законом з 8 червня 1788 р. наказав Чехії, Моравії та Шлезьку позаводити по всіх селах такі збіжєві склади. Розглянувши цей закон Франко вказує, що в ньому було точно сказано хто і скільки збіжжя має

---

38. І. Франко, "Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр.", Твори, том І9, ст. 404-405.

давати і як довго; описано побудову самих магазинів та всі подробиці, зв'язані з заведенням громадських шпихлірів.³⁹

Разглядаючи питання заснування шпихлірів у Галичині, Франко відмічує, що вони тут повстали на зовсім інших основах. Спершу була мова, що одним з основних доходів тих шпихлірів повинні бути преграваційні карі,⁴⁰ потім, що вони повинні бути заложені тільки в панських дворах, а в кінці цісар наказав заложити шпихліри в так званих "камеральних добрах". І на думку Франка перші громадські шпихліри в Галичині повстали 1784 р. в Самборі та Дрогобичі.

Франко підкреслює, що не так легко було завести шпихліри по приватних мастках, де кожний властитель бачив і то зовсім правильне, втрату для своїх власних інтересів. Він вказує, що не бажаючи вживати примусу, цісар старвся різними заходами вплинути на дідичів в тому напрямі, а коли це все не дало бажаного успіху, він 9 червня 1788 р. наказує галицькому урядові предложити умотивовану опінію про можливість заведення громадських шпихлірів у цілому краю, а головно на приватних добрах. Франко відмічує, що і цим разом пани знаходять викрут на царський наказ, а на його питання відповідають слідує:

"Хоч які спасенні наслідки впливали б із уставлення громадських шпихлірів для загального добра і для добра підданих, ...то ми бачимо напербд неможливість його виконання."⁴¹

---

39. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 406-408.

40. Там же, ст. 408.

41. Там же, ст. 413.

підкреслюючи, що населення ще не віддало збіжжя державі, яке позичило в "гоłodний рік". Але Франко відмічує, що вони не знайшли підтримки з сторони уряду та були змушені покоритися волі цісаря.

Вступивши на престіл, Леопольд II застав державу у великому неспокої. Війна з Туреччиною, напад Прусії, повстання в Бельгії, заворушення в Угорщині та в кінці неспокій в Галичині примусили нового цісаря відсунути на другий плян всі господарські реформи і зайнятися справою заведення спокою в державі.⁴² Франко уважає, що на цьому потерпіла ціла господарка держави, а шпихліровий фонд в Галичині ледве що вдержався. Далі він підкреслює, що завівши порядок в державі, цісар законом з 7 жовтня 1790 р. доручив красьому урядові Галичини доложити всіх зусиль до підтримання і поширення цього фонду в йраю. Рівночасно уряд доручив радникові д'Еллево виготовити відповідний реферат в справі шпихлірового фонду Галичини та делегував окрему комісію для перегляду і дискусії над рефератом.

Розглядаючи реферат д'Еллево, Франко говорить таке:

"...він найціннійший власне тим, що дозволяє нам вглянути в саме нутро тодішньої, бюрократичної машини і обсервувати, як чоловік, не позбавлений таланту, життєвої практики і совісності, мусить викручуватися під тягарем задачі, наложеної на нього згори, а неможливої до сповнення з браку відповідного матеріялу".⁴³

---

42. Про це гляди: І. Франко, Твори, том І9, ст. 415-425.

43. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 425-426.

Далі він відмічує, що реферат цей не можна уважати нічим іншим як тільки фрагментом правди про дійсний стан шпихлірового фонду в Галичині. І це підтверджує навіть сам автор реферату словами:

"Ясна річ, що підписаному референтові (себто авторові реферату-В.Л.) неможливо щодо цього важного діла уложити докладний проєкт, доки будуть не висліджені всі дані... А тимчасом із шпихлірового фонду лише деякі причинки обраховані вповні, інші неповно, а ще інші й зовсім не обчислені та й не легко мажна їх обчислити".⁴⁴

Всеж таки на підставі цього реферату Франко доходить до заключення, що шпихліровий фонд в Галичині у половині 1794 р., вивинив 1,451,145 ринських, не вчисляючи тут вартості вже заснованих шпихлірів та їхніх збіжєвих запасів. Це була поважна сума але завдяки політиці Франца І, селянство з неї не мало ніякої користі.

Франко відмічує, що за панування Франца І, розбудова шпихлірів не тільки що не йшла вперед, але з приводу частих війн, була відложена на "пізніші часи". В міжчасі, громадські шпихліри злучено разом з військовими і в більшості вони перестали існувати. Тут ще треба відмітити факт, що бажаючи бути в добрих відносинах з галицькою шляхтою, після війни з Францією, цісар йшов їй на уступки а на її вчинки дивився крізь пальці. Франко твердить, що шляхта старалася не допустити до розвитку шпихліровий фонд і довела до того, що 23 серпня 1821 р. повідом-

---

44. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 426.

лено галицький уряд, що - як каже Франко - "...Його Величество цісар власними своїми рішеннями з д. 23 і 24 липня 1821 р. постановив - розв'язати галицький шпихліровий фонд."⁴⁵ (підкреслення-І.Ф.).

Франко відмічує, що шляхта з ентузіазмом прийняла рішення цісаря, бачучи в ньому подвійну користь для себе. Він вважає, що першою користю було те, що по знесенні панщини галицьке селянство залишилось "...убоге, темне, безрадне, з невпорядкованими ґрунтами, без кредиту і можності фінансового розвитку...",⁴⁶ себто і надалі залежне від панів. Другою користю Франко вважає те, що закони ліквідації були так поплутані, що годі було щонебудь зрозуміти і у висліді шляхта присвоїла собі більшу частину шпихлірового фонду, а решта пішла на покриття різних державних коштів. З цього виходить, що держава скористала з фонду менше як шляхта, з селянин, для якого цей фонд був створений, взагалі нічого на скористав.⁴⁷

Тут буде на місці вказати на польські відгуки відносно панщини тому, що вони спричинили багато заколоту в Галичині. З історії знаємо, що після Наполеонських війн, Польща попала під російську окупацію, створюючи так звану Конгресову Польщу з власною конституцією, сеймом, міністерством, фінансами та вій-

---

45. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 445.

46. Там же, ст. 448.

47. Гляди: Там же, ст. 445-452.

ськом. Російський цар був для Польщі королем (цар Микола I), але у Варшаві жив його намісник і брат князь Константин, жонатий з полькою. Іншими словами Польща в той час творила напівсамостійне королівство. Франко говорить, що поляки не були задоволені з цього і за його словами - "вони раз у раз бажали відбудувати свою зовсім окрему польську державу, до котрої, по їх думці, мусили належати також Литва й Україна".⁴⁸

Франко відмічує, що вже від початку російської окупації, від 1815 р., в Польщі повставали таємні товариства, які були поширені і по "забраних краях", а головно по Україні. Вкінці дійшло до того, що 1829 р. задумано вбити князя Константина. Однак з цього нічого не вийшло і тільки рік пізніше, "горстка кадетів" з військової школи напали на дім Константина, але і цим разом він врятувався. Франко вважає, що ця подія дала поштовх до повстання в цілій Польщі,⁴⁹ а польські шляхтичі в Литві та Україні почали також робити повстання.⁵⁰ Він відмічує, що все закінчилося тим, що по десятиох місяцях війни Росія розбила повстанців, Польща втратила і ту самостійність, яку мала досі, а керівників повстання тяжко покарано.

---

48. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 595.

49. Франко подає тут такі джерела: М. Мохнацький, Повстання польського народу в 1830 і 1830 році, Берлін, 1863 р. Мєрославський, Історія листопадового повстання, Познань, 1887. Пузиревський (генерал), Польское воссание, 1830-31 г., 1888 р.

50. Гляди: Ф. Вротновський, Повстання на Волині, Поділії і Україні в 1831 році, Липськ, 1875 р.

Частина повстанців, що перейшли до Галичини, була арештована, частина мусіла покинути край і шукати притулку в інших державах, а значна частина, около 10,000, таки залишилася в Галичині. Франко відмічує, що ці люди не думали сидіти спокійно і що думка про відбудову Польщі не покидала їх. Далі він твердить, що дуже скоро вони переконались, що підняти повстання не є так легко і тут вони взялися на штуки. "Обіцяти хлопкові знесення панщини і він піде на німця і на москаля", говорили вони. З цього виходило, що селянин, що його століттями визискувано, тепер повинен би відбудувати нову Польщу.

Франко розкриває один приклад "роботи" польських "демократів" за відбудову Польщі, яка на його думку полягала в тому, щоби промовити "до серця" українського селянина. Він відмічує, що за це діло взявся Каспер Ценглевич та Михайло Попель і почали писати українські пісні, які мали "загріти" галицьких селян до повстання. Ось що пише Франко про зміст та ідею їхніх пісень:

"Вони тягли його (тобто селянина-В.Л.) до бунту, до кіс, до ножів і до підпалів. Вони малювали йому якими фарбами його недолю, котру зрештою той селянин ліпше знав ніж вони"⁵¹

Далі Франко підкреслює цікавий факт, що пісні були звернені не проти шляхти, яка в дійсності була головним спричинником панщини, але проти німців, що видно з самої пісні, уривок якої Франко цитує:

---

⁵¹ І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 599.

"Ми ся цілий день мозолим,
Ти податки від нас дреш,
Аж як ми тя тут підголим,
То плюгавий німче вздреш.
Не забереш нас в рекрути,
Не поженеш в чужий край,
Бо ми вмієм коси кути,
Утікай же утікай!
Слов'янщина наша мати,
А наш батько со небес,
Всі слов'яне суть нам брати,
Тільки німець то є пес."⁵²

З цього виходить, що тільки німці завели панщину в Галичині, а за Польщі селянин був вільний. Франко відмічує, що Ценглевич і Попель не досягнули бажаного успіху, бо селяни ще добре пам'ятали польську "свободу" і навіть не думали виганяти німців та відбудувувати Польщу. Він підкреслює, що якраз навпаки, селяни вносили скарги до уряду проти цих "Ворохобників", яких опісля уряд тяжко покарав.

Франко твердить, що революційна робота польських "демократів" мала великий вплив на знесення панщини. Він відмічує, що шляхта не знала наскільки селяни повірили в пропаганду "демократів" і боялася заворушення селян проти шляхти. Франко вважає, що в цій цілі скликано шляхетський сойм, який "радив" на протязі трьох років і опісля шляхтичі заявляли, що їхні попередники бажали знести панщину, але уряд не погодився. Франко відмічує, що Іван Заневич,⁵³ досліджуючи шляхетські сойми 1842 до

---

52. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 601.

53. Іван Заневич - псевдонім Остапа Терлецького.

1845 р. доказав зовсім щось іншого; а саме, що шляхта старалася задержати панщину за всяку ціну і що тільки в останньому рішенні шляхетського сойму була згадка про знесення панщини.⁵⁴

Франко йде далі і говорить, що

"...вона (постанова-В.Л.) була ухвалена ...останнього дня перед задуманим новим повстанням,⁵⁵ ...що вже тоді селяни зачали чимраз грізніше виступати проти шляхти, ...а революційні висланці з Франції бігали по краю і кликали до бунту. Пани чули, що на панщині можна дуже попектися, і забажали раптом позбутися її".⁵⁶

Значить, обставини примусили шляхту до дії, яка була зовсім протилежна їхній довголітній політиці. Але шляхта почала запізно діяти. Франко говорить, що їхня ухвала залишилася тільки на папері, бо резолюцію на неї, за твердженням Франка, "дав не цісар, а хлопські, мазурські сокири і ціпи".

Франко відмічує, що мазурська різня⁵⁷, чи як він називає її "криваве пуцання", мала великий вплив на дальший розвиток панщизняного питання. Він пише, що

"мазурська різня була мов гарматний вистріл серед глибокої нічної тишини. Всі сполошилися: і уряд, і шляхта, і навіть селяни побачили, що панщизняному порядку приходить кінець, що далі так довго не може бути. Серед селян уже тоді була розширена поголоска, що панщині кінець і що цісар роздасть усім панські землі".⁵⁸

54. Гляди: Ів. Заневич, "Знесення панщини в Галичині", Житє і Слово, том ІУ, ст. 288-302.

55. Франко має на увазі мазурську різню 1848 року.

56. І. Франко, Твори, том І9, ст. 607.

57. Гляди: М. Сала, Історія польського повстання 1848 р. Відень, 1867 р., Тессарик, Галицька різня, Краків, 1848 р.

58. І. Франко, Твори, том І9, ст. 611.

Тому не диво, що коли по повстанні, уряд наказав селянам повертатися на панщину, вони заворушилися і аж військо примусило їх до послуху панам. Франко відмічує, що селяни заявили слідуюче: "Для цісаря ми готові робити, але для панів не будемо, хоч би нам прийшлося всім наложити головами". Ця заява точно і ясно висвітлює ставлення селян до панів та панщини. Уряд бачив, що ситуація знову починає загоструватися і міністер Меттерніх взявся за переміну господарських порядків у Галичині.

Розглядаючи працю Меттерніха, Франко приходить до висновку, що

"Він (Меттерніх-В.Л.) хотів надати селянським грунтам вільну пожиткову власність, перемінити панщизняну роботизну на умірковане учиншування, знести правну різницю між підданими й панами, відібрати панам право суду над селянами і позаводити цісарські суди першої інстанції, завести державну поліцію й жандармерію по цілім краю".⁵⁹

Звичайно, що проти такої пропозиції Меттерніха виступила вся галицька шляхта і закидала скаргами, проханнями та меморалами тодішнього губернатора Галичини графа Рудольфа Стадіона.

Але Франко підкреслює, що губернатор не спішив задовільнити їхні бажання, бо сам поділяв думку Меттерніха та прямував до її здійснення. Уряд теж не хотів слухати панських скарг, бо був задоволений, що пропозиція Меттерніха заспокоїла селян і привернула спокій в державі.

---

⁵⁹. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 611-612.

Та час не стояв і хоч Меттерніх писав у своєму щоденнику на початку 1848 р., що ще "...ніколи рік не розпочинався так тихо й спокійно. Ніколи суспільний порядок не стояв так твердо й сильно, як тепер",⁶⁰ то Франко говорить, що вже за три місяці сам Меттерніх мусів утікати з Відня і то аж до Англії. В березні 1848 р. у Відні почалася революція, що її вислідом були: свобода друку, власне військо, зване "Народна Гвардія", конституція, та уложення законів на підставі рівності всіх людей. Вістки віденських подій привели до розрухів у Галичині.

"Тільки, - пише Франко, - що тут ходило про щось інше, а не про саму свободу. Поляки відразу почали думати, що тепер пора виконати свій план, так погано розбитий у 1848 р., і бодай у Галичині зробити собі самостійну Польщу".⁶¹

Далі Франко відмічує, що поляки відразу вислали до цісаря відповідне письмо, в якому між іншим домагалися заведення польської мови по всіх школах, урядах і судах Галичини та цілковитого знесення панщини, мовляв "галицькі дідичі хочуть її своїм підданим дарувати". На перший погляд здавалося, що дідичі дійсно змякли. Однак Франко звертає увагу на факт, що прохання до цісаря укладали міщани та адвокати, себто люди, які не підлягали панщині і які без власної втрати могли дарувати її за других. Їхнім завданням було відбудувати Польщу і для цього вони хотіли приседнати собі в першу чергу селян, які так ганебно розбили їхні плани ще в 1846 р.

---

60. З документів, що залишилися після Меттерніха, том 8, Політичний гороскоп 1848 р., Франко, Твори, том 19, ст. 619.

61. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 619-620.

Для зреалізування польського задуму у Львові повстала політична організація - "Рада Народова". Франко вважає, що її першим завданням була агітація в справі знесення панщини. Її члени писали, видавали відозви та друкували вірші. Франко цитує уривок одного з віршів, який написав "гарячий патріот":

"Ой летіла ластівонька від села до села.
Розійшлася новинонька для всіх нас весела.
Ой летіла ластівонька по над берегами.
Ней ляхи будуть здорові, тримаймо з Ляхами!"⁶²

Цей рядок вповні характеризує бажання поляків; щоби селяни - як каже Франко - "...своєю кров'ю та своїми кістками помагали будувати самостійну польську державу на своїй землі".⁶³ Це нам нагадує 1846 рік, коли то поляки закликали селян "тримати з нами" та відновити їм Польщу. Але дідичі не спішили дарувати панщину, а коли були поодинокі випадки дарування, як наприклад випадок з князем Сангушкою, який дарував панщину "голими словами", то, як підкреслює Франко, селяни не вірили в панську щирість і спокійно ждали цісарського розпорядження в цій справі, бо на їхню думку тільки цісар мав право дарувати панщину. Франко відмічує, що уряд бачив суремління поляків і старався запобігти втраті селянства, беручи на себе знесення панщини. У Відні приготовано "патент" про "знесення всякої роботизни й інших підданських повинностей у Галичині", який підписав цісар Фердинанд

---

62. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, ст. 621.

63. Там же ж.

дня 16 квітня 1848 р., а який вже 22 і 23 квітня, себто на самий Великдень, був проголошений народові.

Тут треба відмітити, що деякі дослідники панщини, між ними Др. Степан Баран,⁶⁴ відомий громадський діяч, пишуть, що панщина була знесена цісарським декретом з 15 травня 1848 р. На нашу думку, таке твердження не зовсім відповідає правді. Цісарський уряд не видав ніякого декрету відносно панщини в дні 15 травня 1848 р., а тільки пізніші дослідники панщини помішали дати і тому вийшло певне непорозуміння. На це вказує перша точ-Фердинандового декрету з 16 квітня, яка звучить: "Всі роботизни й інші підданські повинності ґрунтових господарів, халупників і комірників мають перестати з днем 15 мая 1848 р."⁶⁵ (підкреслення-В.Л.) Тобто, декрет з 16 квітня має стати правосильним тільки 15 травня, але нічого не згадується про якийнебудь інший декрет в цій справі.

Розглядаючи декрет про знесення панщини,⁶⁶ Франко приходить до висновку, що він не був нічим новим, несподіваним, чи революційним, як це називали галицькі дідичі. Він каже, що

"се було тільки завершення тієї роботи, яку розпочав Йосиф II ще 1785 р. Зібрано тут до купи і введено в життя головні провідні думки безсмертного цісаря з деякими поправками, що сталися конечні по звищ 60 років..., а надто ще по кривавій науці 1846 року".⁶⁷

---

64. С. Баран, Весна народів в Австро-Угорській Україні, Мюнхен, "Академія", 1948 р., ст. 7.

65. І. Франко, Твори, том І9, ст. 624.

66. Зміст декрету: І. Франко Твори, том І9, ст. 624-626.

67. І. Франко, Твори, том І9, ст. 626-627.

Далі Франко відмічує, що не всі плани Йосифа II увійшли в цей декрет. Цісар Фердинанд стояв по стороні шляхти і тільки обставини присилювали його до знесення панщини. Але навіть у своєму декреті він станув по стороні шляхти та увів туди постанови, які потім ще довго відбивалися негативно на населенні Галичини.

На початку червня 1848 р. відбулися вибори до парламенту і українці здобули 39 мандатів. Франко відмічує, що на першому засіданні сойму промовляв український селянин Капустяк з Ляховець біля Богородчан. Темою промови було "Відшкодування в Галичині і Шлезьку".⁶⁸ Зобразивши дійсне становище селянина за панщини і панські утиски, Капустяк закінчує свою промову словами:

"І за кожне таке знущання ми маємо тепер давати відшкодування? Я думаю - ні! Батоги й канчуки, що обвивалися доккола наших голів і нашого струженого тіла, се нехай вис-тарчає їм, се нехай буде їм відшкодуванням!".⁶⁹

Вже тоді бачили селяни, що знесення панщини не є таке просте і що прийдеться ще багато потерпіти заки всі панщизняні порядки і закони унормуються і селянин дійсно почуватиме себе вільним. Франко цитує німецького історика Сахера, який ось що писав про промову Капустяка:

"Жодна промова ...у часі довгої дебати над знесенням панщини й відшкодування не зробила такого могутого враження, як оті слова простого галицького хлопа. Від першого до останнього слова тут не було пустої балачки, а тільки правда, мужеський гнів: обурення і ненависть мільонів..."⁷⁰

---

68. Відшкодування панам за втрату панщини. Гляди: І. Франко, Твори, том І9, ст. 629-630.

69. Там же, ст. 630.

70. Про це писав Сахер в своїй праці Польські революції, Спогади з Галичини, Прага, 1863; І. Франко, Твори, том І9, ст. 630.

Франко підкреслює, що польські послы прийняли промову Капустяка з обуренням і закидали, ^{йому, що} промову написав йому губернатор Галичини - граф Стадіон. Але цей закид не мав найменших підстав, що підтверджує німецький історик Сахер у своєму описі промови Капустяка.

І так бурхливий 1848 рік залишив самотню тривогу і добру річ, якою було знесення панщини і яке дало підстави нового життя і розвою нашого народу. По столітніх утисках і неволі, український селянин почув себе вільним, на підставі закону. Він став горожанином, якого покликано до участі в найвищій законодавчій установі держави; а "се були речі, досі не чувани в історії руського народу"- пише Франко.

Здавалося, що знесення панщини принесе повну свободу, полегшу селянинові та добробут. Але сподівання не сповнилися. Франко пише, що старші люди часто говорили:

"...хоч і як було зле за панщини, хоч і як народ був пригноблений і безправний, хоч і як над ним збиткувалися не стільки пани, стільки всякі підпанки, то все-таки жити було легше, люди малися ліпше".⁷¹

І насувалося питання: "Чи може це бути правда, щоби свобода і людська рівність причинювалися до зубожіння селянина?" За словами Франка, знайдуться і такі, головно шляхта і пани, що підтвердять це питання, мовляв

---

71. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том-19, ст.632.

"Так є! Свобода то ваш ворог. Свобода не для хлопа, бо хлоп, то дитина, потребує опіки й догляду, а часом і бука. ... Поки був під нашою опікою, то було йому добре, мав достатки, мав у пана порятівок у кожнім нещасті, ... Не стало нашої опіки, і все те урвалося,..."⁷²

Знову Франко говорить, що інші люди, які не хвалили панщини, говорили, що знесення панщини не було нічим злим, тільки, що воно наступило надто скоро, застало наших селян неприготованими і тому не принесло їм повної користі.

Франко, у своїй праці Економічні наслідки знесення панщини,⁷³ доказує неправдивість повище наведених тверджень. Він підкреслює, що пани тільки на словах опікувалися селянами, а в дійсності, в Галичині дуже часто панував голод і - як каже Франко - "...люди жили кропивою, гірчицею та корою, ...а бувало і таке, що їли трупи померших людей".⁷⁴ Далі Франко доказує, що в той час панські запаси збіжжя гнили, бо пан не знав що з ним робити. Пан мав своїх ремісників, які повинні були помагати і селянинові. Одначе, селянин мусів сам собі все робити і то дуже часто в тяжких обставинах. Селянин відчував великий страх не тільки перед самим паном, але і перед усім панським. Дуже часто знімав шапку навіть перед панським слугою. Іншими словами, - як каже Франко - "...був як той дикун, привиклий до того, що живе не для себе, а для інших".⁷⁵

---

⁷². І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 632.

⁷³. Там же, ст. 632-648.

⁷⁴. Там же, ст. 633.

⁷⁵. Там же ж.

Далі Франко подає, як приклад тогочасного "добробуту", сильне розповсюдження жебрацтва, злочинства та розбійництва. Він підкреслює, що розбійництво було розповсюджене особливо на Гуцульщині, де кожного року вішано по кілька людей за розбої. Франко відзначає, що про це теж згадує чех Зап, який їдучи до Микуличина в 1865 р. бачив як коло Надвірної вішали сімох опришків: "...поки одного повішено, інші спокійно сиділи на землі, курячи люльки і дожидаючи своєї черги".⁷⁶ А Франко до цього додає: "З великого добробуту ті люди певне не йшли на розбій і не покидали се життя так спокійно та байдуже".⁷⁷

Розглядаючи питання свободи і здібности до свобідного життя Франко приходить до висновку, що коли б нарід жив ще сто років у ярмі, то він все одно не був би приготований до свободи. Він каже, що "тільки сама свобода і ніхто інший може приготувати чоловіка і цілий народ до свобідного життя".⁷⁸ І тому треба шукати інших причин того нещастя, яке постигло наших селян після знесення панщини. Звичайно, що можна начислити багато причин, які посередньо чи безпосередньо відносилиб ся до тяжкого становища селян. Тому Франко уважає, що є три важні причини, чому наше селянство знайшлося в тяжкому становищі по знесенні панщини і за його словами - "се були ті три сестриці з

---

76. І. Франко, Твори, том І9, ст. 633; К.Вч. Зап, Дороги і поїздки по галицькій землі, Прага, 1868 р.

77. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 633.

78. Там же, ст. 634.

чужоземними назвами, що так нам далися взнаки : індемнізація, справа сервітутова та пропінація".⁷⁹

Франко відмічує, що справа індемнізації в Галичині була дуже поплутана і тяжко в ній щонебудь зрозуміти. За початок "баламутства" він вважає декрет з 17 квітня 1848 р., який признає індемнізацію як справу державну. Але 26 точка того ж декрету, покликаючись на ухвалу сойму з 7 вересня 1848 р. звучить:

"Предметом окремого обміркування в дорозі, встановленій конституцією, буде справа утворення з крайових джерел (підкреслення-І.Ф.) фонду на сплату при посередництві державного скарбу винагороди, яка належить дідичам".⁸⁰

Франко підкреслює, що в цілому декреті говориться, що до сплати індемнізації зобов'язана державна скарбниця, а тут - як він каже - "раптом треба шукати джерел крайових". І це на його думку було початком "баламутства". Франко вважає, що трагедія була ще й в тому, що сплату індемнізації почато в Галичині дуже пізно, а проценти росли вже від 1848 р. І на початку 1858 р., коли мала розпочатися сплата, Галичина знайшлася в ситуації, де кожний морг рустикальмого ґрунту мав на собі майже 13 ринських довгу. Коли взяти під увагу порівняння галицьких селян з селянами інших австрійських країв то побачимо, що наші селяни були найбільше обтяжені індемнізацією. Франко каже, що у порівнанні

---

79. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 634.

80. Там же, ст. 635. Франко подає інші джерела: Зиблікевич, Індемнізація, Краків, 1868., Л.В., Галицькі фонди, Краків, 1882., Х. Гапатт, Де правда?, Львів, Часопис правнича, рік II, 1890 р.

до австрійського селянина галицький селянин був обтяжений тричі більше, а в порівнянні до чеського, майже п'ять разів більше. Франко відмічує, що в часі 50-літнього ювілею знесення панщини, Галичина заплатила вже за неї понад 121 мільйон ринських і мала ще на протязі короткого часу влатити до державної скарбниці біля десять мільйонів ринських.

"Значить, пам'ятка про панщизняні тягарі не так швидко ще загине, особливо коли й край свою пайку сплати розложив на довший час і ...ухвалив конверсію".⁸¹ - писав про те Франко.

Іншими словами, замість покінчити з довгом у 1898 році, розложено сплати на нижчий процент, але на довший час - аж до 1908 р.

Не менш замотана була справа сервітутова (ліси і пасовиська) від справи індемнізаційної і вона вийшла ще на більшу шкоду селянства Галичини. Ще за польських часів селяни, не маючи власних лісів і пасовиськ, мали право користуватися тими лісами і пасовиськами, які колись були громадські, а тепер панські. Але Франко відмічує, що пани старалися обмежити це право селян, хоч уряд цілий час напоминав їх, щоби запомогали підданих дровами та пасовиськами. Далі він говорить, що пани ще від 1820 р. жалувалися, що селяни вирубують їм ліси і домагалися, щоби уряд замкнув ліси на деякий час. Але, як твердить Франко, уряд уважав панську просьбу за справу політичну і передав її окружним урядам, які вирішили її в користь селян.

---

⁸¹ І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 640. Гляди: І. Франко, "Слівце про Конверсію", Твори, том І9, ст. 305-307.

Франко звертає увагу на факт, що після знесення панщини, сервітутова справа залишилася без змін і тільки в другій точці декрету, яким знесено панщину, було додано, що "...від тепер вони (користування лісами і пасовиськами-В.Л.) мають бути не даремні: селяни повинні ...платити дідичам добровільно умовлену плату".⁸² Він відмічує, що вже від 1849 р. селяни почали робити угоди з панами. Але, рік пізніше пішла чутка, що всі сервітути мають бути даровані, а пасовиська та ліси повинні перейти під нагляд громад і це перервало дальші угоди селян з панами.⁸³

Однак, справа сервітутів залишилася неясною. Окружні уряди далі розсуджували спори на користь селян. Вкінці дійшло до того, що 1856 р. створено окрему комісію для полагодження цієї справи. Франко підкреслює, що від 1860 р., коли поляки взяли рішучу перевагу в урядах Галичини, комісія почала діяти на користь дідичів. На це вказує хочби те, що з 32,000 процесів, громади програли 30,000. Про поведінку урядників комісії читаємо в петиції з 5 серпня 1861 р. таке:

"...урядники, котрим повірено переведення справ сервітутових, невірні тут від вини: вони були причиною, що розсудження тої справи в найбільшій часті випадків випало для громад так некорисно й утяжливо. На голос громад вони не зважали, а зате пристрасно використовували непорадність хлопів або хлопський спосіб вислову..."⁸⁴

---

82. І. Франко, Твори, том І9, ст. 642.

83. Тут Франко подає такі джерела: К. Кречунович, Вивчення розгляду суперечок між колишніми панами й колишніми підданими в Галичині, Відень, 1861 р.; К.Л. Слотвінські, Катехизм галицьких підданих, (немає інших даних).

84. І. Франко, Твори, том І9, ст. 643, за В. Будзиновський, Хлопська посілість у Галичині, "Народ", 1894.

Франко цитує ще листа одного з членів комісії, в якому той член пропонує дідичам свою послугу в полагоджені сервітутових справ за відповідну винагороду. Очевидно, цього не можна було закинути всім членам комісії; не тому, що вірило в їхню чесноту, але тому, як пише Франко - "...що не маю під руками більше подібних документів".

Знову селяни не мали своїх ставлеників у комісіях. Вони твердо вірили в своє право і "цісарську справедливість" - пише Франко. Далі він відмічує, що вони тисячами програвали процеси а потім ходили до Львова і Відня шукати правди. А коли це не помагало, бунтувалися, а уряд насилав військо по селах для вдержання спокою, що його бідні селяни мусіли утримувати.

"Сервітутова справа пожерла мільйони народного добра, підрубала на довгий час сам корінь народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвитку" -

такими словами закінчує Франко свій розгляд сервітутової справи в Західній Україні.⁸⁵

В давній Польщі дідичі і більші міста мали виключне право виробляти гарячі напитки - горілку, пиво і мід. Це право звалося пропінацією. Франко підкреслює, що забравши Галичину, австрійський уряд не змінив цього порядку, тільки заборонив деякі надужиття, що виходили з цього права. Навіть декрет, яким знесено панщину, нічого не згадував про пропінацію, а

---

85. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 645.

тільки рішенням віденського сойму з 7 вересня 1848 р. заборонено "примус побирання пива й горілки і всякі сполучені з ним зобов'язання". Та Франко відмічує, що пани зуміли викрутитися і з цього рішення, мовляв, воно зовсім не відноситься до пропінації бо вона є щось більше, як простий примус побирання горілки.

Франко вповні погоджується з заявою власників пропінацій. Спираючись на українських і польських дослідників пропінації в Галичині він говорить, що це був сталий і чистий дохід, який, в 1864 р. польський учений Марассе обчислив на п'ять мільйонів річно.⁸⁶ Франко підкреслює, що подібне обчислення зробив український учений В. Навроцький 1876 р. і дійшов до висновку, що український народ в Галичині видає 54 мільйони ринських річно на горілку.⁸⁷ Дальші студії Навроцького - як відмічує Франко - виказують, що в тому році було в Галичині 23,269 шинків, тобто один шинок на 233 особи, а на одну особу припадало 26 літрів горілки річно.⁸⁸ Для піддержання своєї думки Франко цитує Марассе, який ще в 1867 році писав:

"Всі дідичі дуже любують собі дохід із пропінації за те, що він правельний і постійний. ... Пропінація не вимагає майже ніяких вкладів... Досить буде відібрати дідичам дохід із пропінації, аби їх господарства попхнути в цілковите безладдя".⁸⁹

---

86. І. Франко, Твори, том І9, ст. 646. за М. Марассе, Економічні праці, Краків, 1891 р.

87. Там же ж, за Василь Н., Що коштує нас пропінація, 1876.

88. Там же ж, за Онисип, П'янство і пропінація в Галичині, "Громада", Женева, 1882.

89. Там же, ст. 646-647, та згадана праця Марассе.

Тепер ми бачимо, чому дідичі вважали пропінację так дуже корисною для себе. Але не такої думки було галицьке населення, а переважним селяни. Неначе для піддержання цієї думки Франко цитує українського ученого і окружного комісара фінансів (скарбу) Володимира Навроцького, який писав:

"Кожний новозаложений шинок відбирає майже сотні селянських дітей можливість шкільної просвіти: на кожному ринським, ...закрепла кров самоубийців і тих паниць, що гинуть... в шинкових і весільних війнах; кожний крейцар, добутий паном на продажі горілки, обмитий не тільки кривавим потом, але і слізьми селянських родичів над утратою дорослих і недорослих рідних, котрим горілка завчасу... відібрала життєві сили".⁹⁰

Франко відмічує, що завдяки пропінційній "політиці" дідичів, у Галичині панували нужда, лихварство, ліцитації селянських земель та задовження в панів. Уряд старався запобігти такій ситуації і наказав панам змінити політику пропінцій. Але цей наказ багато не поміг і треба було аж загрози уряду, щоби дідичі продали право пропінцій краєві - саме право, без шинків і гуралень - за 66 мільйонів ринських. Що з цього скористало населення Галичини? Відповідь на це дає сам Франко:

"Заплативши ті мільйони, людинність Галичини має те саме добро, що мала й перед тим: ані виріб, ані продаж гарячих напоїв не зробилися свобідними, ...а за те дідичі, що вперед були властителами пропінцій, тепер виорендовують її від крайової комісії пропінційної, ...і підорендовують тим самим євреям, із якими їм досі було так добре".⁹¹

---

90. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 647., за Онисип, П'янство і пропінція в Галичині...

91. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 647.

Далі Франко підкреслює, що пани і тут не втратили нічого а навпаки, заробили 66 мільйонів ринських, які заплатили селяни, щоби потім знайтися в такій самій ситуації як були перед тим.

Стара панщина залишила свої "хвостики", які не мало дошкуляли селянам - пише Франко. До таких "Хвостиків" він ще зачисляє шарварки, право полювання, риболовство, право патронату, поділ між громадою та двором, поділ між селянськими і панськими ґрунтами на якому опертий поділ політичних прав, особливо, велика нерівність виборчих прав.⁹² Тому Франко каже, що тільки позбувшись тих всіх "хвостиків", селянин зможе себе почувати дійсно вільним. А поки-що, його дорога до вільности і свободи далека і тяжка.

Після знесення панщини селянство Галичини знайшлося у великому зубожінні. Обставини життя були в деяких випадках прикріші, як за панщини. Великі податки, малі зародітки, безнастанний голод і утиски крайового уряду причинилися до того, що галицькі селяни почали масово емігрувати у більшості до північної Америки. Галицькі пани старалися обвинувачувати в цьому еміграційних агентів, перелюдненість Галичини і просто поодиноких осіб, мовляв "вони не хочуть працювати".

Розглядаючи питання еміграції галицьких селян,⁹³ Франко, на підставі документів і оповідань наочних свідків, доказує

---

92. І. Франко, "Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині", Твори, том І9, ст. 647-648.

93. Гляди: І. Франко, "Еміграція галицьких селян", Твори, том І9, ст. 311-317.

правдиві причини еміграції. Одною з перших причин він уважає голод і малі заробітки, які були спричинені ростом так званих "обшарників" чи великих посіlostей і які в 1848 р. виносили пересічно не більше як по 500 моргів, а в 1887 р. вони вже виносили пересічно по 2,400 моргів. Франко відмічує, що за обчисленнями Д. Щепановського, в Галичині умирає річно біля 50,000 людей більше, як в центральній Польщі, яка має приблизно таке саме число населення. Щепановський додає, що ці люди вмирають з недоживлення.⁹⁴ Чи є тут щось дивного, що при таких обставинах селянство почало масово емігрувати? Одначе Франко підкреслює, що галицька шляхта здивувалась і перша вдарилася на сполох, мовляв "Рятуйте! Ми пропадаємо!" Не дурно шляхта тремтіла перед еміграцією селян; Франко каже, що "вона бачила ...у еміграції селян тільки лихо: коли повтікають хлопи, то не стане дешевого та покірного робітника, ані двірської служби".⁹⁵

Та не тільки вони кричали; вони старалися, при допомозі різних засобів, перешкодити еміграції селян. Про їхні засоби говорить Франко в своїй праці таке:

"По дорогах переслідували їх (емігрантів-В.Л.) жандарми, як диких звірів, на границях задержували їх митові урядники і обдирали - буквально обдирали з грошевих засобів... Та не досить того! Самі власті гнали тих бідних людей у руки ще невовісніших агентів та пограничних передмитників, а потім карали їх разом із ними".⁹⁶

---

94. І. Франко, "Еміграція галицьких селян", Твори, том 19, ст. 312-313.

95. Там же, ст. 313.

96. Там же ж.

Тут виринає питання, чи не можна було запобігти цьому лихові еміграції в якийсь інший спосіб? Франко вважає, що уряд і діди-чі повинні були дати працю робітникам, допомогу селянам, більші суспільно-економічні та правнo-політичні права для населення Галичини. Далі він твердить, що коли вони були б це все зреалізували, то напевно не дійшло б до такої масової еміграції галицьких селян. Сам цісарський намісник признав, що еміграція повстала в наслідок браку хліба. І що ж він далі зробив? Франко пише, що він "...признав за відповідне запобігти тому бракові хліба військовими кордонами та жандармськими патрулями". (підкреслення-І.Ф.)⁹⁷ Франко вважає, що така постанова не тільки що не розв'язала справи, а навпаки, посилила еміграцію і навіть військові кордони не були в силі задержати голодного селянина від шукання куска хліба за межами Західної України.

Та уряд пішов ще далі. Він обвинувачував еміграційних агентів у намові селян до еміграції і видав відповідні додатки до законів, які були нічим іншим, як заборонаю діяльності еміграційних агентів у Галичині. На підставі законів, офіційних документів та листів, одержаних від поодиноких осіб, Франко, в своїй праці "Еміграційні агенти в Галичині",⁹⁸ розглядає діяльність цих "агентів". Одним із перших "агентів" він вважає "економічну нужду", яка найбільше спричинилася до еміграції.

---

97. І. Франко, "Еміграція галицьких селян", Твори, том 19, ст. 317.

98. І. Франко, "Еміграційні агенти в Галичині", Твори, том 19, ст. 318-324.

Франко цитує уривок листа від селянина з Нірви в якому читаємо:

"У нас багато бідних людей, що терплять страшну нужду. Заробітна плата дорослого чоловіка виносить II кр., та й то не кожного дня можна дістати роботу, але щонайбільше два рази на тиждень. А коли такий бідолаха має ще 3-4 дітей, то його біді не видно кінця. Ті, що мають по 3-4 морги землі, платять стільки податків, що їм і духу нестас. В мене самого 3 морги землі, а податків плачу 18 р. Мушу тяжко гарувати, аби заробити ті гроші, бо дохід із поля не дає мені ніколи стільки чистого зиску, хоч уже від 15 років не п'ю горілки".⁹⁹

Тут можна б навести ще багато подібних листів і прикладів, у яких економічна нужда є головним еміграційним агентом.

Франко відмічує, що уряд не старався бачити цих головних агентів, а видавав закони проти дрібних, а часом навіть уявних агентів. Своє твердження він піддержує словами намісника Галичини, який заявив:

"Еміграційний рух здушу за всяку ціну. Хлоп мусить лишитися в краю, бо тут йому не так зле. Тільки соціалісти та радикали баламутять хлопів; вони доти співали їм про їх нужду, аж поки люди не повірили в те і не почули відрази до тутешніх відносин".¹⁰⁰

Франко каже, що такий погляд цісарського намісника не тільки що не розв'язав проблеми еміграції, але штовхнув її ще далше в пропасть, з якої зможуть її вирвати тільки кращі суспільно-економічні обставини.

Підсумовуючи все сказане ми бачимо, що Франко не підходив до питання панщини в Західній Україні поверховно чи односторонно. Він детально розробив найбільш пекучі проблеми панщини,

---

99. І. Франко, "Еміграційні агенти в Галичині", Твори, том І9, ст. 320.

100. Там же, ст. 324.

користаючи при тому з багатьох джерел, головно з урядових документів. Ми бачимо, що свободолюбимий дух Франка не міг спокійно приглядатися до неймовірного використання бідних багатими, темних освіченими, правди неправдою. Тому, в боротьбі за правду і гідність всіх людей, він виступає не тільки проти панів, але і проти урядових чинників, чи навіть поодиноких представників уряду і докоряє їм, що вони не зуміли просвітити народ, піднести країну з економічного упадку і дбаючи тільки про особисте добро, були спричинниками висискування селян і робітників. Свою критику він базує на підставі документів та інших джерел, які, понад всякий сумнів, вказують на вину панів та деяких представників уряду.

Одначе, у своїх виступах, Франко не був одностороннім. Він уважає цісаря Йосифа II за одного з перших борців за знесення панщини і такої похвали ані один австрійський монарх від нього не одержав. Він високо оцінює деякі заяви і поодинокі епізоди с діяльності намісника Галичини - гр. Стадіона. Франко звертається з пошаною до деяких панів, які людяно поводитись з своїми підданими і давали їм змогу до життя. Одначе він підкреслює, що таких випадків було дуже мало і тому його праці переповнені негативними діями панів та урядників. Вже з самих праць Франка виходить, що він представляв усіх так, як він їх бачив.

Франко доказує, що австрійський уряд був змушений силою обставин знести панщину в Галичині. То значить, Франко не

приписує знесення панщини бажанню поодиноких осіб чи навіть уряду. Однак, за ситуацію, яка витворилась після знесення панщини він гостро критикує уряд і панів. Він вказує, що пани, за підтримкою уряду, були безпосередньою причиною економічного занепаду Галичини, а потім масової еміграції галицьких селян. Це підтримують, хочби навіть панські та урядові заходи для обмеження еміграційного руху в Галичині.

Соціальні праці Франка відбивають його великий талант науковця, соціолога і духового провідника українського народу в Західній Україні.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГАЛИЧИНИ.

У своїй науковій діяльності Іван Франко присвятив багато уваги економічним працям про Галичину. Його економічні праці не є історією економії, чи навіть нарисом цієї історії, але це детально розроблені поодинокі економічні проблеми Галичини, які, на його думку, мали особливе значення в розвитку господарського життя Західної України. Ми ще додамо, що його праці, призначені для вжитку мало освіченої верстви населення, були для народу джерелом відомостей про актуальні економічні питання.

Банкова система в Галичині була подумана для піддержки упадаючих малих господарств. Однак Франко підкреслює, що це було тільки в теорії, а в практиці, банки служили інтересам багатішої верстви населення, залишаючи бідних на пропаше. Це він відмічує в своїй праці "Банк крайовий"¹, яка вперше появилася в часописі "Діло", ч. 59-62, за 1883 рік. Тут Франко розглядає історію повстання одного з банків Західної України виключно для підтримання упадаючих малих господарств і підкреслює, що більші господарства² вже мали так зване "Галицьке товариство кредитове земське", яке користало з великих привілеїв уряду. Франко відмічує, що вже від 1878 р. краєва управа домогалася десяти-мільйонної позички від уряду на рятування селян. Але він каже, що уряд не признав нічого, а управі поручив подумати над способом,

---

1. І. Франко, "Банк крайовий", Твори, том 19, ст.261-277.

2. Франко відмічує, що за більші господарства уважав уряд ті, яких загальна вартість виносила більше як 1000 ринських.

"...яким можна би прийти в поміч селянам, котрі упадають під тягарем лихварських довгів, - а далше, застановитись над тим, чи не було би на часі, по случаю заведення книг гіпотечних³, одкрити заклад кредитовий для селян".⁴

На підставі цього доручення, краєва управа уповноважила окрему комісію для виготовлення відповідного статуту для нового банку. Однак Франко зауважує, що сейм 1880 р. не прийняв виготовленого статуту і тільки рік пізніше по довгих дискусіях прийнято проєкт статуту нової установи, яка мала називатися - як каже Франко - "Банк крайовий королівства Галичини і Володимирії з великим княжеством краківським". Далі Франко відмічує, що на засіданні сейму 1882 р. апробовано статут нового банку та вибрано головну управу і контрольну комісію.

Здавалосьь, що ця установа буде великою поміччю для селян, бо - як підкреслює Франко - ще жодний банк не давав таких можливостей селянинові як: малий процент від позички (5%), помірковані рати сплачування довгу, а найголовніше, що мінімальна сума позички становила 100 кр., коли в інших банках вона виносила 300 кр. Але Франко відмічує, що і цей банк розійшовся з своїм головним завданням. Правда, його ініціатори й оборонці твердили, як каже Франко, що головним завданням новоствореної інституції є фінансова підтримка упадаючих малих господарств. Однак аналізуючи статут цього банку, Франко зауважує, що

---

3. Це книги, де записується застава нерухомого майна, що лишається в боржника, але без права ним вільно розпоряджатися.

4. І. Франко, "Банк крайовий", Твори, том І9, ст. 265.

"...позички гіпотечні, котрі він (банк-В.Л.) буде давати, будуть переносити не раз суму 50,000 зр., що отже такий банк не дуже радо схоче уділювати дрібніші позички, і в найліпшій разі лиш небагато озиратися буде на малі позички!"⁵

Далі, в заяві головного директора цього банку читаємо - як каже Франко -, що "...дрібна власність буде допущена до кредиту лиш через посередництво локальних фінансових інституцій громад і повітів..."⁶ Франко відмічує, що видавання "комунальних облігацій" вказує на те, що банк радше хотів би мати до діла з громадами чи повітами, як просто з поодинокими дрібними "клієнтами". Франко вказує, що засновники цього банку використали нагоду для заснування цієї інституції мовляв для підтримки селян, і коли це їм вдалося, то щойно тоді показалися їхні дійсні заміри - збагачення власної кишені.

З цього бачимо, що новий банк не змінює фактичного стану українського селянства і дрібного міщанства. Що ж тоді повинні люди робити, щоби хоч частинно запобігти лихові? Ось що пропонує Франко:

"Поки що треба у нас усилити діяльність по повітах і громадах, слідуючи примірові деяких дальше поступивших громад.⁷ Інтелігенція наша може при тім знайти широке поле до попису, - а спеціально щодо духовенства, то не зашкодить тут пригадати ...примір Ірландії, де іменно духовенство сталося єдиною опорою вповні вивлащеного селянства, - просвіщає його, терпить і працює з ним разом. Великі банкові інституції нам поки що злишні!"⁸

---

5. І. Франко, "Банк крайовий", Твори, том І9, ст. 273.

6. Там же ж.

7. Франко правдоподібно має на увазі товариства взаємної допомоги, які повстали по деяких селах і які потім розвинулись в свого рода громадські скарбниці, ощадності.

8. І. Франко, "Банк крайовий", Твори, том І9, ст. 275.

На нашу думку, ця пропозиція дає хоч деякі вигляди на будуче, і коли добре і вповні зреалізована, то зможе вдержати упадок малих господарств. Очевидно, що це, як підкреслює Франко, не відбудеться відразу, а забере досить багато часу і праці. Але політика нового банку не обіцяє навіть і того і якщо вона буде даліше без змін, то тільки причиниться до повільного знищення селянства.

Франко вважає, що селянина треба перше навчити що це таке банк і як з ним обходитись, бо інакше, то його темноту кожний використовуватиме для власного збагачення, не зважаючи на терпіння і муки некривдженого. Він сам дає примір як повинно бути навчати селянина про фінансові справи в своїй праці "Розмова про гроші й скарби"⁹, яку видано окремою брошурою у Львові, 1883 р. заходами НТШ, в якій Франко виступає під псевдонімом Мирон. Тут він навчає що це таке гроші, звідкіля вони взялися і яка їхня вартість в щоденному житті. Праця цікава ще тим, що вона написана у формі розмови-оповідання, що однак не зменшує її наукової вартості.

Франко відмічує, що в давнину, люди обмінювали просто товар за товар, а пізніше, коли людські потреби ставали чимраз більші, такий обмін ставав більш скomплікований і непрактичний. Далі він каже, що тоді народи почали видумувати різні значки, переважно малі куски шкіри, які служили їм за гроші. Франко підкреслює, що не всім народам шкіра служила за гроші чи значки,

---

9. І. Франко, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том І9, ст. 241-260.

бо були народи, де сіль була рідкістю і вона служила для них за гроші. З цього видно, що потреба дрібної виміни ставала з кожним днем більшою і Франко каже, що люди почали думати над уживанням при обміні товарів таких значків, які можна б легко ділити, легко переносити з місця на місце, а головне, які скоро не нищилися б. Відповідним матеріалом для таких значків міг бути метал, а головмо золото і срібло. І так, як каже Франко, почали виробляти золоті та срібні значки-гроші. Він підкреслює, що на початку їх міг кожний виробляти, щоб тільки було чисте золото чи срібло і кожний приймав їх на вагу. Однак Франко відмічує, що вже від самого початку з такими значками часто робилося різне шахрайство; до золота додавано міді, до срібла цинку, обстругуювано і обшкробуювано їх. Іншими словами, обманювано чесних людей на всі сторони. Щоби запобігти цьому лихові - каже Франко - , що

"...уряди взяли на себе роблення таких значків і назвали їх монетами. Уряд вибивав на кожній монеті свій знак, щоби кожний міг бути певний, що то не є фальшива монета, а навіть по тонких краях вирізував знаки, щоби таку монету не мож було обстругати ані обшкробати. Таким способом постали наші гроші".¹⁰

Далі він додає, що процес повстання грошей не відбувся рівночасно в усіх народів і найскорше він перейшов там, де була розвинена торгівля а потім, в міру потреби, перебирали його і інші народи.

Вияснюючи питання вартості, Франко доводить, що "лиш те має вартість, до чого чоловік своєї роботи доложить і що притім

---

¹⁰ І. Франко, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том 19, ст. 245.

може чоловікові служити на пожиток".¹¹ (підкреслення-І.Ф.).

Але він підкреслює, що не всі речі мають однакову вартість і залежно від її користі для чоловіка, Франко поділяє її на "вартість ужиткову" та "вартість заміну" або купецьку. Далі він відмічує, що вартість кожної речі відповідає праці, яку на неї вложено. Франко каже, що тісно з вартістю є зв'язана ціна, яка залежить від потреби даної речі чи продукту та від їхньої доставки; коли потрібно якоїсь речі більше, то ціна її підходить вгору; коли якусь річ довезуть на торг більше як потрібно, то її ціна опадає, а коли менше, то ціна підходить вгору. Він відмічує, що в щоденному житті вартість зливається з ціною і ми не говоримо, що сто фунтів муки варті день роботи, але, що ця мука варта п'ять ринських. Тут виринає друге завдання грошей і Франко каже, що вони не є тільки посередником виміни, але слугують також як мірило вартості кожної речі.

Найбільше клопоту мали селяни з повстанням паперових грошей. Франко відмічує, що вони розуміли, що золоті чи срібні гроші мають свою власну вартість, коли паперові гроші залишаються в їхній уяві тільки куском паперу. Тому Франко взяв на себе завдання в'яснити повстання і вартість паперових грошей. З його науки виходить, що паперові гроші повстали з двох причин: перше, що в давнину, коли вже торгівля високо розвинулась і купці торгували на мільйомові суми, золоті та срібні гроші стали непрактичні з огляду на їхній обсяг і тягар. Франко каже,

---

¹¹ І. Франко, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том І9, ст. 247.

що купці розв'язали це так, що замість грошей видавали свої посвідки за які виплачували раз в рік. Однак він відмічує, що щоденному житті люди потребували чимраз більше дрібних грошей і коли почали роздрібнювати золоті та срібні побачили, що вони були дуже малі і що дуже скоро стиралися. Іншими словами, в короткому часі тратили свою вартість. Франко твердить, що тоді державні уряди почали виробляти дрібні гроші з більше тривких металів і пустивши їх в обіг, вони ручили, що кожночасно за них можна одержати таку саму суму золотом чи сріблом. Тут Франко підкреслює цікавий факт, що урядовими грошми може бути кожна річ так довго, як уряд ручиться за неї. І беручи приклад з великих купців - як каже Франко-

"...уряд в разях потреби, коли в краю або в урядових касах не було грошей, почав робити і пускати в обіг і свої довжні квитки або ноти".¹²

Франко відмічує, що зпочатку було багато непорозумінь з тими нотами; люди купували їх, часто переплачували, а коли ціна опала нарікали і вимагали за них готових грошей. Щоби запобігти лихові Франко каже, що уряди видали так званий "курс примусовий", то значить, що кожний повинен приймати ті ноти як справжні гроші і "...від того часу паперові гроші так розмножилися, ... що срібних і золотих майже зовсім стало не видати".¹³

---

12. І. Франко, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том 19, ст. 257.

13. Там же, ст. 257-258.

Франко задержується ще над третім завданням гроша, над скарбом. Ми вже згадали, що гроші служать як посередник виміни, мірою вартості, а тепер ще треба додати, що вони стають-ся скарбом. Ось приклад Франка як повстає скарб:

"Нині ви купили товар без грошей, (наборг-В.Л.), зробилися довжником; а зато завтра мусите продавати свій товар для грошей, бо вам потрібно грошей для виплати довгів. Тут вже, як самі видите, гроші не суть мірою вартості, ані значком для заміни, - тут вони стаються головною цілею продажі, стаються скарбом".¹⁴

Іншими словами Франко твердить, що гріш стає скарбом тоді, коли його не вживається для перших двох цілей. Далі він говорить, що ставши скарбом, гріш набирає сили і за нього можна мати все. Він наводить слова Христофора Колумба, який ще в 1503 р. писав:

"Золото - чудесна річ! Хто його має, той єсть паном всього, чого собі жадає..." Тому не диво, що вже від найдавніших часів знаходились люди, які збирали гроші, бачучи в них силу і розкіш.

Очевидно, що люди по різному використовували силу гроша та зберігали свої скарби. Франко наводить приклад з Індії, де нарід від давна любив закопувати гроші:

"І так від р. 1602 до 1734 закопано в Індії около 1500 мільонів римських самим золотом, а в десяти літах від 1856 до 1866 р. ввезли англичани до Індії около 1200 мільонів зр. також золотом, котрі в часі короткім щезли, мов камінь у воді".¹⁵

Франко підкреслює, що з закопаних грошей, хочби їх була найбільша

---

14. І. Франко, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том 19, ст. 258.

15. Там же, ст. 259.

сума, ніхто не має користі і ніхто не може стати заможним.

В народів з вищою просвітою, як відмічує Франко, багаті громадами користуються своїми скарбами так, що живуть розкішно і не відмовляють собі вигод земного життя. Він каже, що в цьому випадку їхні скарби скоро дістаються в руки других, які готові за гроші все віддати, а самі з них не користають. Франко відмічує, що особливо в новітніх часах витворилися ще одні багажі, яких скарби виносять "тисячі мільйонів", а їхніх скарбниць користають могутні володарі, а часом і держави. Він каже, що від них "...не раз залежить спокій або війна на світі".¹⁶ Тепер ми бачимо, яку має силу велика сума грошей, де гріш вже перестає бути слугою чоловіка і помагати йому заспокоювати щоденні потреби, а як каже Франко -

"...тут уже гроші стаються всевладним паном, котрий гонить людей по своїй волі, підносить або толочить, смутить або тішить, живить або погубляє".¹⁷

Іншими словами, гріш може служити для піднесення людини, зробити з неї чоловіка з котрим кожний числиться, або до знищення людини, зробити з неї скупаря, який у погоні за грошем, забуває, що він людина і творить неймовірні речі, щоби тільки доложити ще один гріш до своєї скарбниці і поволі стає рабом гроша.

---

16. І. Франко, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том І9, ст. 260.

17. Там же ж.

Працюючи над суспільно-економічним питанням Галичини, Франко звернув особливу увагу на аграрне питання, подаючи розвиток аграрної системи від знесення панщини та важніші земельні реформи в своїй праці "Земельна власність у Галичині"¹⁸, яка вперше появилася в польському часописі "Громадський Огляд", т. III, 1887 р. В 1913 р. Франко переклав її на українську мову і вмістив у збірці "В наймах у сусідів", т. I, Львів, 1914 р. З малими змінами праця появилася російською мовою в журналі "Украинская жизнь", ч. I, 2, 5, 6-7, за 1915 рік. В цій праці Франко рівно ж подає свій план земельної реформи в Галичині.

В своїй праці Франко відмічує, що після знесення панщини, земельна власність знайшлася в дуже несприятливій ситуації. Не маючи тривких основ і під впливом існуючих законів з одного боку і "західноєвропейського капіталістичного розвою", який починає чим раз сильніше впливати на Галичину, вона - як каже Франко -

"...починає, з одного боку, дробитися на неможливі округини, а з другого боку, консолідуватися в величизні ляти-фундії, починає щораз швидше переміняти властителів, робиться щораз менше джерелом добробуту місцевих жильців, а щораз більше предметом визиску та спекуляцій для чужинців."¹⁹

Далі Франко підкреслює, що це спричинює велике задовження земної власности, та сильний ріст сільської бідноти, а часто упадок

18; I. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том I9, ст. 278-304.

19; Там же, ст. 278.

великої і малої власности. Тут Франко підкреслює цікавий факт, що замість того, щоби подати собі поради, як вийти з такої ситуації, ці дві власності себе взаїмно нищать і намагаються рятувати себе коштом другої. Це приводить до того, як каже Франко, що дуже часто власники не тільки більшої власности, але й меншої висловлюють погляд, мовляв "за панщини було ліпше". Франко відмічує, що за панщини селянські, або так звані рустикальні землі були законно незмінні, себто пан не мав права їх ділити чи прилучувати або в цілості або частинами до своїх. Далі він зауважує, що цей закон пани дуже часто переступали і прилучували рустикальні землі до своїх, а особливо в 1846-49 рр. багато рустикальних ґрунтів, так званих пусток, вони прилучили до земель домінікальних чи панських.

Франко підкреслює, що хоч закон про знесення панщини не змінив фактичних різниць між землями рустикальними та домінікальними, за це він зніс законну різницю між ними, що змінило основне поняття рустикальної власности; він зробив рустикальні землі приватною власністю тих селян, які на них осіли. І так, - як каже Франко -

"з огляду на правне поняття рік 1848 зрівняв, отже, всі категорії землі в Галичині. Замість дотеперішніх історичних категорій ґрунтів домінікальних, рустикальних і вільних, ... витворив тільки дві економічні категорії - більшої й меншої земельної власности".²⁰

20: І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том І9, ст. 280.

На перший погляд здавалося, що ця реформа досить добра і що вона дає однакові можливості розвитку обидвом власностям. Та на жаль, це тільки перший погляд і Франко говорить що реформа ця, хоч вона була дуже важна, була переведена, як і більшість всіх реформ в Галичині, тільки на половину. Він відмічує, що вже на самому початку можна було бачити, що більша власність, з своїми великими господарськими та фінансовими засобами, не дасть змоги меншій власності, яка нічого не мала і не було до кого звернутися за поміччю, щоби вона розвинулася. Та на цьому не кінець.

Франко відмічує, що пани, які тепер являються представниками більшої власності, підчас бурхливого 1848 р. зуміли задержати ще деякі останки зовсім панщизняних привілеїв. На його думку, одним із найважливіших, а "...для цілого дальшого розвитку наших сільських відносин просто фатальне було право пропінатії"²¹, про яке ми вже згадували в попередньому розділі цієї праці. Далі він говорить, що уряд дозволив ділити і продавати селянам свої землі, зніс примусовий процент і дозволив "євреям" осідати на селах, які, при помочі ошуканьства та шинків, визискували селян. Вкінці, цілий державний порядок оперся переважно на більших земельних власностях, надаючи їм ще значні політичні права та привілеї. А тому, як підкреслює Франко, що в Галичині за панщизняних часів існував поділ між більшою власністю і меншою, між громадою і двором, то і тепер він залишився незмінним.

---

²¹ І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 280.

Він відмічує, що коли 1855 р. утворено повітові уряди, то більші двірські посілості не захотіли прилучитися до громад і створили окремі адміністраційні тіла, які підлягали безпосередньо повітовим урядам.

На цьому поділі було побудоване і виборче право та право голосу, яке Франко характеризує так:

"...кожний властитель колишніх домінікальних ґрунтів, що платить достаточну суму податку, голосує на посла безпосередньо в окремій курії більшої посілості, а кожний властитель ґрунтів, колись рустикальних, ... має право голосувати тільки при виборі виборців, які потім більшістю голосів вибирають посла з курії менших посілостей".²²

Вірилісти²³ голосують у тій самій курії що і властители менших посілостей, але вже безпосередньо на посла. Франко каже, що практично це виглядало так, що в 1884 р. припадав один посол на 112 управлених до голосування, а у 1887 р. один посол на 104 управлених до голосування в куріях більших посілостей. Коли в куріях менших посілостей, в 1884 р. один посол припадав на 19,923 управлених виборців, а в 1887 р. на 18,837 виборців. Франко відмічує, що посол із курій менших посілостей репрезентував у державній Раді в 1884 р. 120 разів більше громадян, а в 1887 р. 168 разів більше, як посол із більших курій;²⁴ інтереси властителів більших посілостей важать далеко більше, як інтереси навіть найбагатших селян.

---

22. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 281.

23. Вірилісти це властители колишніх домінікальних земель, які тепер мали їх дуже мало.

24. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 282.

Франко відмічує, що так само було з виборами до крайового сойму. Тут на 151 послів двори вибирали 44 послы, а сільські громади 74 послы. Двірський посол заступав інтереси 3,294 осіб, а посол з громад 75,870 осіб. Ці факти вказують, які великі привілеї та засоби прав посідала більша земельна власність у відношенні до меншої. "Історія нашого автономічного життя, це боротьба упривілейованих із покривдженими", пише І. Франко. Одначе, щоби вповні її зрозуміти, треба приглянутись цифрам, які свідчать про сили та інтереси обидвох суперників.

Франко каже, що загальний простір Галичини в 1875 р. виносив 13,640,554 моргів; з цього більша посілість посідала 5,773,009 моргів, або 42,36% усього простору Галичини, а менша 7,855,992 моргів, або 57,64%. Він завважує, що окреслення "більша" та "менша" власність не можна брати дослівно і як примір наводить вірилістів, коли багато селян своїми землями дорівнювали найнижчій категорії більших посілостей. Частина більших посілостей роздробилася, а в той час частина рустикальних земель консолідується. Франко відмічує, що наш статистик В. Навроцький подає, що на 1859 р. загальне число середньої земельної власності, від 50-300 моргів, виносило 8,671; з того 5,736 посілостей припадає на ґрунти рустикальні, а 2,935 на табулярну власність.²⁶

---

25. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, тфм І9, ст. 283.

26. Там же, ст. 284.

В східній Галичині число "середніх" посілостей зростало з кожним роком. Франко каже, що 1819 р. їх було тут 3,178, а 1859 р. 3,574. Це особливо помітне в Коломийській області, де 1819 р. було їх 417, а 1859 р. аж 647 середніх посілостей. Коломийська область тоді уважалася за "єврейське королівство в Галичині" і Франко цитує Навроцького, який каже, що

"...головним чинником, який у тих часах концентрував дрібну власність, були євреї-лихварі, орендарі і т. ін., а також вислужені панські офіціалісти, лісничі, ключники, економи..."²⁷

Франко ще додає, "що з таких саме елементів складається більша частина теперішніх вірилістів". З цього виходить, що селяни з невідомих причин не брали більшої участі в концентрації дрібних посілостей, щонайменше вони не були головним чинником в цій справі. До середньої власності Франко ще зачисляє так звані ерекціональні землі, про які однак не має статистичних відомостей і він відмічує, що тільки Др. Рутівський подає, що в східній і західній Галичині було 3,288 парафій, з яких 3,000 напевно належало до середньої власності.²⁸

Приглянувшись до розвитку більшої власності, ми бачимо виразний нахил до консолідації і до зменшення числа власників. Франко каже, що коли в 1819 р. було 8,448 власників, а пересічна власність виносила 683 морги, то в 1859 р. їх було тільки 4,500, які посідали пересічно по 1,185 моргів. Знову в

---

27. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 284.

28. Там же ж.

1876 р. число власників зменшилось до 2,086, а пересічна власність виносила по 2, 397 моргів.²⁹ Франко підкреслює, що в той час менша власність відбувала зовсім протилежний рух; тут був нахил до зростання числа власників і роздрібнення посілостей.³⁰

Кожне лихо має свій корінь та причини. В нашому випадку ці причини дуже різноманітні і в загальному Франко поділяє їх на дві частини: політичні, та суспільно-економічні. До перших він зачисляє знесення панщини в 1848 р., та участь галицької шляхти в революційних рухах в 1846, 1848-49 та 1863-64 роках. На його думку, до другої належать наслідки знесення панщини, а головне справи індемнізаційні, сервітутові та пропінаційні; далше, справи кредиту та обтяження довгами земельної власності.³¹ Франко підкреслює, що згадані чинники були з собою тісно зв'язані і що немає сумніву, що довги, затагнені шляхтою під час повстання, вплинули на знищення багатьох великих посілостей, а з другої сторони, що сервітутові процеси зруйнували не одного власителя дрібних посілостей.

Франко думає, що далеко гіршими були другорядні наслідки знесення панщини, які довгий час обтяжували економічний розвиток Галичини. Тут головне належать: індемнізація, сервітути та пропінація, про які він вже згадував у своїх соціальних образах і для підкреслення їхніх, як він каже, "фатальних наслідків"

---

29. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 284-285.

30. Там же, ст. 285.

31. Там же, ст. 286-288.

для розвитку економічного життя в Галичині, він ще раз їх обговорює і числами доказує їхнє руйнуюче значіння особливо для галицького селянства. Франко підкреслює, що за саму індемнізацію край заплатив 91 мільйон зр. (Ця сума, хоч і не вірно, була розложена на велику і малу посілості). Одначе сума 13,500,000 заплачена за пропінатию і 15, 000,000 за сервітутові процеси спала виключно на сільську людність та дрібну земельну власність. На підставі цих даних Франко каже, що

"...у останніх 33 роках (від 1848 до 1881-В.Л.) наслідком половинного знесення панщини впало на нашу земельну власність щонайменше 119 мільонів ар. довгу, 119 мільонів зовсім страчених для продукції та для крайового добробуту".³²

Він додає, що найгіршим в цьому було те, що цей тягар впав переважно на дрібну власність.

Коли взяти під увагу ще різні податки, з яких менша власність платила около 58% загального податкового доходу держави,³³ то Франко відмічує, що нас не повинно дивувати те, що мала власність так сильно упадала, а навпаки, повинна нас дивувати їхня велика відпорність, на яку вказує хоч би те, що вона пропорційно була менше задовжена, як більша власність. На підставі різних джерел³⁴ Франко дійшов до висновку, що 1881 р. довг

---

32. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 288.

33. Там же, ст. 289-290.

34. Джерела, які Франко використав гляди: І. Франко, Твори, том 19, Київ, 1956, ст. 290.

більшої власності вносив приблизно 179 мільйонів зр., а менша власність була задовжена на суму 94 мільйони. Далі він підкреслює факт, що попри великіх утисків і тяжких економічних обставин, мала власність хоч не розвивалася, то все таки старалася вдержатись при житті опираючись на власні сили, коли велика власність, при найменшій невідгоді задовжувалась, що звичайно кінчалось зміною властителя, а часто навіть ліцитацією.

Як бачимо, господарський розвиток Галичини знаходився майже в катастрофальній ситуації. Спроба рятувати більші власності коштом менших була без більшого успіху і тому пани взяли на інший спосіб, а саме, земельні реформи. Розглядаючи ті всі проекти реформ, Франко зводить їх до слідуючого:

"Кожна суспільність повинна дбати про самостійне існування обік себе в цілім краю дрібної й великої ... земельної власності, повинна змагати до того, аби земля була розділена головню між ті три категорії власності".³⁵

Далі Франко відмічує, що вони пропонують спадкове право з строгою заборонаю ділення землі. Франко вказує, що така реформа не має найменших виглядів щоби втриматися, бо навіть за панщизняних часів, коли селянин не мав повного права до землі і коли закон строго забороняв яке небуть ділення землі, було багато випадків, що селяни ділили землю між дітей. Він підкреслює, що така реформа не запобігає творенню великих лятифундій, які являються найбільшими ворогами дрібної посілости і на його думку,

---

35. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 294.

така реформа не дуже відповідає вимогам дрібної власності, а тим більше, її рятунні.

Франко згадує, що були ще й інші проекти, як Др-а Рауха та др-а Пейсера,³⁶ які однак, були дуже подібні до попереднього проекту. Та Франко каже, що нараз шляхта змінила свої погляди і почала пропагувати рятуння більшої посілості способом роздрібнювання і продавання тих шматків землі. Він відмічує, що прихильники цієї нової реформи говорили, що "парцеляція, се натепер суспільна програма!". Але Франко думає, що парцеляцію не так легко перевести і вона залекатиме від охоти великих власників парцелювати свої землі, змоги селян купувати їх і чи банк захоче дати селянам відповідну позичку. Далі він відмічує, що звичайно з такою реформою зв'язані різні обдурювання селян, щоби тільки забрати від них гроші і він вважає, що така реформа не пренесе багато добра селянинові.

"Якої користі може надіятися суспільність від такої програми, про се хіба нема що й говорити. На мою думку, се радше прояв розпуки та безвихідности, між здорової, спокійної та ясної суспільної думки".³⁷

Такими словами закінчує Франко свою аналізу пропонованих проектів земельної реформи в Галичині.

Хоч як не відповідали нашому суспільству всі ці пропозиції реформ, то все таки з них можемо вирізнити дві речі: перша

---

36. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том 19, ст. 296.

37. Там же, ст. 298.

це те, що так вже довго не може бути і в імені загального добра існуючий стан треба змінити, а друга, що сучасне законне володіння землею недостаточне і для нашої суспільності скорше приходить на шкоду, як на користь. Франко підкреслює, що детальна аналіза тих проєктів може навести на правильну дорогу інших реформаторів, які захочуть причинитися до розвитку галицького господарства.

Вкінці, Франко пропонує свій проєкт земельної реформи в Галичині, який він окреслює: "земля, на якій живе народ, повинна бути збірною власністю всього народу".³⁸ Іншими словами, він пропагує націоналізацію землі. За основу свого проєкту він бере працю зnanого американського економіста Генрі Джорджа "Поступ і бідність", але Франко підкреслює, що теорія Генрі не може бути насліпо приложена до всіх країв і народів, а мусить бути, відповідно до потреб і вимог даного краю чи народу, відповідно змінена. Франко думає, що першою основною точкою націоналізації землі є:

"...земля - спільна власність цілого народу, що живе на ній. ...земля ані в цілості, ані в жодній часті не може бути нічим приватною власністю, але кожне покоління може тільки брати її в посідання ... кожний горожанин краю має право ...бути введеним у дожиттєве посідання такої частини землі, яка би забезпечувала йому й його родині удержання та правдиво людський розвій".³⁹

---

38. І. Франко, "Земельна власність у Галичині", Твори, том І9, ст. 300.

39. Там же, ст. 302.

З цього виходить, що проєкт не є зовсім злий і коли його опрацювати з всіма подробицями, то він може причинитися до піднесення і розвитку сільського господарства. Одначе, перебувши різні утиски, шахрайства, використання і облуду, народ перестав вірити в реформи і треба його переконати, що ця реформа дійсно причиниться до його добра і піднесення життєвого рівня, бо інакше, хоч би яка вона була добра і гарна, то народ все одно не піде за нею.

Потреба точної статистики була одною з проблем, яку галицький уряд мусів якнайскорше розв'язати. Франко підкреслює "точної статистики", бо статистика існувала, але дійшла до того, що кожний подавав її так, як йому виходило на добре. Він вказує, що це головно відноситься до справи робітників та селян. В своїй праці "Промислові робітники в східній Галичині і їх плата р. 1870", яка є статистичною студією і яка появилася в журналі "Світ", ч. I, за 1881 р., Франко вказує на неточність та неправдивість статистичних даних, які подавали переважно самі власники фабрик, промисловці та ремісники. І тут - як каже Франко - нічого дивного, бо кожний знає, що

"...після доходу наложать на нього податок, і що подай він над 20 сталих робітників, його спитають згори, ... чому в нього нема каси запомогової та шпиталю для робітників."⁴¹

---

40. І. Франко, "Промислові робітники в східній Галичині і їх плата в р. 1870", Твори, том 19, ст. 220-226.

41. Там же, ст. 220.

Ми бачимо, що пропозиція Франка дуже проста і надзвичайно ~~корисна~~. Розуміється, що її реалізація залежатиме від самих збірщиків, а вартість від їхніх здібностей описувати поодинокі речі. І тут насувається питання, чи хтонебудь захоче взяти на себе обов'язок збирання і описувача статистичних даних? Тим більше, що Франко нічого не згадує про винагороду за їхній труд. Одначе, коли додати до цієї пропозиції ще й винагороду для людей, які займуться збиранням даних, то вона може бути вповні зреалізована і напевно причиниться до поліпшення статистики, а передовсім до точнішого образу життя селян в Західній Україні.

В цьому розділі ми вказали на ті економічні праці Франка, в яких відбиваються найважливіші економічні проблеми того часу в Галичині. Ми бачили, що Франко не тільки стверджував факт, що такі проблеми існують, але він старався вказати як можна запобігти тим проблемам. В своїх працях, він вияснює народові, в приступній формі, початок і причини даної проблеми і пропонує свій, добре подуманий і опертий на багатьох джерелах, проєкт розв'язки проблеми, чи поліпшення даної ситуації. В багатьох випадках він навчає народ як підходити до певних проблем і не захоплюватися великою пропагандою і настирливістю певних установ чи навіть поодиноких осіб, а витягати заключення з фактів і користі тих установ. Це ми бачимо в його працях про банкову систему та вартості гроша.

В деяких випадках його пропозиції є навіть за дуже радикальні, як пропозиція націоналізації землі, але Франко бажав тільки допомогти своєму народові і якраз така система, на його думку, була єдиним спасінням від упадку дрібного господарства. Зрештою, він ніколи не подає остаточного плану переведення однієї чи другої реформи, а тільки нарис проєкту, який може бути змінений і пристосований до місцевих обставин. Вкінці ми мусимо відмітити, що в його економічних працях відбивається велике знання науки економії в загальному, а Західної України у великих подробицях. Тому не дивно, що Франко підходить до кожної проблеми певно, а його розв'язки і пропозиції ясні, приступні і в кожному випадку по стороні покривджених, якими переважно були селяни.

Діяльність Франка найкраще зясував сам Франко^{ко} коли в 1898 році святкували у Львові 25-ліття його діяльності. Він так висловився про свою працю:

"Двадцять п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завжди стояв на тім, що наш народній розвиток мав бути міцною стіною. Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадри, але як випаде, то й труск і обломки, і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може знайдеться і деякий камінь, але певно найбільше буде того труску й цементу, що ним я заповнював лужи й шпари. В кожнім часі я думав про те, щоб відповісти потребам хвилини і заспокоїти злобу дня".¹

Вже ці слова^я поносять нам причини і умови його діяльності з тим, що його самооцінка аж надто скромна. Правильно відмічує В. Дорошенко, що

"Франко був для нас не тільки тим пекарем, мулярем, чи каменярем, але й великим учителем і провідником. І праця його не обмежується лише до розбуркування сил народу й закладання основ під майбутнє. Він тільки докладав свою частку до будови цього майбутнього, - він раз-по-раз прокладав нові шляхи, відкривав нам нові обрії, вів нас усе вперед".²

Характеристика ця дає нам повний образ не тільки діяльності Івана Франка, але і його значення для розвитку українського життя в Галичині.

В своїх культурних працях про Галичину Франко старається піднести культурне життя на рівень інших культурних народів Західної Європи. Він докоряє українській інтелігенції, що вона не тільки не причиняється до розвитку української культури,

---

1. В. Дорошенко, Великий Каменяр, ст. 6-7.

2. Там же, ст. 8.

але дуже часто приносить непорозуміння і ^{ту} в народ. Він бачить, що театр може багато причинитися до розвитку культури і освіти народу і тому стає теоретиком українського театру в Галичині. Він наскрізь поступовий у відношенні до модерних ідей. Навіть його поворот до старої форми театру має поступовий зміст та нові ідеї. Як добрий господар, він бачить безладдя в українських видавництвах і пропонує їм свій план, який може не тільки налагодити працю, але зробити велику прислугу народній провіті.

В літературних працях Франко є одним з визначніших дослідників української літератури. Коли бачить, що українська література сходиться на неправильну дорогу і не виконує свого завдання відносно українського народу, він стає теоретиком літератури, вказує їй правильний шлях і відмічує, як вона може найбільше прислужитися для піднесення рідного народу. Добра критика повинна формувати літературу і надавати їй певний напрям і вартість. І Франко не тільки добрий критик, але він вказує на завдання критика. Гостро виступає проти різного "сміття" в українській літературі і високо підносить та оцінює перлини української літератури. Правда, що тон його критичних праць може навіть за гострий, але це вже така притаманна характеристика Франка, який гостро реагував на різні прояви зла і неправди.

В соціальних працях Франко в першу чергу є істориком. Він бачив скільки лиха натворила українському народові, а особливо селянам, панщина і взяв на себе це тяжке завдання прослідити

історію панщини. В своїй праці він користувався переважно офіційними документами та усними переказами очевидців. На нашу думку, в цій праці виявилася повна об'єктивність Франка, як науковця великої міри. Закони знесення панщини причинилися до різних непорозумінь між селянами і панами та великого занепаду селянства. І Франко бере на себе обов'язок розглянути ці закони і причини занепаду селянства. Праця його ще має значення тому, що він перший взявся за наукове дослідження панщини і всего з нею связаного. Тут треба відмітити, що праця над історією панщини була безпосередньою причиною повстання його прекрасної поеми "Панські жарти".

Мабуть найрізномірнішими, під оглядом тематичним, є його економічні праці, що вказує на непересічне знання Франка економічних справ. Він бачить, що селяни терплять різні висискування із сторони банків і тому висуває свій план створення державного банку, який був би дійсно допомогою селянам. А що-би народ вповні використав державну допомогу, Франко поучує його про вартість гроша і вказує, як його найпожиточніше використати. Занепад дрібного господарства спонукує Франка до того, що він виступає з своєю аграрною програмою, яка пропагує націоналізацію землі, зовсім відмінну від сучасної російської системи і яка в той час була популярна в західній Європі. Урядова статистика була в такому стані, що годі були щонебудь з неї довідатися. І знову Франко виступає з своїм планом переорганізації

статистики, який позначається простотою і великою точністю.

Наукові праці Франка є основані на багатьох джерелах і документах. Він не брав справи поверховно, але студіював її, вглиблювався в неї цілим своїм розумом і теж при допомозі допоміжних джерел доходив до розв'язки. І на нашу думку, в цьому полягає найбільша вартість праць Франка, про які В. Дорошенко говорить:

"Франко, сам один, як справжній велетень, нарізних полях створив для української нації речі небуденної вартости, що переходять сили цілої громади звичайних людей".³

В нас було багато людей, які працювали для народу і вислід їхньої праці був навіть великий, але Франко сам перевершив їх усіх своєю працею. Українська наука не знає іншої людини, яка, працюючи в багатьох ділянках, так багато для неї зробила.

Скромний Франко, як звичайно, ніколи не величається своїми науковими здобутками і знанням великого науковця. Він говорить, що

"Сам я у своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидали, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного зайняття до іншого. Це власне було впливом мого бажання - бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жадному питанні, що складається на зміст людського життя".⁴

Так говорить про себе Франко. Можна тільки подивляти його розуміння типу "освіченого чоловіка" і ще більшу скромність.

---

3. В. Дорошенко, Великий Каменяр, ст. 8.

4. Там же, ст. 7.

В наукових працях Франка, які ми розглянули на сторінках цієї праці, народ займає центральне місце. Франко віддає все для свого обездоленого народу і не щадить тих, які стараються тільки використати темний народ. Треба відмітити велику віру Франка в народ, в тих виснажених і неосвічених селян, які віками носили на собі ярмо панщини. Залишений всіми, він старається світлом науки розігнати тьму темноти і вивести свій народ до кращого життя, до кращого майбутнього. І хоч були різні намагання очернити Франка, особливо з советської сторони, мовляв, Франко був "послідовним матеріалістом", безбожником, практикуючим марксистом, епігоном російських "революційних демократів" і борцем за соціалізм, ми скажемо, що Франко був реалістичною людиною, великим патріотом українського народу, великим його науковцем і провідником, всеціло відданий своєму народові, як органічній цілості, протиставленій чужинцям, виснажувачам, окупантам і ворогам.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Першорядні джерела:

Бібліографія культурних праць.

Франко, Іван, "Наш театр", Твори, том І6, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 178-190.

Historical study of development of theatre in Galicia. Critical study of the organization and management of the theatre.

-----, "Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 113-128.

Criticism of the popular publications in Galicia. Franko proposes his program of reorganization of the publications.

-----, "К истории просвещения в Галиции", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 553-559.

Study of the national education in Galicia. Criticism of the low level of this education.

-----, "Критичні письма о галицькій інтелігенції", Твори, том І6, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 23-40.

The role of intellectuals and educational institutions in development of culture in Galicia.

-----, "Руський театр", Твори, том І6, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 194-208.

Study of the influence of the theatre of Great Ukraine on development of the new theatre in Galicia.

-----, "Руський театр у Галичині", Твори, том І6, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 92-105.

Study of establishment and development of the Ukrainian theatre in Galicia.

-----, "Русько-Український театр", Твори, том І6, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 209-245.

Historical study of the new theatre in Galicia from 1864.

Франко, Іван, "Чи вертатись нам назад до народу?", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 40-49.

Study of the work of intellectuals and their slogan "back to the people". author proposes to go "forward with the people".

-----, "Жіноча бібліотека, видає Наталія Кобринська", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 191-193.

Contribution of the publishings to the development of the Ukrainian culture in Galicia.

Бібліографія літературних праць:

Франко, Іван, "Дещо про себе самого", Публіцистика, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1953, ст. III-II5.

Explanation of the foreword to the "Galician Pictures". Author explains why he wrote such introduction.

-----, "Галицько-Українська література в 1888 р.", Твори, том Іб, ~~вх~~ Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 130-131.

Study of the literary works in Western Ukraine for the year 1888.

-----, "Говоримо на вовка - скажимо і за вовка", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 169-177.

Analytical study of the Galician verses and criticism of the essay "Galician Verses" by V. Hrinchenko.

-----, "Іван Вишенський, його час і письменська діяльність", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 413-429.

Essay on the life and works of the great Ukrainian writer I. Wyshynskyj.

-----, "Література, її завдання і найважливіші ціхи", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 209-215.

Study and criticism of "contemporary tendency in literature". author presents his point of view on literary tendency and its task.

Франко, Іван, "Маніфест 'Молодої Музи'", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 372-378.

Criticism of the "Manifesto of Young Muse" - a new society of the ukrainian poets in Galicia.

-----, Молода Україна, часть перша, провідні ідеї і епізоди, Вінніпег, "Руська Книгарня", 1920, 102 ст.

Writings of Ivan Franko - the main ideas and episodes. Essay on Ukrainian literature in Galicia for the last ten years of the 19th century.

-----, "Нарис з історії української літератури в Галичині", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 141-156.

history of Ukrainian literature in Galicia.

-----, "Наша поезія в 1901 році", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 332-335.

Essay on Ukrainian poetry in Galicia for the year of 1901.

-----, "Оповідання про життя святого Великомученика і лікаря Пантелеймона", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 47-51.

Criticism of the popular literary publications in Galicia. what kind of publicatins do the people prefers.

-----, "Привезено зілля з трьох гір на весілля", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 379-381.

Essay on the fifth book of the "Young Muse". Author analyzes the work of the members of "Young Muse".

-----, "Писання І. П. Котляревського в Галичині", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 298-310.

The first works of I. Kotlarevsky in Galicia. Author studies the influence of Kotlarevsky's works upon Ukrainian people in Galicia and their literature.

Франко, Іван, "Передмова до збірки 'Листи до Івана Франка і інших'", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 365-371.

Author analyzes the role of M. Drahomanov in development of social and literary movement in Galicia.

-----, "Теорія і розвій історії літератури", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 382-396.

Theory and development of the history of Ukrainian literature in Galicia.

-----, "Українська альманахова література", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 118-129.

Study of development of the Ukrainian almanach literature in Galicia. Review of the almanachs and their main ideas.

-----, "Українська література в Галичині за рік 1886", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 106-117.

Review of the Ukrainian literature in Galicia for the year of 1886.

-----, "Українські народовці і радикали", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 161-168.

Review of the important events in the literary proces in Galicia in the second half of the 19th century.

-----, "У нас нема літератури!", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 41-46.

Study of the situation of Galician literature and its significance in the life of people. Author explains this situation and why Galicia does not have literature.

-----, "Щирість тому і щирість переконань", Твори, том Іб, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 345-355.

Author uncovers true significance and literary work of the "Moskofils" society in Galicia.

Франко, Іван, "З нашої поетичної ниви", Твори, том І6, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 356-364.
 Criticism of the Ukrainian poetry in Galicia and the "verse writers".

Бібліографія соціальних праць:

Франко, Іван, "Дещо про стосунки польсько-руські", Публіцистика, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1953, ст. 91-110.

Study of the Ukrainian peasants movement in Galicia.

-----, "Еміграційні агенти в Галичині", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 318-324.

Study of the law prohibiting emigration activities in Galicia and the life of Ukrainian peasants in Galicia.

-----, "Еміграція галицьких селян", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 311-317.

Review of the reasons for emigration; social and economic lagging of Galicia.

-----, "Галицька Індемнізація", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 456-478.

Comparative study of the indemnity law in Galicia and other Austrian countries; the consequences of this law in Galicia.

-----, "Громадські шпихлірі і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840-рр.", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 386-456.

Study of the economic difficulties during serfdom in Galicia.

-----, "Грималівський ключ в р. 1800", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 335-382.

Historico-economic study of the life of the Ukrainian peasants in Galicia in the year of 1800.

Франко, Іван, "Наш погляд на польське питання", Публіцистика, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1953, ст. 44-61.

Review of the Polish propaganda in Galicia during election of Austrian parliament.

-----, "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині", Твори, том 19, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 560-662.

Study of history of serfdom and its abolishment in Galicia in 1848. Economic difficulties after abolition of serfdom.

-----, "Слівце про Конверсію", Твори, том 19, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 305-307.

Criticism of the "long term payment". Author foresees difficult results of this policy.

-----, "Задрушні дні у Львові 1848 р.", Твори, том 19, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 491-500.

Review of the historic events that led to the bombardment of Lwiv in 1848.

-----, "Знесення панщини в Галичині", Твори, том 19, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 331-334.

History and political reasons for abolition of serfdom in Galicia in 1848.

-----, "Що то була панщина?", Твори, том 19, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 325-330.

Characteristic of serfdom and its explanation, position of the peasants during serfdom.

Бібліографія економічних праць:

Франко, Іван, "Банк крайовий", Твори, том 19, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 261-277.

Study of the difficult situation of the small landholders in Galicia. Bank and credit system in Galicia. Author proposes his plan for reorganization of the bank. Task of the bank in Galicia.

Франко, Іван, "Пореби аграрної статистики", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 383-385.

Author exposes unreliability of the official statistic and proposes his plan of getting reliable statistic data particularly of the peasants situation in Galicia.

-----, "Промислові робітники в східній Галичині і їх плата", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 220-226.

Study of the worker's situation, their pay and workin hours in Eastern Galicia.

-----, "Про працю", Твори, том І9, Київ, Державне, Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 229-240.

Pamphlet on the labor, ment for the education of the laborers in Galicia.

-----, "Розмова про гроші й скарби", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 241-260.

Author, in the form of dialogs, gives study of forms of value, development of money and their function in everyday life.

-----, "Земельна власність у Галичині", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 278-304.

Study of the agrarian policy in Galicia. Author proposes his plan of agrarian reforms in Galicia.

-----, "Звістки з Галиції; симптоми розкладу в Галицькій суспільності", Жовтень, Ч.8, Львів, серпень 1956, ст. 78-92.

Study on the social and economil life in Galicia.

-----, "Чого вимагаємо?", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 207-214.

Social differences among the people of Galicia.

-----, "Чого ми хочемо?", Твори, том І9, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, ст. 215-217.

Study of economic and political life of workers in Galicia. Author puts forward their demands - general election rights and representation in parliament.

Бібліографія про Франка:

Біда, Константин, Релігійні мотиви в наукових творах Івана Франка, Мюнхен, "Ціцеро", 1956, 8 ст.

Study of religious motives in ~~his~~ scholarly works of Ivan Franko.

Дей, Олексій, "Праця про Івана Франка - Літературного критика", Жовтень, Ч.8, Львів, серпень 1956, ст. 105-108.

- Essay on Ivan Franko as a literary critic.

Дорошенко, Володимир, Великий Каменяр, Вінніпег, КУК, 1956, 63 ст.

Bibliographical study of life and work of Ivan Franko.

-----, "Наукова діяльність Івана Франка", Київ, Ч. 4 (37), рік VII, Філадельфія, липень-серпень 1956, ст. 174-182.

Bibliographical study of scholarly works of Ivan Franko.

-----, "Страдницький шлях Івана Франка", Свобода, ЧЧ. 57-74, Джерсі Сіті, 1956.

A short~~x~~ essay on the life of Ivan Franko.

Франко, Тарас, Про батька, Київ, Радянський Письменник, 1956, 226 ст.

Review of the public work of Ivan Franko.

Гуржій, І.О., "Іван Франко як історик селянства України", І.Я. Франко як історик, Київ, Наукові Записки АН УРСР, том VIII, 1956, ст. 34650.

study of Franko's historic works on Galicia, particularly his works on serfdom in Galicia.

Коваленко, Л.А., "Історичні погляди І.Я. Франка", в І.Я. Франко як історик, Київ, Наукові Записки АН УРСР, том VIII, 1956, ст. 3-33.

Essay on Ivan Franko as a historian.

Кисілевський, Кость, "Наукові праці Івана Франка", Свобода, ЧЧ. 44-56, Джерсі Сіті, 1956.

A short review of the scholarly works of Ivan Franko.

Лужницький, Григор, "Іван Франко про завдання і цілі театру", Київ, Ч.4 (37), рік VII, Філадельфія, липень-серпень 1956, ст. 156-163.

Essay on Franko and his idea of a new theatre in Galicia.

Мудрий, Василь, "Іван Франко як громадський діяч", Свобода, Ч. 30-43, Джерсі Сіті, 1956.

Study of Franko's social and public work.

Другорядні джерела:

Баран, Степан, Весна народів в Австро-Угорській Україні, Мюнхен, "Академія", 1948, 32 ст.

Revival of the nations in Austrian monarchy after 1848.

Вервес, Г.Д., "Іван Франко в робітничій газеті "Prasa", І.Я. Франко як історик, Наукові Записки АН УРСР, том VIII, Київ, 1956, ст. 114-138.

Essay on Franko as a journalist and his work with the newspaper "Prasa".

Возняк, М., "Іван Франко і Баденівські вибори 1897 р.", Статті і Матеріали, Збірник Четвертий, Видавництво Львівського Університету, 1955, ст. 46-74.

Review of Franko's study of election campaign in 1897.

Дмитрук, Володимир, "Невідома стаття Івана Франка", Жовтень, Ч.8, Львів, серпень 1956, ст. 76-78.

Study of the one of unknown essays of Ivan Franko.

Кобилецький, Юрій, Творчість Івана Франка, Київ, Державне Видавництво Художньої Літератури, 1956, 356 ст.

Essay on social, political and esthetical points of view of Ivan Franko.

Ломова, М.Т., "Діяльність Івана Франка як етнографа", Дослідження з мови та літератури, Наукові Записки АН УРСР, том III, Київ, 1954, ст. 80-97.

A short chronological essay on the ethnographical works of Ivan Franko.

Стахів, Матвій, Народні маси в русі 1890-1895. Львів, "Самоосвіта," липень-серпень, 1939, 79 ст.
study of the Ukrainian political movement in the years of 1890 - 1895.

Халімончук, А.М., Суспільно-політична сатира Івана Франка. Львів, Видавництво Львівського Університету, 1955, 92 ст.

Essay on political and social satire in the work of Ivan Franko.

Шевченко, Ф.П., "Іван Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі", І.Я. Франко як історик. Наукові Записки АН УРСР, Київ, 1956, ст. 51-79.

Review of Franko's works dealing with relations between Ukrainians and Poles in Galicia.

Журавська, Іда, "Іван Франко і світова література", Жовтень. Ч. 8, Львів, серпень, 1956, ст. 93-102.

Study of Franko's works on world literature. Translations and their significance in development of national literature.

Ivan Franko was a universal writer. He was not only an outstanding poet, a belletrist and publicist; he was no less prominent scholar and his scholarly achievements were very impressive. Franko was an outstanding in almost every field of Ukrainian studies; he is known as an investigator of the history of Ukrainian literature and publisher and folklorist, as a historian and economist and as a student of onomastics and bibliographer. In each of these fields he left outstanding works. But he did not confine himself only to Ukrainian studies and worked on themes that extended far beyond Ukraine's borders and touched the literature, ethnology and history of other people, especially of the Western Ukraine's neighbor - the Poles. But his chief interest was in Ukraine and especially in Western Ukraine which is also known as Galicia.

Franko was mainly concerned with Western Ukraine's culture, literature, sociological and economical problems. In his works on Galician culture Franko studied the different problems, their good sides and faults and by knowing them, he tried to raise Ukrainian culture in Galicia and put her on the same level with other nations by putting new ideas into development of Galician culture.

In the field of literature Franko is not only an outstanding investigator of Ukrainian literature in general and of Galician in particular, but he is a theorist of literature and guardian of the literary development in Western Ukraine. He is an accomplished literary critic and this permits him to keep Galician literature in pace with literatures of other nations.

As a sociologist, he is mainly historian. Franko investigates one of the most difficult parts of Galician history - the period of serfdom. But his work is not a historical account of the facts and events. He studied them as ^{to} why they hap^pen and what was their consequences with the regard of Ukrainian people in Galicia. His work is based on the extensive research and thorough analysis of the problems.

Probably the most versatile are his economic works. In this field he tri~~e~~d his hand at almost everything, and to the surprise of great many people he is outstanding even in this field. He proposes his plan for banking systeme in Galicia, his project for agrarian reforms is based on the work of noted american economist Henry George, his proposed plan for organization of the official statistics was the best at that time.

One of the most noticable thing about his scholarly works is, that no matter what he worked on, he always had in mind his people and always and everywhere he tried to help them.

This brief review of Franko's scholarly work in just a few fields shows his amazing versatility and breadth of interest. When one combines it with his works as a poet, journalist etc. one can only marvel how he was able under the hard conditions of his life to accomplish so much in such short time.